

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

BERKINOV B.B., YAKUBOV I.O., SUNNATOV M.N.

INSTITUTSIONAL IQTISODIYOT
fanidan
amaliy mashg'ulotlar o'tkazish bo'yicha o'quv qo'llanma

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi
Muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan 5230100-Iqtisodiyot(tarmoqlar va
sohalar bo'yicha) bakalavriat ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun
o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT– 2019

© Berkinov B.B., Yakubov I.O., Sunnatov M.N., InstitutSIONAL iqtisodiyot:
fanidan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish bo'yicha. -O'quv qo'llanma. –T.:2019.-
170b.

O'quv qo'llanma Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Kengashi qarori
bilan chop etishga tavsiya etilgan.

**Iqtisod fanlari doktori, professor
i.f.d., prof. B.Yu.Xodiev tahriri ostida**

Taqrizchilar: i.f.d., prof. N.M. Maxmudov, i.f.n., dotsent. N.G. Mo'minov

Ushbu o'quv qo'llanma "InstitutSIONAL iqtisodiyot" fan dasturi talablari asosida mavzular bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazish uchun tayyorlangan. Qo'llanmada talabalarni ma'ruza darslarida olgan nazariy bilimlarini, amaliy ko'nikmalar bilan mustahkamlashga asos bo'ladigan ma'lumotlar, masala-misolalar, keys-stadilar, nazorat va test savollari hamda statistik ahborotlar berilgan. Har bir mavzuni to'liq o'rganish uchun talab qilinadigan ma'lumotlar, uning o'ziga xos jihatlari hisobga olib shakllantirilgan va mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirilgan. Mazkur o'quv qo'llanmada test savollari hamda misollar yechimlari bilan berilgan. Har bir mavzu bo'yicha amaliyot darsi axborot texnologiyasi negizida tayyorlangan taqdimot shaklida olib boriladi.

Qo'llanma oliy o'quv yurtlarida iqtisodiyot sohalarida ta'lim olayotgan bakalavriat bosqichi talabalariga, o'qituvchilarga, shuningdek, institutsional tahlil bilan qiziquvchilarga mo'ljallangan.

Учебное пособие подготовлено на основе учебной программы по предмету «Институциональная экономика» для проведения практических занятий.

В пособии приведены учебно-методические материалы, примеры, задачи, кейс-стади, вопросы для проведения тестов и контрольных работ, открытые вопросы для дискуссий, а также статистические данные, являющиеся основой для закрепления теоретических знаний студентов практическими навыками и знаниями. Материалы, которые даны в пособии по каждой теме сформированы в достаточном объеме для их полного освоения и расположены в логической последовательности. Тестовые вопросы и примеры в пособии представлены с решениями. Практические занятия по каждой теме приводятся с презентациями, подготовленными с использованием информационных технологий.

Данное учебное пособие предназначено студентам бакалавриата ВУЗов, обучающимся в сфере экономики, преподавателям, а также лицам, интересующимся институциональным анализом.

This tutorial is prepared according to the requirements of the educational program of the subject of "Institutional economics" to use during practical lessons by themes. There given tasks, case studies, control questions and tests, and statistical data in order to fasten theoretical knowledge with practical skills in the tutorial. Materials, that is required to study every theme totally, are formed due to learn the subject and located logically. There are answers to tests and solutions of the tasks in this tutorial. Practical lessons of all themes are conducted by using slides that are prepared in IT programs.

The tutorial is prepared for Bachelor's Degree students of economical spheres, teachers, as well as for people who are interested in institutional economics.

MUNDARIJA

Kirish	5
I. Amaliy mashg'ulot mavzulari:	8
1 bob. "Institutsional iqtisodiyot" faniga kirish.....	8
2 bob. Institutlar va ularning jamiyat rivojlanishidagi.....	15
3 bob. O'yinlar nazariyasi va o'zaro hamkorliklarni modellashtirish.....	22
4 bob. Kouz teoremasi va transaksiya xarajatlari.....	31
5 bob. Xufyona iqtisodiyotning institutsional nazariyasi.....	39
6 bob. Reja instituti va bozor instituti.....	49
7 bob. Mulk huquqlari nazariyasi. Mulkchilik shakllarining rivojlanish evolyutsiyasi.....	57
8 bob. Shartnomalar nazariyasi. Tashkilotni amaliy tahlil qilish nazariyalari.	66
9 bob. Firma nazariyasi. Firmaning tashkiliy-huquqiy shaklini tahlil qilish...	81
10 bob. Davlat institutsional tashkilot sifatida.....	94
11 bob. Oila va uy xo'jaligi faoliyatining nazariy asoslari.....	110
12 bob. Rivojlanishning institutsional nazariyasi va tashkiliy innovatsiyalar sub'ektlari.....	119
13 bob. Institutlarning rivojlanish evolyutsiyasi.....	130
14 bob. Institutlarni import qilish.....	136
II. Nazorat uchun (oddiy, o'rta va murakkab) savollar	142
III. Munozara uchun ochiq savollar	150
IV. Mavzularga oid statistik ma'lumotlar	160
V. To'g'ri va noto'g'ri fikrlar javobi	162
VI. Test savollariga javoblar	162
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	163

KIRISH

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida izchil olib borilgan institutsional islohatlar orqali muhim ijobiy natijalar qo'lga kiritildi. Jumladan, milliy iqtisodiyotdagi institutsional o'zgarishlar hisobiga, ma'muriy-buyruqbozlik tizimdan meros bo'lib qolgan bir tomonlamalik va inqiroz holatidan chiqarildi; iqtisodiyotning barqaror o'sishi ta'minlandi, makroiqtisodiy va moliyaviy barqarorlik mustahkamlandi, iqtisodiyot, uning ayrim tarmoq va sohalaridagi mutanosiblik kuchaydi; bozor mexanizmining tarkibiy qismlari qaror topdi va uning infratuzilmalari vujudga keltirilib, rivojlantirildi. Ma'naviy jahhada ham tub o'zgarishlar qilinib, jamiyat a'zolarida milliy istiqlol g'oyasi va mafkurasi shakllandi. Bugungi kunda iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonlari amalga oshirilmoqda.

Shularni hisobga olganda jamiyatda ro'y beradigan iqtisodiy qonunlarni bilish va ularning amal qilishiga ongli munosabatda bo'lishda, mamlakatni demokratlashtirish va iqtisodiyotni bozor tamoyillari asosida isloh qilish jarayonlari mohiyatini tushunish uchun zarur bo'lgan bilimlarni berishda "Institutsional iqtisodiyot" fanining roli beqiyosdir.

Ayni paytda Prezidentimiz asarlari, Oliy Majlis qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisi, Vazirlar Mahkamasi, viloyat kengashlarida qilgan ma'ruzalaridan¹²³⁴ shu narsa ma'lumki, mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar xalqimiz tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu o'zgarishlarning dastlabki natijalari aholimiz hayoti va kundalik turmushida o'zining yaqqol ifodasini topmoqda, el-yurtimizning ijtimoiy faolligi, ertangi kunga ishonchi o'sib bormoqda. Biz mamlakat hayotiga doir har bir qarorni xalqimiz bilan

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // -T. O'zbekiston nashriyoti. 2018.

² Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: "O'zbekiston", 2016.

³ Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'i tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T: O'zbekiston, 2017.

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947- sonli Farmoni

maslahatlashib, bevosita muloqot asosida qabul qilmoqdamiz. **“Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak”**, **“Kuchli davlatdan — kuchli fuqarolik jamiyati sari”** degan muhim tamoyilni amalga oshirishda biz, avvalo, ana shu ijtimoiy institutlarning kuch va imkoniyatlariga tayanamiz degan g’oya bu borada faoliyatimiz mezoniga aylanmoqda. Erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda bugungi kunda o’z yechimini topmagan muammolar, hal qilinishi lozim bo’lgan vazifalar ham mavjud. Ko’pgina korxonalarining zarar ko’rib ishlayotganligi, ularning moliyaviy ahvoli qiyinlashib, bankrotlikka uchrayotganligi, ulardagi transaksiya xarajatlari yuqoriligi, xususiy mulkchilik shakllari va raqobat muhitini shakllantirish muammolari shular jumlasiga kiradi.

Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirishga yo’naltirilgan makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o’sish sur’atlarini saqlab qolish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, qishloq xo’jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish bo’yicha institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqegini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag’batlantirish, hududlar, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib holda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirish, investitsiyaviy muhitni yaxshilash orqali mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy sarmoyalarni faol jalb etish O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha harakatlar strategiyasida belgilab olindi.

“Institutsional iqtisodiyot” fanidan amaliy mashg’ulotlarni olib borish uchun tayyorlangan ushbu o’quv qo’llanmada har bir mavzu yuzasidan alohida testlar, amaliy mashqlar, keyslar, nazorat uchun savollar, tayanch iboralar, to’g’ri va noto’g’ri fikrlarni ifoda etuvchi savollar va boshqa ma’lumotlar berilgan. Qo’llanmaning asosiy maqsadi - institutsional iqtisodiyot nazariyalarini amaliyot bilan mustahkam bog’lash, iqtisodiyot rivojlanishini ham ilmiy, ham amaliy jihatdan

institutsional tahlil qilish bo’yicha talabalarni amaliy bilim va ko’nikmalarga ega bo’lishga yo’naltirish hisoblanadi.

Ushbu o’quv qo’llanma davlat standarti talablari va Respublika muvofiqlashtirish kengashi tomonidan tasdiqlangan namunaviy o’quv dasturi asosida yozilgan. Unda o’quv dasturidagi barcha mavzular qamrab olingan. Ammo, kitob hajmini kattalashtirmaslik uchun ayrim materiallar qisqartirib berildi. Shu bois amaliy dars uchun yozilgan ushbu o’quv qo’llanmada ayrim kamchilik va munozarali jihatlar ham bo’lishi mumkin.

Mualliflar ushbu qo’llanmani sinchiklab o’qib, uni yaxshilash bo’yicha o’z fikr-muloxazalarini bildirgan i.f.d., professor N.M.Maxmudovga, i.f.n., dotsent. N.G. Mo’minovga samimiy minnatdorchilik ishor etadi.

O’quv qo’llanmani mazmun-mohiyatini yanada boyitish va uni takomillashtirish yuzasidan bildirilgan xolisona fikrlarni TDIUga yo’llash mumkin.

I. AMALIY MASHG'ULOT MAVZULARI:

I bob. "INSTITUSIONAL IQTISODIYOT" FANIGA KIRISH

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Institutsional nazariyalarning paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi.
2. Institutsionalizmning metodologik asoslari.
3. Institutsional tahlilda boshlang'ich nuqta masalasi va uning asosiy vazifalari.
4. Neoinstitutsional nazariyaning asosiy yo'nalishlari.
5. Institutsional iqtisodiyotning rivojlanish xususiyatlari.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'рни va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.

Esda tuting!

Institutsional iqtisodiyot – bu iqtisodiy nazariya va xo'jalik amaliyotini institutsional o'zgarishlarning o'zaro bog'liqligida o'rganuvchi zamonaviy iqtisodiy fikrlarning ilmiy yo'nalishlaridan biridir.

Institutsional lashtirish – individlar o'rtasidagi munosabatlarda jamiyat a'zolarining katta qismi tomonidan foydalaniladigan muayyan qoidalar yoki normalarni mustahkamlash.

Institutsional vakuum – bu ilgari xo'jalik tizimini boshqarish mexanizmining tugatilishi va yangi mexanizmning mavjud emasligi tufayli institutsional tizimda eng kam transaksiya xarajatlariga ega bitimlarning amalga oshirilishini qo'llab-quvvatlashga qodir bo'lgan rasmiy institutlarning mavjud emasligi yoki yetishmasligi.

Institutsional nizo – rasmiy va norasmiy qoidalar o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasi. Bir holatda, institutsional nizo istiqbolsiz institutlarning paydo bo'lishiga, boshqa holatda esa samarasiz bo'lsa-da barqaror hosilalar – institutsional tuzoqlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Institutsional texnologiya – bu institutlarni joriy etish (import qilish), shuningdek iqtisodiy tizim faoliyat ko'rsatishi transaksiya xarajatlarining pasayishiga olib kelishga va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qodir bo'lgan yangi institutlarni ishlab chiqish (yetishtirish) bilan bog'liq texnologiya.

Institutsional tuzoq – o'zini o'zi qo'llab-quvvatlovchi xususiyatga ega bo'lgan samarasiz barqaror norma (samarasiz institut).

Iqtisodiy resurslar – ishlab chiqarishda foydalaniladigan omillar yoki ishlab chiqarish omillari.

Iqtisodiy o'sish – ishlab chiqarishda foydalaniladigan resurslar miqdorini oshirish yoki texnologiyani takomillashtirish orqali jamiyatning ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish.

Ishlab chiqarish omillari – cheklangan bo'lib, ularga mehnat (labour), kapital (capital), materiallar (xom ashyo, butlovchi qismlar, elektr energiyasi, gaz, suv va xokazo), yer (land).



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR:

Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!

1–misol. Hozirgi paytda korxonalar va tashkilotlarda ish xaqi tarqatishning birinchi kunida juda ko'p odamlar navbatda to'planadi. Natijada ish vaqti yo'qotiladi va turli xil asabzozliklar sodir bo'ladi. Siz bu salbiy hodisalarni oldini olish uchun rahbar sifatida kassirga qanday maslahat bera olasiz?

2–misol. Siz rahbarlik qilayotgan salqin ichimliklar zavodining mahsulotlari ichki bozorda o'tmay qoldi. Sotish hajmini va foyda miqdorini ko'paytirish uchun korxonalar rahbari sifatida qanday qaror qabul qilasiz?

3–misol. Sizing 5 soat bo'sh vaqtingiz bor. Ishlaringiz ularning muhimligi bo'yicha quyidagicha taqsimlanadi:

- a) mashg'ulotlarga tayorgarlik 2 soat;
- b) yangi gazetalar bilan tanishib chiqish 1 soat;

v) kvartirani tozalash 1 soat;

Siz bu ishlarni bajarmoqchi bo'lib turganingizda kinoteatrdan anchadan beri ko'rmoqchi bo'lib yurgan filmingiz qo'yilayotganligini eshitdingiz. Bir seriyali filmni ko'rish siz uchun qanchaga tushadi? Ikki seriyali filmni ko'rishchi?

4–misol. Faraz qilaylik, o'qishni tomomlaganingizdan so'ng sizni uzoq bir shaharga ishga taklif qilishdi. Siz uzoq bir joyga, sizning kasbingiz juda ham zarur bo'lgan joyga borishingiz kerak. Siz bu taklifni qanday shartlar asosida qabul qilasiz? Bu masalani hal qilishda kimlar bilan maslahatlashasiz?

OUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YO'KI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrl!

1. Nazariya amaliyotda qo'llanish uchun, u har bir aniq hodisada tasdiqlanishi shart.
2. Institutsional iqtisodiyot fanini o'rganishning asosiy maqsadi tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishdan iborat.
3. Institutsional iqtisodiyot–bu iqtisodiy nazariya va xo'jalik amaliyotini institutsional o'zgarishlarning o'zaro bog'liqligida o'rganuvchi zamonaviy iqtisodiy fikrlarning ilmiy yo'nalishlaridan biridir.
4. Agar iqtisodchilar asosiy iqtisodiy tamoyillarning rivojlanish qonunlariga bir hil baho berishsa, demak ularning siyosiy qarashlari ham o'xshash bo'ladi.
5. Iqtisodiyot aniq fan emas, lekin ko'plab aniq muammolar tadqiqotining statistik uslublaridan foydalana oladi.
6. Institutsional iqtisodiyot aniq fan bo'lmaganligi holda, tahlilning ilmiy uslublaridan foydalana olmaydi.
7. Bir sharoitda amalga oshirilgan iqtisodiy siyosat, boshqa sharoitda noto'g'ri amal qilishi mumkin.
8. Normativ iqtisodiyot “aslida qanday” emas, “nima qanday bo'lishi kerak” savolining tahliliy muammolari bilan shug'ullanadi.

9. Tabiiy fanlardan farqli ravishda, institutsional iqtisodiyot fani, fundamental nazariy asoslarga tayangan holda amaliy faoliyat bilan yaqinroq bog'liqlikka ega.
10. Oliy matematikani o'zlashtirmasdan turib, institutsional iqtisodiyot fanini o'rganish mumkin emas.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. Institutsional iqtisodiyot nazariyalari qaysi asrdan rivojlangan?

- A. XVII asrda Yevropada dastlab V.Petti, Buagilber, keyinroq esa, A.Smit va D.Rikardolarning klassik iqtisodiy ta'limotlari bilan tavsiflanadi.
- B. XXI asrning yetmishinchi yillariga kelib, neoklassik nazariya sifatida A.Marshall asos solgan.
- C. Keyinchalik J.B.Klark 90 yillarda rivojlantirgan.
- D. A.Smit va D.Rikardolar XX asrda rivojlantirgan.

2. Neoklassik nazariyaning asosiy tamoyillari nechta qismdan iborat?

- A. Ikkita qismdan.
- B. Uchta qismdan.
- C. To'rtta qismdan.
- D. Beshta qismdan.

3. Neoklassik nazariyaning asosiy tamoyillari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. Asosiy tamoyillarning birinchisi klassik “eski”, ikkinchisi neoklassik “yangi” tamoyillarini tashkil etadi.
- B. klassik “yangi” tamoyillari, neoklassik “eski” tamoyillari asosida
- C. Klassikaning “eski va yangi” tamoyillari.
- D. Neoklassikaning “eski va yangi hamda kelajakdagi” tamoyillari tashkil etadi.

4. Klassikaning “eski” tamoyillariga nimalar kiradi?

A. Bozorda hamma vaqt muvozanat mavjud, u yagona Pareto optimumi talablariga mos keladi.

B. Bozorda oqilona tanlovni amalga oshirish

C. Bozorda ayirboshlashni amalga oshirish

D. Individlarda bitim to'g'risidagi barcha axborot mavjud.

5. Neoklassikaning “yangi” tamoyillariga nimalar kiradi?

A. Bozorda ayirboshlashni amalga oshirish uchun resurslarning xususiy mulkni tashkil etishi asosiy zamin hisoblanadi.

B. Bozordagi barcha bitimlar to'g'risida axborotlarni yig'ish.

C. Bozorda hamma vaqt muvozanat mavjud, u yagona Pareto optimumi talablariga mos keladi.

D. Bozorda individlar tomonidan oqilona tanlov amalga oshirish

6. Institutsionalizmning nazariy yo'nalish sifatida shakllanishi bevosita qaysi nazariyalar bilan bog'liq?

A. Klassik va neoklassik nazariyalar bilan.

B. Keynisch nazariyalar bilan.

C. Neokeynsch nazariya bilan

D. Neoklasik va neokeynsch nazariyalar bilan

7. Rossiyalik olim R.Nureevning fikriga ko'ra, “eski” institutsionalizm bilan neoinstitutsionalizm o'rtasida, kamida nechta asosiy farq mavjud?

A. Kamida ikkita.

B. Kamida uchta.

C. Kamida to'tta.

D. Kamida beshta.

8. Neoinstitutsional nazariyaning o'rganish asosi nima?

A. Alohida individlarni o'rganadi.

B. Umumiy ravishda guruhlar faoliyatini.

C. Bozor sub'ektlarini.

D. Iqtisodiy sub'ektlar.

9. Institutsionallashtirish – nima?

A. Individlar o'rtasidagi munosabatlarda jamiyat a'zolarining katta qismi tomonidan foydalaniladigan qoidalar yoki normalarni mustahkamlash.

B. Transaksiya xarajatlariga ega bitimlarning amalga oshirilishini qo'llab-quvvatlash.

C. Xo'jalik tizimini boshqarish mexanizmi.

D. Rasmiy va norasmiy qoidalarni amalga oshirish.

10. Institutsional vakuum– nima?

A. Individlar o'rtasidagi munosabatlarda jamiyat a'zolarining katta qismi tomonidan foydalaniladigan muayyan qoidalar yoki normalarni mustahkamlash.

B. Bu ilgarigi xo'jalik tizimini boshqarish mexanizmining tugatilishi va yangi mexanizmning mavjud emasligi tufayli institutsional tizimda eng kam transaksiya xarajatlariga ega bitimlarning amalga oshirilishini qo'llab-quvvatlashga qodir bo'lgan rasmiy institutlarning mavjud emasligi yoki yetishmasligi.

C. Transaksiya xarajatlariga ega bitimlarning amalga oshirilishini qo'llab-quvvatlash.

D. Xo'jalik tizimini boshqarish mexanizmi.



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. Institutsional nazariyalar paydo bo'lishi sabablari?
2. Institutsional nazariyalarning rivojlanishi?
3. Institutsionalizmning asosiy xususiyatlari?
4. Institutsionalizm nazariyasining rivojlanish davrlari?
5. Institutsionalizmning uchta asosiy yo'nalishlarining shakllanishi?
6. Institutsionalizmning metodologik asoslari?
7. Institutsional tahlilda boshlang'ich nuqta masalasi?
8. Neoinstitutsional nazariyaning asosiy yo'nalishlari?

2 bob. INSTITUTLAR VA ULARNING JAMIYAT RIVOJLANISHIDAGI

ROLI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. "Institut", "norma" tushunchalarining mohiyati va mazmuni.
2. Rasmiy va norasmiy normalar va ularning shakllanishi
3. Rasmiy va norasmiy normalarning o'ziga xos xususiyatlari.
4. Institutsional matritsa.
5. Institutsional o'zgarishlar va institutlarning o'zaro bog'liqligi.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

♣ *Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.*

♣ *Esa tuting!*

Institut – insonlar tomonidan barpo etiladigan va o'zaro hamkorlikni tarkiblovchi siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy me'yorlar va qoidalar.

Institut – bu jamiyat a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni belgilab beruvchi rasmiy qoidalar va norasmiy normalar tizimi.

Institut oprovayder – neoinstitutsional nazariya doirasida – ishlab chiqarish institutlari va kelishuvlar ishlab chiquvchisi va tarqatuvchisi rolini, institutlar inkubatori rolini (tegishli institutsional muhitda yangi institutlarni yetishtirish), yakka tartibdagi institutsional integrator rolini (ushbu norma amal qiluvchilar tarkibiga yangi individlarni jalb qilish) bajargan holda neoinstitutsional tarkibga ta'sir ko'rsatuvchi tashkilot.

Institutsional matritsa – bu tarixan barqaror shakllangan, dastlabki davlatlarning paydo bo'lishini va barcha keyingi institutsional tuzilmalarning rivojlanishini belgilab bergan, o'z navbatida, mohiyati hamon saqlanib qolgan birlamchi modelni takror yaratishga xizmat qiluvchi bazaviy ijtimoiy institutlar tizimi.

Norma – institutsional muhitda individlarning o'z tanlovini amalga oshirishda foydalaniladigan asosiy unsur hisoblanadi

Rasmiy qoidalar – konstitutsiyalar, qonunlar, sud qarorlari, ma'muriy hujjatlar.

Institutlar – iqtisodiy sub'ektlar xarakatini chekllovchi, ularning o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi me'yorlar, qoidalar xamda ushbu me'yor va qoidalarni bajarilishini nazorat qilish mexanizmlari.



MAVZUGA DOIR AMALIY MASHOLAR VA KEYSLAR:

♣ *Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!*

1–misol. Yo'l harakati qoidalarini institut hisoblanadimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: a), chunki ular yo'l harakati qatnashchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tarkiblaydi. Boshqacha aytganda, yo'l harakati qoidalarini – yo'ldagi xatti-harakatni tartibga soluvchi institut.

2–misol. Yaqin do'konchadan kundalik mevalar xarid qilish iste'molchi tomonidan amalga oshirilgan maqsadga muvofiq xatti-harakatning to'liq ifodasi hisoblanadimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: b), chunki to'liq maqsadga muvofiqlik modeliga muvofiq harakat qiluvchi iste'molchi har kuni umuman bozorda o'zini qiziqtiruvchi meva navining narxi haqidagi axborotni to'plashi va ushbu mevalarni ular eng arzon bo'lgan joyda xarid qilishi lozim.

3–misol. Institutsional nazariyaning qaysi yo'nalishi vakillari "Do'sting kimligini ayt, men esa sening kimligini aytaman" degan iborani ma'qullashgan bo'lardi?

- a) "eski" institutsionalizm;
- b) "yangi" institutsional iqtisodiyot;

v) neoinstitutsional iqtisodiyot.

Javob: a), gap xolizm tamoyili haqida borayapti.

4-misol. Institutsional nazariyaning qaysi yo'nalishi vakillarini navbatdagi seminarga tayyorlanmagan talabani quyidagi bahonasi qiziqitirmaydi: "Universitet kutubxonasi yopiq edi, boshqa kutubxonada kerakli kitob topilmadi va umuman olganda bizda ushbu haftada tayyorgarlik ko'rish lozim bo'lgan ikkita test va bitta kurs ishi bor edi"?

a) "eski" institutsionalizm;

b) "yangi" institutsional iqtisodiyot;

v) neoinstitutsional iqtisodiyot.

Javob: v), metodologik individualizm tamoyiliga ko'ra faqat talabani o'zi o'z ishining tashkil etilishiga javob beradi, tashqi institutsional omillar esa ikkinchi darajali bo'lib, talabani o'qishga bo'lgan munosabatini aks ettiradi.

KEYSLAR

Rasmiy va norasmiy institutlar: talabalarning ko'chirishlariga qarshi qanday kurashish mumkin?

Talabalarni dastur yordamida chiqarib olingan ko'chirma uchun haydashadi.

Virjiniya shtati universiteti fizika fakultetining professori Lu Blumfeld (LowBloomfield), talabalar o'rtasida ko'p sonli adabiy o'g'irlik holatlari haqida eshitib, unga kiritilgan talabalar ishlarini 50 soat ichida matni ko'rinishlarning mos kelishi nuqtai nazaridan tahlil qiladigan maxsus kompyuter dasturini yozdi. Tahlil tugaganidan keyin dastur professorni g'azablantiradigan natijalarni berdi, — aniqlanishicha, talabalarning aksariyati o'z ishlari uchun katta miqdordagi tayyor matnlarni Internetdan hamda boshqa talabalarning ishlaridan o'zlashtirib olar ekan. Professorning talabiga ko'ra universitetda maxsus tekshiruv boshlanib, unda 122 nafar talaba va bitiruvchidan iborat ro'yxat tuzildi. Talabalar endi universitetdan haydalishi, bitiruvchilar esa diplomdan mahrum etilishi mumkin, deb xabar beradi «Associated Press». Universitet xodimlari ushbu ibratli jarayon hozircha qo'lga tushmagan talabalarga oliy ta'limning mohiyati nimadan iborat ekanligini anglab

yetishga yordam berishiga umid qilmoqda. Bundan tashqari, xodimlarning e'tirof etishlaricha, hozirgi vaqtda kompyuter texnikasining rivojlanganligi munosabati bilan o'zgarar matnlarini o'zlashtirish jarayoni avvalgi o'n yillikka qaraganda g'oyat soddalashdi, chunki ilgari kitoblardan yoki boshqa ishlardan axborotni qo'lda ko'chirish yoki bosmalash lozim edi.

V.V. Radaev bilan suxbatdan

Bugungi kunda ko'chirmachilik muammosi barcha o'quv korxonalarida mavjud. Lekin biz universitetimiz (GU VSHE) alohida, eng yaxshi bo'lishini xohlaymiz. SHuning uchun hozirda biz ko'chirmachilikka qarshi kurashishni faollashtirmoqdamiz. Biz talabani adabiy o'g'irlik, ko'chirish yoki sohtakorlik ustida ushlagan o'qituvchilar nima qilishi kerakligi aniq yozib qo'yilgan shunday hujjatni tayyorladikki, unda talabani universitetdan haydashgacha keskin choralar nazarda tutilgan. Bunda talaba o'qituvchining hatosidan kafolatlangan bo'lishi kerak. O'quvchilarning huquqlarini ham himoya qilish lozim. SHuning uchun talaba shikoyat arizasini berishga haqli. Lekin agar uning aybi isbotlansa, jazo qat'iy bo'lishi kerak. O'qituvchi sifatida men barcha qoidalarni birinchi mashg'ulotning o'zidayoq e'lon qilaman. Ko'chirmachilikka nisbatan munosabat oddiy: aniqlangan holatda darhol «qoniqarsiz» baho qo'yiladi. Hukum qat'iy, shikoyatga o'rin yo'q. Agar qoidalar barcha oldindan ma'lum bo'lsa tortishishga na hojat. Ko'chirish tavakkalchiligi haqida tinimsiz ogohlantiraman. Agar kimdir yonidagidan ko'chirgan bo'lsa, ikkalasiga ham «qoniqarsiz» baho qo'yiladi. Ammo hamma gap ko'chirish va adabiy o'g'irlikda emas. Bundan tashqari, sohtakorlik ham mavjud. Bu bir talaba boshqasi uchun qalbaki hujjat bo'yicha zachyot yoki imtihon topshiradigan holat. Ana shunday holatlardan biri bizda ham aniqlandi. Biz buning uchun talabani universitetdan haydadik. Hozircha hech kim buni takrorlashga tavakkal qilgani yo'q. Bunday holatlarning oldini olish choralari ko'rilmogda. Ko'chirmachilikka kelsak, yana shuni takrorlaymanki, buning uchun ham ayab o'tirmasdan universitetdan haydaymiz. Yengil-elpilik hayotda ham, o'qishda ham bo'lmasligi lozim.

Savollar:

Nima uchun talabalar rasmiy qoidalarning mavjudligi haqida bila turib, norasmiy qoidalarga amal qilishadi? Ushbu misolda rasmiy va norasmiy qoidalar qanday bog'lanishi? Talabalar muhitida mavjud norasmiy institutni ta'riflang?

OUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrl!

1. “Kim uchun ishlab chiqarish kerak” muammosini davlat aralashuvisiz hal etib bo'lmaydi.
2. “Ko'rinmas qo'l mexanizmi” ni asoslash bilan Adam Smit, iqtisodiyotni davlat boshqarishi, lekin buni jamiyat sezmasligini nazarda tutgan.
3. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'p holatlarda norasmiy normalar jamiyatda “tartibni” ta'minlashda rasmiy qoidalarga qaraganda g'oyat katta rol o'ynaydi.
4. Aralash iqtisodiyot davlat va xususiy mulkdorlar qarori asosida rivojlanadi.
5. Institutlar asosini uning tarkibiy qismlari hisoblangan normalar tashkil etadi.
6. Institutlarning asosiy xususiyatlarini qamrab olgan holda, ularning asosiy funksiyalarini hamda rivojlanish qonunlarini aks ettiradi.
7. Tovar (xizmat) lar va resurslar doiraviy aylanishi iqtisodiy modelida uy xo'jaligini resurslarga bo'lgan ehtiyoji ifodalanadi.
8. Qoidalarga zarurat hamma vaqt, bittadan ko'p sub'ekt mavjud bo'lib, ular o'rtasida qandaydir munosabatlar yuzaga kelgan taqdirda, tug'iladi.
9. Norasmiy normalar jamiyatda rasmiy qoidalarga qaraganda ancha oldin paydo bo'lib, ko'p jihatdan rasmiy, qonunchilik bilan mustahkamlangan normalar uchun asos bo'lib xizmat qildi.
10. Institutlar qanday ishlayotganligini, nima uchun ular asrlar mobaynida mavjud bo'lishi va rivojlanishini, ularning “hayotiyligi” yoki barqarorligini tushunish uchun institutsional o'zgarishlarga olib keluvchi sabablarni o'rganib chiqish lozim.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. Institutsional nizo– nima?

- A. Rasmiy va norasmiy qoidalar o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasi.
- B. Xufyona iqtisodiyotni yuzaga kelishi.
- C. Transaksiya xarajatlarini ko'payib ketishi.
- D. Invidlarni o'zaro shartlashishi natijasi.

2. Institutsional texnologiya– nima?

- A. rasmiy va norasmiy qoidalar o'rtasidagi nomuvofiq texnologiya.
- B. institutlarni joriy etish, transaksiya xarajatlarini pasayishi va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qodir bo'lgan yangi institutlarni ishlab chiqish bilan bog'liq texnologiya.
- C. Xufyona iqtisodiyotni ko'payib ketishini oldini olish.
- D. Invidlarni o'zaro shartlashishini oldini olishdagi o'yinlar nazariyasi texnologiyasi.

3. Institutsional tuzoq– nima?

- A. Bu rasmiy va norasmiy qoidalar o'rtasidagi noaniqlilik.
- B. O'zini o'zi qo'llab-quvvatlovchi xususiyatga ega bo'lgan samarasiz barqaror norma
- C. Xufyona iqtisodiyotni tartibga solish asoslari.
- D. Invidlarni o'zaro munosabatlarni tartibga solish.

4. Institut - nima?

- A. jamiyat a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni belgilab beruvchi rasmiy qoidalar va norasmiy normalar tizimi.
- B. insonlarga amal qilgan holda turmush kechiradigan odatiy tafakkur tarzi.
- C. o'tmishda sodir bo'lgan jarayonlar natijasiga to'liq moslashtirish
- D. hulq-atvor namunalarni yaratilishiga olib keluvchi tashkilot.

5. Norma - nima?

- A. Norma-o'zaro munosabatni belgilab beruvchi rasmiy tizimidir.
- B. Norma-o'zaro munosabatlarni belgilab beruvchi qoidadir.
- C. Norma - institutlar asosini tarkibiy qismlarini tashkil etadi.
- D. Norma–institutSIONAL muhitda individlarning o'z tanlovini amalga oshirishda foydalaniladigan asosiy unsur hisoblanadi.

6. Norma amal qilishi uchun talab etiladigan tarkib nechta unsurdan iborat?

- A. Ikkita.
- B. Uchta.
- C. To'rtta.
- D. Beshta.

7. Norma–institutSIONAL muhitda individlarning o'z tanlovini amalga oshirishda foydalaniladigan asosiy unsur hisoblanadi. Ushbu unsur o'z ichiga nimalarni oladi?

- A. Tartibni saqlash funksiyasiga ega bo'lgan majburiyat.
- B. SHaxslar xatti-harakatidagi ijtimoiy, iqtisodiy, yuridik sanksiyaga tayanuvchi muntazamlik, muqarrarlikni aks ettiradi.
- C. SHaxsning turli vaziyatlarda o'zini qanday tutishi lozimligi.
- D. Rasmiy va norasmiy omillar ta'siri.

8. Norma amal qilishi uchun talab etiladigan tarkib beshta unsurdan iborat:

Bular qaysilar?

- A. Individlarning guruhlanish belgilari va muqarrarlik omili.
- B. Maqsad va norma harakatda bo'lgan shart-sharoitlar, sanksiya.
- C. Tartibni saqlash funksiyasiga ega.
- D. Individlarni guruhlanish belgilari, muqarrarlik omili, maqsad, norma harakatda bo'lgan shart-sharoitlar va sanksiya.

9. Norma xillari qaysi qoidalarda to'g'ri berilgan?

- A. Hamkorlik strategiyasi = belgi + maqsad + shart-sharoit.
- B. Norma = belgi + muqarrarlik omili + maqsad + shart-sharoit.
- C. Qoida = belgi +muqarrarlik omili + maqsad + shart-sharoit + sanksiya.

- D. Barcha javoblar to'g'ri.

10. Matritsalarining asosiy va qo'shimcha institutlarning muayyan to'plami bilan tavsiflanuvchi nechta xili mavjud?

- A. Bitta - G'arbiy (bozor, demokratik) matritsa.
- B. Ikkita - G'arbiy (bozor, demokratik) va SHarqiy (buyruqbozlik, diktatura yoki despotiya) matritsalar.
- C. Uchta - G'arbiy (bozor, demokratik) va SHarqiy (buyruqbozlik, diktatura yoki despotiya) xamda Markaziy Osiyo matritsalar.
- D. To'rtta - G'arbiy (bozor, demokratik) va SHarqiy (buyruqbozlik, diktatura yoki despotiya) xamda Markaziy va SHarqiy Osiyo matritsalar.



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Institut tushunchasi va ularning asosiy tavsifini izohlab bering?
2. Institut asosiy tushucha sifatida?
3. Institutlar va qoidalarni tushuntirib bering?
4. Institutlar tipologiyasi nima?
5. Institutlar va tashkilotlar o'rtasida qanday farq bor?
6. Rasmiy va norasmiy normalar va ularning shakllanishi?
7. InstitutSIONAL matritsa?
8. InstitutSIONAL o'zgarishlar va institutlarning o'zaro bog'liqligi?

3 bob. O'YINLAR NAZARIYASI VA O'ZARO HAMKORLIKLARNI

MODELLASHTIRISH

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. O'yinlar nazariyasi yuzasidan asosiy tushunchalari.
2. Muvozanatlar turlari va ularni qidirish yo'llari.
3. Ustun strategiyalar muvozanati, Nesh bo'yicha muvozanatdan farq.
4. Kooperativ (koalitsiyali) va nokooperativ (koalitsiyasiz) o'yinlar.
5. O'yinlar nazariyasi tayanch modellarining tasnifi

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

♣Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.

♣Esa tuting!

Nesh bo'yicha muvozanat – o'yinchilarning hech biri o'z harakatlari rejasini o'zgartirgan holda o'z yutug'ini bir tomonlama oshira olmaydigan vaziyat.

Pareto bo'yicha muvozanat – o'yinchilardan birining holatini, ikkinchi o'yinchining holatini yomonlashtirmagan holda, yaxshilab bo'lmaydigan vaziyat.

Ustun strategiyali muvozanat – boshqa ishtirokchining harakatlaridan qat'i nazar ishtirokchiga maksimum foydalilikni ta'minlovchi harakatlar rejasini

Shtakelberg bo'yicha muvozanat – hech bir o'yinchi o'z yutug'ini bir tomonlama tartibda oshira olmaydigan vaziyat. Bunda qaror dastlab birinchi o'yinchi tomonidan qabul qilinadi, so'ngra ikkinchi o'yinchiga ma'lum bo'ladi.

O'yin ishtirokchisining strategiyasi- har bir o'yin ishtirokchisining ziddiyatli vaziyatlarni hal etish borasidagi harakat dasturi o'yin ishtirokchisining strategiyasi deyiladi.

Kooperativ (koalitsiyali) o'yinlar – ishtirokchilar o'rtasida axborot almashish va ittifoq tuzish mumkin bo'lgan vaziyatlar.

Nokooperativ (koalitsiyasiz) - o'yinlarda yakka ishtirokchi tahlil qilishning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi, bunda ishtirokchilar o'rtasida axborot almashish va ittifoq tuzish mumkin emas.



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

♣Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!

1–misol. Shtakelberg bo'yicha muvozanat hamma vaqt mavjud bo'ladimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: a), mavjud bo'lmasligi mumkin bo'lgan Nesh bo'yicha muvozanatdan farqli ravishda Shtakelberg bo'yicha muvozanatga har qanday o'yinda erishiladi. Uning mavjud bo'lishi ishtirokchilar tomonidan qarorlar qabul qilinishidagi vaqt lagi bilan shartlangan.

2–misol. Faraz qilaylik, o'yinda Nesh bo'yicha ikkita muvozanatli yakun mavjud. Gap qanaqa muammo haqida borayapti?

- a) moslik muammosi;
- b) muvofiqlik muammosi;
- v) adolat muammosi;
- g) kooperatsiya muammosi.

Javob: b), gap muvofiqlik muammosi haqida borayapti.

3–misol. Ishtirokchilarda ustunlik qiluvchi strategiyalar bor bo'lib, demak, ustunlik qiluvchi strategiyalar muvozanati mavjud bo'ladigan, Nesh bo'yicha muvozanat esa mavjud bo'lmaydigan vaziyat yuzaga kelishi mumkinmi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: b), bunday vaziyat bo'lishi mumkin emas. Ustunlik qiluvchi strategiya ishtirokchi tomonidan boshqaning harakatlaridan qat'iy nazar eng katta yutuqqa erishilishni anglatadi Nesh bo'yicha muvozanat ishtirokchilar o'zining foydaliligini bir tomonlama tartibda oshirishi mumkin emasligini nazarda

tutadi. O'z navbatida, muvazanat nuqtasida ustunlik qiluvchi strategiyalar topilganda ishtirokchilar tomonidan strategiyaning o'zgartirilishi ular yutug'ining ortishiga olib kelmaydi.

4–misol. A firma B firmaning muayyan mahsulotni ishlab chiqarish uchun monopoliyasini buzishga urinadi. A firma bozorga chiqish-chiqmaslikni, B firma esa, bordi-yu A firma bozorga kirishni hal qilsa, ishlab chiqarish hajmini pasaytirish masalasini hal qiladi. B firmada ishlab chiqarish hajmi o'zgarmay qolgan taqdirda, ikkala firma ham yutqazadi. Agar B firma ishlab chiqarish hajmini pasaytirishga qaror qilsa, u o'z foydasini A firma bilan «baham ko'radi».

Ko'rsatkichlar		B firma-ishlab chiqarish hajmini	
		saqlab qolish	pasaytirish
A firma-bozorga	kirish	-3; -2	4; 4[N ₂ St _A R]
	kirmaslik	0; 10 [N ₁ St _B]	0; 10

Echish:

Ustun strategiyali muvazanat. A firma ikkala variantdagi voqealar rivojida o'zi yutug'ini taqqoslaydi (agar B firma narx-navo «urushini» avj oldirmasa, -3 va 0) va (agar B firma ishlab chiqarish hajmini pasaytirishga qaror qilsa, 4 va 0). U holda A firma uchun B firmaning harakatlaridan qat'i nazar eng ko'p yutuqni ta'minlovchi strategiya mavjud emas:

$0 > -3 \Rightarrow$ agar B firma ishlab chiqarish hajmini avvalgi darajada saqlab qolsa, «bozorga kirmaslik»;

$4 > 0 \Rightarrow$, agar B firma ishlab chiqarish hajmini pasaytirsas, «bozorga kirish».

B firmada ustun strategiya mavjud: u A firmaning harakatidan qat'i nazar ishlab chiqarish hajmini pasaytirishdan manfaatdor $4 > -2$, $10 = 10$,. Demak, ustun strategiyalar muvazanati mavjud emas.

Nesh bo'yicha muvazanat. B firmaning ishlab chiqarish hajmini avvalgi darajada saqlab turish to'g'risidagi qaroriga A firmaning eng yaxshi javobi - bozorga kirmaslik, ishlab chiqarish hajmini pasaytirish qaroriga esa, - bozorga kirish.

A firmaning bozorga kirish to'g'risidagi qaroriga B firmaning eng yaxshi javobi - ishlab chiqarish hajmini pasaytirish, bozorga kirmaslik qarori qabul

qilinganda esa – ikkala strategiya ham bir xil natija beradi. Shuning uchun, Nesh bo'yicha ikkita (N_1, N_2) muvazanat (4; 4) va (0; 10) nuqtalarida turibdi: A firma bozorga kiradi, B firma esa ishlab chiqarish hajmini pasaytiradi; yoki A firma bozorga chiqmaydi, B firma esa ishlab chiqarish hajmini pasaytirmaydi. Bunga ishonch hosil qilish oson, chunki ushbu nuqtalarda ishtirokchilardan hech biri o'z strategiyasini o'zgartirishdan manfaatdor emas.

Shtakelberg bo'yicha muvazanat. Faraz qilaylik, birinchi bo'lib A firma qaror qabul qiladi. Agar u bozorga kirishga qaror qilsa, pirovardida (4; 4) nuqtada bo'ladi: B firmaning tanlashi ushbu vaziyatda bir xil, $4 > -2$. Agar u bozorga chiqmaslikka qaror qilsa, yakun ikki nuqta (0; 10): B firmaning qarori ikkala variantni ham qo'llash imkonini beradi. Buni bilgan holda, A firma, 4 va 0 ni taqqoslab, o'z foydasini (4; 4) nuqtalarda ko'paytiradi. Qarorlar bir xil va Shtakelberg bo'yicha birinchi muvazanat St_A (4; 4) nuqtalarda bo'ladi. Huddi shu tariqa, birinchi bo'lib qarorni B firma qabul qilganda, Shtakelberg bo'yicha muvazanat St_B (0; 10) nuqtalarda bo'ladi.

Pareto bo'yicha muvazanat. Pareto bo'yicha optimumni aniqlash uchun, biz «O'yinning istalgan boshqa yakuniga o'tish bir vaqtning o'zida ikkala ishtirokchi uchun ham foydalilikning oshishini ta'minlaydimi?» degan savolga javob berayotib, o'yinning barcha to'rta yakunini izchil tanlab olishimiz zarur. Masalan, (-3; -2) yakundan biz ko'rsatilgan shartni bajarayotib, istalgan boshqa yakunga o'tishimiz mumkin. Faqat (4; 4) yakundan biz, bunda o'yinchilardan hech birining foydaliligini kamaytirmagan holda, harakatlana olmaymiz va bu Pareto bo'yicha – R muvazanat bo'ladi.

5–misol. davlat bilan sarmoyador o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ifodalanadi. Sarmoyadorda harakatlarning ikkita varianti mavjud – mamlakatda investitsiyani amalga oshirish yoki oshirmaslik. Davlat esa investitsiyalardan olinadigan daromadlarga yuqori soliq belgilashi yoki soliqni umuman bekor qilishi mumkin:

Davlat	Sarmoyador	
	Investitsiya kiritmaslik	Investitsiya kiritish
Soliq joriy etish	0; 1	3; 0
Joriy etmaslik	1; 2 [St ₂]	2; 3 [St ₁ R]

KEYSLAR

Aholiga maishiy xizmatlar ko'rsatish

Xaridor (erkak kishi) do'kondan kurtka sotib oldi. Uni kimyoviy usul bilan tozalash korxonasiga topshirdi. U yerda kurtkani tozalash vaqtida uni yirtib qo'yishdi. Mijoz kurtkani olishdan bosh tortib, kompensatsiya talab qildi. Biroq korxonada bu hol zavodda yo'l qo'yilgan nuqson tufayli yuz berdi deb javob qilishdi. Kimyoviy usul bilan tozalash korxonasi kompensatsiya to'lashdan bosh tortib, mustaqil ekspertiza xulosasining taqdim etilishini taklif qildi. Do'konda kurtkani almashtirishdan bosh tortishmoqda, chunki uni xaridor kiygan. Do'konning cheki va kimyoviy usul bilan tozalash korxonasidan berigan kvitantsiya mijozda mavjud emas. Xaridorga zararni kim qoplashi kerak?

Savollar 6-misol. Er-xotin o'rtasidagi qat'iy shakldagi keskin vaziyatni namoyon etadi. Er-xotin ikkita muqobil – kontsertga yoki futbolga borish variantidan birini tanlash yo'li bilan kechki vaqtni qanday o'tkazishni hal etadi. Har birining fikri ravshan: xotin - kontsertga, er - futbolga borishni afzal ko'radi. Bunda er-xotin kechki vaqtni birgalikda o'tkazishdan hordiq chiqarishni ancha past baholashadi.

Er	Xotin	
	Kontsertga borish £	Futbolga borish
Kontsertga borish	1; 3	0; 0
Futbolga borish £	2; 2[N ₁ St ₁ St ₂ R]	3; 1

O'yin shunisi bilan qiziqki, bu yerda ikkala ishtirokchida ham ustun strategiya mavjud (£) «kontsertga borish» – xotin uchun, «futbol matchiga borish» - er uchun.

Kimyoviy usul bilan tozalash korxonasi bilan mijoz o'rtasida tuzilgan shartnoma tarkibining asrsiy qismlarini ajrating.

Shartnomaning tuzilishi kimyoviy usul bilan tozalash korxonasi va mijozga (ular shartnoma tuzmagan vaziyat bilan solishtirilganda) qanaqa ustunliklar beradi?

Shartnomaga tozalash jarayonida buyum shkastlanishi mumkinligi to'g'risidagi ogohlantirishning kiritilishi kimyoviy usul bilan tozalash korxonasining xatti-harakatiga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkin? Mazkur holatda kurtkaning sifatini o'lchash xarajatlari kimning bo'yniga qo'yiladi? Qaysi taraf o'zini opportunistik tutish imkoniyatiga ega bo'ladi?

Kimyoviy usul bilan tozalash korxonasi bilan mijoz o'rtasidagi tuzilgan shartnoma mukammal hisoblanadimi? O'z javobingizni asoslang.

OUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrl!

1. Adolatlilik muammosining dolzarbligi -Nesh bo'yicha yagona muvozanat asimmetrik, yutuqning o'zaro hamkorlik ishtirokchilari o'rtasida adolatsiz taqsimlanishi bilan tavsiflanadi.
2. Birga bo'la olish muammosi Nesh bo'yicha muvozanat mavjud bo'lmagan vaziyat uchun xosdir.
3. Institutsional tuzoq -bu rasmiy va norasmiy qoidalar o'rtasidagi noaniqlik.
4. Kooperativ (koalitsiyali) o'yinlar – bu Pareto-optimalligi hisoblanadi.
5. O'yin ishtirokchisining strategiyasi yakka ishtirokchi tahlil qilishning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi.
6. Muvofiqlashtirish muammosining hal etilishi qo'shimcha institutsional shart-sharoitlar joriy etilishi, «fokal nuqtalar» yoki kelishuvlar mavjud bo'lishini talab etadi.
7. O'yinlar nazariyasi tarkibiy jihatdan Pareto-optimalligi nazariyasiga ajratiladi.

8. Ustun strategiyalar muvozanati va Nesh bo'yicha muvozanatdan farqli o'laroq muvozanatning ushbu turi hamma vaqt mavjud bo'ladi.
9. O'yinlar nazariyasidagi formal modelni tashkil etish uchun ishtirokchi individlarning mavjudligi qoidasi amal qiladi.
10. Sntakelberg bo'yicha muvozanat qarorlar bir vaqtning o'zida qabul qilinmagan sharoitda o'yinchilarning maksimum foydaliligiga mos keladi.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

✦ Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. O'yinlar nazariyasi qanday taxminlarga asoslanadi?

- A. Bir necha muvozanat nuqtalari kesishga va teng bo'lishi.
- B. Muvozanat nuqtalari Pareto bo'yicha optimum nuqtalariga mos kelishi shart emas.
- C. Muvozanat darajasi har doim teng bo'lmasligi mumkin.
- D. Muvozanat har doim teng kuchli

2. “Nokooperativ o'yinlar” nazariyasidagi muvozonatni birinchi bor tahlil qilib chiqqanligi uchun iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan olimlarni ko'rsating?

- A. Jon fon Neyman va Oskar Morgenshter.
- B. Raynxad Selten, Jon Nesh, Jon S.Xarsani.
- C. R.Kouz, O.Uilyamson va D.Nort.
- D. G.Demsets va R.Pozner.

3. “O'yinlar nazariyasi va iqtisodiy xatti-harakat” (1944) kitobi asoschilari kimlar?

- A. Jon fon Neyman va Oskar Morgenshter.
- B. Raynxad Selten va Jon Nesh.
- C. R.Kouz va O.Uilyamson.
- D. Jon S.Xarsani va G.Demsets.

4. O'yinlar nazariyasi tadqiqot usulining o'ziga xos asosiy belgilari qaysi javobda to'g'ri berilgan?

- A. individlarning o'zaro shartlashilgan xatti-harakatlari vaziyatini tahlil qilish, har bir shartning hal etilishi o'zaro hamkorlik natijasiga va qolgan individlarning qarorlariga ta'sir ko'rsatadi.
- B. individdan tortib to robotgacha bo'lgan omillar.
- C. o'zaro hamkorliklardagi muvozanatning mavjudligi va teng emasligi
- D. shaxs ish vaqtiga tezlik bilan kelishi va uning muvozanatini mavjudligi

5. O'yinlar nazariyasidagi formal modelni tashkil etish uchun qaysi qoidalar amal qiladi?

- A. Ishtirokchi individlarning mavjudligi, har bir ishtirokchining imkoniyatlar to'plami.
- B. Ishtirokchining amalga oshirilmagan ishlari
- C. Ishtirokchilarning rejalari.
- D. Ishtirokchining rasmiy fikrlar va g'oyalari.

6. O'yinlar nazariyasi tarkibiy jihatdan qanday nazariyalarga ajratiladi?

- A. Kooperativ va koalitsiyali.
- B. Nokooperativ va koalitsiyasiz.
- C. Pareto-optimalligi.
- D. Kooperativ va nokooperativ .

7. Tahlil etish uchun o'yin nechta qismni o'z ichiga oladi?

- A. Uchta qismni.
- B. To'rtta qismni.
- C. Beshta qismni.
- D. Oltita qismni.

8. Qaysi formulada o'yinning asosi ko'rsatilgan?

- A. $G=F(N,St,P)$
- B. $N=F(G,St,P)$
- C. $St=F(N,G,P)$
- D. $P=F(N,St,G)$

9. Muvofiqlashtirish muammosinima sababdan yuzaga keladi

- A. o'zaro munosabatlarishtirokchilarining anonimligi;
- B. bir necha potentsial muvazanatlarining mavjudligi;
- C. sof strategiyalarda muvazanatning mavjud emasligi;
- D. o'zaro munosabatlar ishtirokchilari sonining g'oyat ko'pligi.

10. Fokal nuqta

- A. Pareto-samarali muvazanatni o'zida namoyon etadi;
- B. muvofiqlashtirish muammolarini hal etish imkonini beradi;
- C. jamiyatning rivojlanish darajasi haqidagi axborot;
- D. individlar muvazansiz vaziyatga tushib qolganda.



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Nima uchun institutsional nazariyada matematik apparat neoklassikasi uchun an'anaviy hisoblangan matematik apparat tilidan emas, balki o'yinlar nazariyasidan foydalaniladi?
2. Individlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning qaysi asosiy muammolari o'yinlar nazariyasi yordamida modellashtiriladi?
3. Kooperativ va nokooperativ nazariyalarning xususiyatlarini izohlang?
4. Ustun strategiyali muvozanatni sharhlab bering?
5. Nesh bo'yicha muvozanatni sharhlab bering?
6. Shtakelberg bo'yicha muvozanatni, Pareto bo'yicha muvozanatdan farqini tushuntiring?
7. Fokal nuqta deganda nimani tushunasiz?
8. Tahlil etish uchun o'yin nechta qismni o'z ichiga oladi?
9. O'yin ishtirokchisining strategiyasi - deb nimaga aytiladi?
10. O'yinlar nazariyasi tarkibiy jihatdan qanday nazariyalarni o'z ichiga oladi?

4 bob. KOUZ TEOREMASI VA TRANSAKTSIYA XARAJATLARI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Transaksiya xarajatlari, ularni tahlil qilishga nisbatan Kouz-Uilyamson yondashuvi?
2. Transaksiya xarajatlarini optimallashtirish tajribasi?
3. O'zbekiston Respublikasida transaksiya xarajatlarini optimallashtirish chora-tadbirlari?
4. Transformatsiya xarajatlari, ularni tahlil qilishga nisbatan Nort yondashuvi?
5. Mikrodarajada transaksiya va transformatsiya xarajatlari.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.

Esda tuting!

Transaksiya – shartnoma shakliga ega bo'lgan bitim.

Transaksiya xarajatlari – bu ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lmagan xarajatlar, xususan axborotni yig'ish va qayta ishlash xarajatlari, munozaralarni o'tkazish va qarorlar qabul qilish xarajatlari, shartnomalarning bajarilishini nazorat qilish va huquqiy himoyalash xarajatlari.

Transaksiya xarajatlari – bu mulkchilik huquqlarini almashish va himoyalash bilan bog'liq barcha xarajatlar.

Transformatsion xarajatlar – iqtisodiy tizimdagi eski institutlarni tugatish, yangi institutlarni shakllantirish (yoki import qilish) va moslashtirish bilan bog'liq xarajatlar.

Transaksiya xarajatlari – axborotni yig'ish va qayta ishlash xarajatlari, muzokaralar olib borish va qarorlar qabul qilish, shartnomaning bajarilishini nazorat qilish va yuridik himoyalash xarajatlari.

Mikrodarajada transaksiya xarajatlari – bu korxonada ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lmagan xarajatlar hisoblanadi.

Transformatsiya xarajatlari – bu eski institutlarni tugatish, iqtisodiy tizimda yangi institutlarni shakllantirish (yoki import qilish) va moslashtirish bilan bog'liq xarajatlar.



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

♣Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!

1–misol. Odatda o'qituvchi talabalarga nisbatan qo'yadigan talablar empatiya (birga qayg'urish) normalariga misol bo'ladimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: b), chunki o'qituvchi uning o'zi ham qachonlardir talaba bo'lganligi, unga ham bir yo'la barcha fanlar bo'yicha tayyorgarlik ko'rish to'g'ri zarur bo'lganligi, uning qiziqishlari X fan, xususan, umuman o'quv dasturi bilan cheklanmaganligi haqida unutib qo'yadi.

2–misol. Qanaqa transaksiya xarajatlari iqtisodiyotda kelishuvlar nazariyasi nuqtai nazaridan o'ta katta?

- a) axborotni qidirish;
- b) monitoring va opportunitizmning oldini olish;
- v) o'lchash;
- g) muzokaralar olib borish;
- d) shartnoma tuzish.

Javob: a) vab), kelishuvlar nazariyasi transaksiya xarajatlari o'sishining asosiy omili sifatida iqtisodiy muhitning bir xil emasligiga e'tiborni qaratadi. Iqtisodiyotda kelishuvlar nisbati o'ta beqaror, bu iqtisodiy agentlarga umumiy qabul qilingan “o'yinlar qoidalari” asosida harakat qilishga halaqit beradi. Bunday sharoitda axborotni qidirish xarajatlari (axborotning yakuniy manbai mavjud emas) va monitoring xarajatlari o'ta yuqori, chunki axborotning

asimmetrikligi va umumiy qabul qilingan “o'yinlar qoidalari”ning mavjud emasligi opportunistik xatti-harakat uchun zamin hozirlaydi.

3–misol. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda transaksiya sektorining jadal o'sishi omili, ta'qiqlanadigan darajada yuqori bo'lgan transaksiya xarajatlari iqtisodiy rivojlanishning chegaralaridan biri ekanligini anglatadimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: b), transaksiya sektori dinamikasining o'zi emas, balki bir transaksiyaga hisoblaganda transaksiya xarajatlarining dinamikasi muhim. Agar a) transaksiya sektori YaMMga qaraganda past sur'atlar bilan o'ssa, b) davlat transaksiya sektorining o'sish sur'atlari umuman transaksiya sektorining o'sish sur'atlaridan yuqori bo'lsa, transaksiya sektorining o'sishi holatida bir transaksiyaga hisoblaganda transaksiya xarajatlari kamayishi mumkin.

KEYSLAR

1. Kvartirani qanday qilib ijaraga olish to'g'ri bo'ladi – ijarachiga maslahatlar

Kvartirani ijaraga olish – hozirgi vaqtda tavaalchilikka qo'l urishga to'g'ri keladigan masalalar jumlasiga kiradi. Ijaraga beruvchi tusatdan ijara haqini oshirishi, sizni muddatidan oldin chiqarib yuborishi, ijaraga olingan uy-joyini ta'mirlash munosabati bilan siz qilgan xarajatlarning o'mini qoplash to'g'risida “unutib qo'yishi” mumkin. Misol uchun, siz kvartirani ijaraga olib, ko'chib o'tdingiz (buyumlarni tashish uchun mashina yolladingiz, – ko'chish uchun sarf-xarajat qildingiz, barcha yetishmaydigan narsalar (kastryullar, choynaklar, unitaz uchun qopqoq va x.k.)ni xarid qilish maqsadida do'konlarga borish uchun dam olish kuni oldingiz. Kvartiraga alohida ajratilgan internet liniyasini o'tkazdingiz, internet xizmati haqini 2 oy oldinga to'lab qo'ydingiz, bolani yangi yashash joyidagi bog'chaga joylashtirdingiz va h.k.). Lekin ikki hafta o'tgach kvartira egasi kelib sizga kechagina qo'shnisi Erkin tog'adan bilib olgan yangilikni, ya'ni sizni

kvartiraga shuncha arzon qo'yib hato qilganligini, aslida uning kvartirasi ikki marta qimmat turishini aytadi.

Bu siz kvartirani ijaraga olganda yuz berishi mumkin bo'lgan vaziyatlardan biri, xolos. Lekin vaziyatning bunday yakun topishi holatlarini keskin kamaytirish mumkin. Buning uchun bir necha qoidalarga amal qilish kerak. Quyida biz Sizga kvartirani qanday qilib ijaraga olish kerakligi, kvartira egasida qanaqa hujjatlar bo'lishi lozimligi va uy-joyini ijaraga olish shartnomasining shartlariga ko'ra kim nimaga javob berishi haqida hikoya qilamiz.

Ijaraga oluvchi kvartira egasi uni istalgan vaqtda chiqarib yuborishi mumkin deb o'ylab hato qiladi. Bu, yumshoq qilib aytganda, unday emas. Ijaraga beruvchi ijaraga oluvchini shartnomaning amal qilishi muddati tugagunga qadar chiqarib yuborishga haqli emas. Agar ijaraga olish shartnomasi bir yil va undan ko'p muddatga tuzilgan bo'lsa, ijaraga oluvchi yangi muddatga shartnoma tuzish uchun boshqa shaxslar oldida ustunlikka ega.

Shuning uchun ijaraga oluvchilar bizga "shunchaki yoqmay qoldi" (ular shartnomaning hech qanaqa shartlarini buzmagani bo'lsa-da) va biz o'zimizga ko'proq mos keladigan kishilarni topdik qabilidagi barcha gap-so'zlarda hech qanday ma'no yo'q. Sizni faqat qonunda belgilangan holatlarda yoki shartnoma shartlari buzilgan holatlarda (masalan, agar siz uy-joy uchun ijara haqini to'lamagan bo'lsangiz) sud tartibida muddatidan oldin chiqarib yuborishi mumkin.

E'tibor qarating: biz yuqorida keltirgan va quyida keltiradigan barcha holatlarda asosiy so'z – bu «shartnoma». Lekin uy egasi «kvartiraga shunchaki odam qo'ysa», odatda hech qanday shartnoma haqida so'z bormaydi. Qoidaga ko'ra, nimadir haqida og'zaki kelishiladi, juda bo'lmasa, qandaydir qog'ozga imzo chekishadi, lekin agar keyinchalik nizo kelib chiqadigan bo'lsa, ushbu qog'ozcha bo'yicha o'z huquqlarini himoya qilishning deyarli iloji bo'lmaydi.

Savollar:

1. Ijara haqini oshiruvchi uy egasining xatti-harakat opportunistik xatti-harakatning qaysi turiga kiritish mumkin?
2. Nima uchun kvartira egasi o'zini opportunistik tutish imkoniyatiga ega bo'ladi?

3. Nima uchun ijara shartnomas iopportunistik xatti-harakat ehtimolini pasaytirish imkonini bersada, taraflar hamma vaqt ham uni tuzishmaydi?

2. Zirani xarid qilishda qanday qilib opportunistik xatti-harakatning oldini olish mumkin

Ziraning tabiatda ikki xil navi uchraydi. Yirik donali zira Qorasu supermarketida 1 kilogrami 80-85 ming so'm turadi. Ziraning mayda xilining 1 kilogrami 15-20 ming so'm turadi. Zira ovqatni ta'mini yaxshilash uchun foydalaniladi. Sinab ko'rmagan xaridorlar ko'pincha ushbu ikkinchi navli zirani birinchi navli deb hisoblagan holda katta miqdorda xarid qilishadi. Umuman olganda ziralar xaridorining eng birinchi muammosi – bu qallob va firibgar sotuvchilardir. Ular uchun ikkinchi navli va qisman yirik donli zirani aralastirib (omuxta qilib) xaridorlarga taklif etish umuman qiyinchilik tug'dirmaydi. Bunda arzon ziralar yirik navli qimmatbaho ziralar hidi bilan shunchalik to'yinadiki, ularni texnik jihatdan ajratib bo'lmaydi. Faqat keyinchalik, ovqatga ishlatish vaqtida ikkinchi navli ziradan umuman boshqacha hid taraladi.

Zira haqiqatdan ham yirik navlimi yoki shunchaki u bilan ikkinchi (past) navli zira bilan birga saqlanganmi – bu ulkan javobsiz masala hisoblanadi.

Savollar:

1. Ikkinchi navli zirani yuqori navli yirik zira deb sotuvchi qallob sotuvchilarning xatti-harakati opportunistik xatti-harakatning qaysi turiga kiradi? O'z javobingizni asoslang.
2. Nima uchun qalloblarda o'zini opportunistik tutish imkoniyati mavjud?
3. Zira (o'lchash xarajatlarining miqdoriga ko'ra) tovarlarning qaysi turiga kiradi?
4. Mazkur vaziyatda zirasifatini o'lchash xarajatlari kimning zimmasida bo'ladi?
5. Zirasifatini o'lchash xarajatlarini qanday qilib pasaytirish mumkin?

OUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrlil!

1. Transaksiyon yondashuvni qo'llashdagi o'ziga xos murakkabliklar shundan iboratki, ayrim transaksiya xarajatlari ushbu turdagi xarajatlarning paydo bo'lishiga olib kelgan transaksionalarning mavjud emasligi tufayli tafsirlanishi va hisoblab chiqilishi mumkin emas. Bunday xarajatlarning ushbu turlari "virtual xarajatlar", deb ataladi.
2. Transformatsiya xarajatlarining turlarini tahlil qilish o'tish iqtisodiyotiga bo'lgan mamlakatlarda ularning o'sish mexanizmini tushuntirish imkonini beradi.
3. Transaksiya xarajatlari nazariyasi doirasida o'tkaziladigan tadqiqotlarni mikro va makro darajalarga bo'lish mumkin.
4. Mikro darajada transaksiya xarajatlarini tahlil qilishga nisbatan Kouz – Uilyamson yondashuvi transaksion yondashuv, deb yuritilsa, makro darajada Nort yondashuvi transformatsion yondashuv, deb yuritiladi.
5. Jamiyatning uning avvalgi rivojlanish yo'nalishiga bog'liqligini belgilab beruvchi yo'nalishga institutsional matritsa deb ataladi.
6. Bozorni egallab olish bo'yicha qat'iy kurashda ishtirok etuvchi ko'p sonli iqtisodiyot sub'ektlarning faqatgina bir qismi o'z loyihalarini amalga oshirish orqali amalga oshiriladi.
7. O'zbekistonda transaksiya xizmatlari davlat va nodavlat sektorlari tashkilotlari tomonidan olib boriladi.
8. Transaksiya xizmatlarni ko'rsatuvchi nodavlat tashkilotlari O'zbekiston Savdo-sanoat palatasi, axborot-maslahat va konsalting markazlari, mulkni baholovchi tashkilotlar, marketing xizmatlari va boshqa idoralar tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash, maslahat va axborot xizmatlarni ko'rsatadi.
9. Transaksiya xarajatlarining tarkibiga faqatgina muayyan mahsulotni sotish bozorlarining o'ziga xos xususiyatlari katta ta'sir ko'rsatadi.
10. O'tish iqtisodiyotida transformatsiya xarajatlariga faqatgina resurslarni investitsiyalash asosida barpo etishga yo'naltirish.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

✦ Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. Fundamental transformatsiya deb nimaga aytiladi:

- A. transaksionalarni ikki tomonlama boshqarishga o'tish;
- B. transaksionalarni uch tomonlama boshqarishga o'tish;
- C. transaksionalarni yagona boshqarishga o'tish;
- D. to'g'ri javob yo'q.

2. Noqulay tanlash qanday yuz beradi

- A. «printsipal - agent» munosabatlarida;
- B. axborot hisobiga;
- C. axborotni olish hisobiga;
- D. yuqori tanlash imkoniyati hisobiga.

3. Nima noqulay tanlashga qarshi kurashish mexanizmi hisoblanmaydi

- A. majburlash;
- B. ratsionirlash;
- C. filtratsiya;
- D. signallar.

4. Kouz nuqtai nazaridan, firmalar quyidagilar tufayli mavjud bo'ladi

- A. bozor mexanizmi faoliyat ko'rsatishi xarajatlarining mavjudligi;
- B. foyda olish imkoniyati;
- C. shartnomaviy majburiyatlar;
- D. ierarxiyaning mavjudligi.

5. Firmaning o'lchami nima bilan belgilanadi

- A. bozorda va firmaning ichida transaksion tashkil etish xarajatlarining nisbati bilan;
- B. o'z egasining istaklari va moliyaviy imkoniyatlari bilan;

C. ishlab chiqarish xarajatlaridagi ishlab chiqarish va transaksiya tarkibiy qismlarining nisbati bilan;

D. firma assortimentida eksperimental va inspeksion tovarlarning nisbati bilan.

6. **Transaksiya xarajatlari**

A. hech qachon nolga teng emas;

B. firmaning ichidagi o'zaro munosabatlarda nolga teng;

C. Robinzon Kruzo iqtisodiyotida nolga teng;

D. norasmiy xarajatlari.

7. **Iqtisodiy agentning axborotni izlash, shartnomani tuzish, mulk huquqlarini rasmiylashtirish xarajatlari**

A. to'g'ridan-to'g'ri transaksiya xarajatlariga kiradi;

B. muqobil transaksiya xarajatlariga kiradi;

C. motivatsiyalash xarajatlariga kiradi;

D. transaksiya xarajatlari hisoblanmaydi.

8. **Agar yuqori transaksiya xarajatlari iqtisodiy agentning transaksioni amalga oshirishdan voz kechishiga olib kelsa, u holda bunday xarajatlari qanday nomlanadi?**

A. muqobil transaksiya xarajatlari;

B. to'g'ridan-to'g'ri transaksiya xarajatlari;

C. muvofiqlashtirish xarajatlari;

D. motivatsiyalash xarajatlari.



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. "Transaksiya xarajatlari"ning mohiyatini to'liq ochib beradigan ta'rifni bering.
2. Transaksiya xarajatlarning turlarini sanab bering?
3. Opportunistik xatti-harakatdan himoyalash xarajatlari nima?
4. Transaksiya nima?
5. "Transformatsiya xarajatlari"ga ta'rif bering.

5 bob. XUFYONA IQTISODIYOTNING INSTITUTSIONAL NAZARIYASI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Xufyona iqtisodiyotning kelib chiqishi sabablari?
2. Xufyona iqtisodiyot turlarining tasnifi
3. Xufyona iqtisodiyotni baholashga nisbatan yondashuvlar?
4. Xufyona bozor institutsional tizim sifatida?
5. Jahonda xufyona iqtisodiyot?

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.

Esda tuting!

Xufyona iqtisodiyot – unda iqtisodiy faoliyat qonun doirasidan tashqarida amalga oshiriladigan, ya'ni bitimlar qonundan, xo'jalik turmushining huquqiy me'yorlari va rasmana qoidalaridan foydalanilmagan holda amalga oshiriladigan soha.

«Xufiyona» iqtisodiyot milliy xavfsizlikka tahdid sifatida ayrim individlar, ularning guruhlari, institutsional sub'ektlar o'rtasida moddiy ne'matlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish borasida yuzaga keladigan hamda natijalari u yoki bu sabablarga ko'ra rasmiy statistikada inobatga olinmaydigan va soliqqa tortilmaydigan munosabatlar majmuidir.

Norasmiy iqtisodiyot – iqtisodiy faoliyatning oshkora turlari, unda xarajatlarni pasaytirish maqsadida tovarlar va xizmatlarning qayd etilmagan tarzda ishlab chiqarilishi o'rin tutadi (ta'kidlash lozimki, davlatdan yashiriladigan barcha faoliyat turlari huquqiy me'yorlar bilan tartibga solinishi mumkin emas va mulkchilik huquqlarini himoyalashning muqobil mexanizmlari qo'llanilishini talab qiladi).

Sohta iqtisodiyot – qo'shib yozishlar, chayqovchilik bitimlari, poraxo'rlik va pulni olish hamda berish bilan bog'liq har xil tovlamachilik harakatlari iqtisodiyoti.

Kriminal iqtisodiyot – qonunning (birinchi navbatda – Jinoiy va Fuqarolik kodekslarining) to'g'ridan-to'g'ri buzilishi va mulkchilikning qonuniy huquqlariga tajovuz qilish bilan bog'liq iqtisodiy faoliyat.

Xufyona iqtisodiyot – bu birinchi galda iqtisodiy holat, chunki ushbu sektor ishtirokchilarining xatti-harakatlari oqilonalik motivi va iqtisodiy foyda bilan izohlanadi. Bu yerda faoliyat yurituvchi iqtisodiy sub'ektlar o'ziga xos "*homo economicus*" modeli bilan yoritiladi.

Xufyona iqtisodiyot – bu u uchun odatiy xo'jalik faoliyatini yuritishda mavjud qonunlarga amal qilish xarajatlari (transaksiya xarajatlari) o'z maqsadlariga erishishdan ko'riladigan foydadan yuqori bo'lgan insonlar uchun panoh (E. de Soto).

Xufyonalik – shaxslarning kundalik faoliyatni tashkil qilishda mavjud huquq (qonun) normalaridan foydalanishdan bo'yin tovlash va yozilmagan huquqqa, ya'ni an'analar va urf-odatlarda qayd etilgan normalarga hamda mulkchilik huquqlarini almashish va himoyalash yuzasidan kelib chiqqan nizolarni hal etishning huquq doirasidan chetga chiquvchi mexanizmlariga murojaat etishidan iborat.



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

❖Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!

1–misol. Ko'plab tadbirkorlar qarindoshlarining o'z oilaviy biznesida ishtirok etishiga yo'l qo'ymaslikka intilishadi. Bunday yo'l tutishni qanaqa kelishuvlar o'rtasida yuzaga keladigan nizo bilan izohlash mumkin?

- a) industrial va bozor;
- b) an'anaviy, bozor va fuqarolik;
- v) bozor va an'anaviy;
- g) industrial va fuqarolik;
- d) fuqarolik va ijtimoiy fikr to'g'risidagi;
- e) an'anaviy va industrial.

Javob:e), qarindoshlarning biznesida ishtirok etishi hamma vaqt ishlab chiqarish intizomi talablari bilan rahbar qarindosh tomonidan rayiga qarashning kutilishi o'rtasidagi to'qnashuv bilan bog'liq. So'rovda ishtirok etgan rossiyalik tadbirkorlardan birining so'zlariga qaraganda: "Oilaviy

munosabatlar ishdagi munosabatlar bilan hech qachon kesishmasligi kerak. Agar men xodimni jazolashim yoki unga o'z noroziligimni bildirishim kerak bo'lsa, agar u bilan qarindoshlik rishtalari orqali bog'liq bo'lmasam, buni qilish osonroq kechadi. Bundan tashqari, ko'p sonli qarindoshchilik aloqalari orqali namoyon bo'lgan ishdagi munosabatlar oilaga eng kutilmagan tarzda ta'sir etishi mumkin".

2–misol. "Iqtisodiyot" nashriyoti tarjima qilingan iqtisodiy adabiyotlarni chiqaradi. Siz nashriyotga iqtisodiy matnlarni tarjima qilishga ixtisoslashgan kam sonli tarjimonlar bilan munosabatlarni qanday yo'lga qo'yishni maslahat bergan bo'lardingiz?

- a) ularni nashriyot shtatiga taklif qilish;
- b) muayyan matnni tarjima qildirish uchun shartnomalardan foydalanish;
- v) shtatga kiritmagan holda uzoq muddatli shartnomalardan foydalanish;
- g) tarjimonning malakasidan qat'i nazar a), b) yoki v).

Javob: a), malakali iqtisodchi tarjimonlarning taqchilligini hisobga olgan holda, shuni nazarda tutish mumkinki, ular o'ziga xos resurs – iqtisodiy matnlarni tarjima qilish ko'nikmalariga (maxsus (o'ziga xos) inson kapitaliga) ga. Shuning uchun tarjimonlarni nashriyot shtatiga kiritish – vertical integratsiya variantini tanlash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Lekin, u holda tarjimonlarda yaxshi ishlashga stimulyasiya beriladi.

3–misol. "Rash milk" MChJ oziq ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaradi. Xom ashyoni korxonaga yetkazib berishni xorijiy hamkor o'z zimmasiga olgan. Olib kiriladigan xom ashyoning 1 tonnasi narxi 4500 doll. Ushbu xom ashyo turiga bojxona boji 12% qilib belgilangan, QQS - 20%ni tashkil etadi.

Bojxona xom ashyo narxini bojxona tizimida tashkil etilgan narxlar bazasi bo'yicha belgilash amaliyotidan kelib chiqib, 6200 doll. qilib belgilandi. Korxonaga xorijiy hamkori bilan kelishgan holda xom ashyoning real narxini hisob varag'ida kamaytirib yozgan, ya'ni 4500 doll. o'rniga 3200 doll. Agar korxonaga 6200 doll. hisobidan xom ashyo oladigan bo'lsa, qanday holat yuzaga kelishi mumkin? Tushuntirib bering?

4-misol. Respublikada bir qator san'at sohasida shug'ullanuvchilar soliqdan qochishga urinadilar. Shuning uchun "San'at" firmasi san'atkorlar kontsert dasturlarini tashkil qilish bilan shug'ullanadi, ular odatda negadir kontsert dasturlari uchun biletlarni belgilangan narxdan 1,7-2 barobarga qimmat baholarda qora bozor narxida sotadi. Bu holat qanday salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin? Bunday holat xufyona iqtisodiyotni keltirib chiqaradimi?

KEYSLAR

1. Vrachlarning opportunistik xatti-harakati ehtimoli.

Sport jamoasining vrachi – bu, nafaqat o'z bilimlari bilan psixoterapevtidan tortib to dietologgacha turli mutaxassisliklarni birlashtirishi shart bo'lgan doktor. Doktor, bulardan tashqari, birinchi galda, ayniqsa yuklamalarga doimiy ravishda o'zgartirishlar kiritish va yuklamalarni tabaqalashtirish zarur bo'lgan tayyorgarlik davridagi o'quv-mashg'ulot jarayonida murabbiyning eng muhim yordamchisi hisoblanadi.

Vrach xonasida emas, balki odamlar oldida, holatlarning yarmida, odatda, sharoitlarni oldindan aytib bo'lmaydigan boshqa shaharlarda aql va qo'llarning yaxshi reaksiyalarini talab qiluvchi ish.

Bu yerda alohida moyillik va sabr-toqat kerak. Doktor jamoasida – faqat retsept va kasallik varaqasi bilan qutilib bo'lmaydigan doimiy bemorlar bor. Bir lahzada ham tashxis qo'yish, ham davolash turini tanlash va so'zsiz, - natija zarur.

-Qishloq joylarida umumiy amaliyot vrachlari tizimi rivojlanadi. Ushbu vrachlar o'z ishida, aslida, butun poliklinikaning o'rnini bosadi va faqat murakkab vaziyatlarda o'z bemorlarini tor mutaxassislarga yuboradi.

•lekin bemorlar vrach ishining sifatini hamma vaqt ham baholashga qodir emaslar-ku. o'z ishini yaxshi biladigan, lekin unchalik xushmuomala bo'lmagan vrachga qaraganda o'z ishini yaxshi bilmaydigan, lekin xushmuomala vrach ko'proq bemorlarni qabul qiladigan holat yuz bermaydimi?

•ushbu masala sog'liqni saqlash vazirligining vakolatiga kiradi. u vrachlik hamjamiyatini namoyon etuvchi tashkilotlar bilan birgalikda ultra tovush xizmati (UTX) tizimiga malakasiz mutaxassislar kirib qolmasligi haqida qayg'urishi kerak.

sog'liqni saqlash organlari mazkur sohada ishlovchilarning tibbiy-iqtisodiy standartlarni bajarishlariga erishishlari darkor.

•pulning ketidan quvib UTX vrachlari bemorlarga keraksiz va ortiqcha mu'alajalarni tayinlaydigan holat yuz bermaydimi? Bunday tajriba, afsuski, ixtiyoriy sug'urtada mavjud.

•bu jiddiy muammo. Agar vrach imkon qadar ko'proq tibbiy xizmatlar ko'rsatishdan moddiy manfaatdor bo'lsa, unga e'tiroz bildirish qiyin. lekin xalqaro amaliyotda bunday holatlarni jilovlash usullari mavjud. Birinchi galda bu davolash yordasiga haq to'lash usullari bilan bog'liq. Boshlang'ich bo'g'inda vrach yoki poliklinika yil mobaynida har bir ko'rsatilgan xizmatga emas, balki bir yo'la birlashtirilgan bemorlar kontingenti uchun pul oladi.

Savollar:

Kimda opportuzizmga intilish ko'proq —sport vrachidami yoki qishloq vrachidami? Nima uchun?

Kimda vrachning ishini nazorat qilishga intilish kuchliroq — jamoa egasidami yoki Sog'liqni saqlash vazirligidami? Nima uchun?

Ikkinchi parchada keltirilgan axborot asosida vrachning shartnomadan oldingi va shartnomadan keyingi opportuzizmga misollar keltiring. Qaysi omillar tufayli bunday xatti-harakatga yo'l qo'yish mumkin bo'ladi? Uning oldini olishning qanaqa usullari taklif etiladi? Ularning samaradorligiga baho bering.

2. Xufyona iqtisodiyot va korruptsiya miqyoslarini kamaytirishda davlatning roli mavzusiga

AQSh Parlamenti, Germaniya Bundestagi, Rossiya Dumasi va O'zbekiston Oliy Majlisi o'rtasida farq borligi hammaga ayon. Ularni qonun ijodkorligi faoliyati bilan shug'ullanishlari, mamlakatda amal qiladigan normativ-huquqiy asoslarini yaratish mas'uliyati berilganligi ular so'zini o'z makoni uchun ustunligi kafolatidir. Har bir konstitutsion tuzum ma'muriy vakillari o'ziga xos vakolat doirasiga ega va

bu holat bunday vakillarning vijdonan ish yuritishlari, xalq, mamlakat oldida javobgarliklarini doimo eslatib turishi muqarrar.

Lekin Qadimgi Rimdan ham qadimroqqa borib taqaladigan Korruptsiya tushunchasi negadir oddiy fuqaro, dehqon, hunarmand uchun emas, aynan xukumat doirlari vakillariga, ular faoliyatiga dahldor tushuncha.

Sizningcha nega shunday? Oddiy dehqon korruptsiya ishtirokchisi bo'lishi mumkinmi? Javobingizni misollar bilan izohlab bering.

OUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadri!

1. Huquqiy qoidalaridan bo'yin tovlash bilan bog'liq xarajatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: soliq va boshqa moliyaviy maslahatchilar xizmatlariga haq to'lash; ishlab chiqarish hajmining cheklanishi va reklama natijasida yo'qotilgan foyda va boshqalar.
2. Daromadlar transferti bilan bog'liq xarajatlar. Hatto soliqlar to'lashdan bosh tortuvchi iqtisodiy sub'ektlar ham o'z faoliyatidan foydali samarani davlat bilan baham ko'radi, biroq bunda ular buning evaziga davlatdan hech narsa olishmaydi.
3. Soliqlar va ish haqiga hisoblab yozishlardan bosh tortish bilan bog'liq xarajatlar. Daromad solig'i, ijtimoiy sug'urta fondiga va pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlardan bosh tortish korxonaga ish haqini to'lashga tejash imkonini beradi, lekin bunda mehnatning o'rnini sarmoya bilan bosish va texika bilan qayta jihozlashdan manfaatdorlikni pasaytiradi.
4. Shartnomalarni tuzishning xufyona tadbiri unda ko'plab iqtisodiy sub'ektlar ishtirok etadigan uzoq muddatli loyihalarning amalga oshirilishini qiyinlashtiradi.
5. Shartnomani qayta ko'rib chiqish zarurati tug'ilgan hollarda ishtirokchilar bitimning tomonlarning hech biri undan manfaatdor bo'lmagan barcha ikir-

chikirlariga e'tibor qaratishi lozim bo'lgan sud yoki arbitrajga murojaat eta olishmaydi.

6. Xufyona bitim ko'proq ikki tomonlama xususiyatga ega.
7. Bitimdan manfaatdor bo'lgan uchinchi shaxslar (masalan, stixiyali yuzaga keladigan bozorlar yaqinidagi mavzelar aholisi) uning ishtirokchilari doirasidan chiqarilgan va, demak, ularning manfaatlari bitimda hisobga olinadi.
8. Zararli foydalanish huquqi, odatda, xufyona huquqni tartibga solish sohasidan tashqarida qoladi.
9. Oshkora sud-huquq tizimi nizolarni hal etishning qator subinstitutlariga–oilaviy-qarindoshchilik va mafiya mexanizmlariga ega.
10. Sud va kuchlilik tuzilmalari funktsiyasini bajaruvchi mafiya xizmatlariga murojaat etish o'ziga xos soliqni to'lash zarurati bilan shartlangan.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. Nolegal iqtisodiyot – nima?

- A. Nolegal iqtisodiyot tijoratning qonuniy shakllari sohasini belgilab beruvchi, yuridik me'yorlarni buzuvchi iqtisodiy faoliyat tomonidan ishlab topilgan daromad;
- B. tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarishda qo'laniladigan faoliyat;
- C. iqtisodiy harakatlar, foydali daromad manbai hisoblanadi.
- D. norasmiy iqtisodiyotda daromad keltiruvchi hisoblanadi.

2. U yoki bu holatda qanaqa qoidalarning buzilishi xufyona iqtisodiyot turlarini farqlash mezonini hisoblanadi. Ushbu mezonlar E.Fayg tomonidan qanday belgilangan?

- A. Nolegal (maxfiy, yashirincha) xufyona iqtisodiyot;
- B. Hisobga olingan va ro'yxatga olingan iqtisodiyot;
- C. rasmiy iqtisodiy faoliyat;
- D. aniq va to'g'ri iqtisodiyot.

3. Hisobga olinmagan iqtisodiyot – nima?

- A. institutsional jihatdan o'rnatilgan, soliq kodeksida qayd etilgan fiskal qoidalarni chetlab o'tuvchi, ulardan bo'yin to'lovchi iqtisodiy faoliyatni o'z ichiga oladi;
- B. olingan daromad solig'ini o'z ichiga oladi;
- C. soliq tushumlarini nazarda tutuvchi summa va olingan daromadni o'z ichiga oladi;
- D. olingan daromad hisobiga aniqlangan foyda.

4. Ro'yxatga olinmagan iqtisodiyot – nima?

- A. hukumat statistika organlarining talablariga ko'ra belgilangan institutsional qoidalarni chetlab o'tuvchi iqtisodiy faoliyat turidan tarkib topgan;
- B. milliy statistika tizimida ro'yxatga olingan daromad;
- C. umumiy daromadni aniqlovchi ko'rsatkichga;
- D. ro'yxatga olingan daromadga aytiladi.

5. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda monetar usul:

- A. xufyona hisob-kitoblarda faqat naqd mablag'lardan foydalanilishi to'g'risidagi gipotezaga asosida quriladi.
- B. deklaratsiya qilinadigan daromadlar xarajatlar summasi, tovarlar va xizmatlar iste'molining real hajmlari bilan taqqoslanadi.
- C. ro'yxatga olinmagan ishsizlikning yuqori darajasi xufyona sektorda bandlik uchun keng imkoniyatlar mavjudligidan dalolat beradi.
- D. xarajatlarning ma'lum texnologik koeffitsientlari haqidagi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

6. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda xarajatlar va daromadlar balanslari usuli:

- A. deklaratsiya qilinadigan daromadlar xarajatlar summasi, tovarlar va xizmatlar iste'molining real hajmlari bilan taqqoslanadi.
- B. xufyona hisob-kitoblarda faqat naqd mablag'lardan foydalanilishi to'g'risidagi gipotezaga asosida quriladi.
- C. uzoq vaqt mobaynida saqlanib kelayotgan ro'yxatga olinmagan ishsizlikning yuqori darajasi.

- D. mahsulot ishlab chiqarishning real hajmi haqidagi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

7. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda bandlikni tahlil qilish usuli:

- A. uzoq vaqt mobaynida saqlanib kelayotgan ro'yxatga olinmagan ishsizlikning yuqori darajasi xufyona sektorda bandlik uchun keng imkoniyatlar mavjudligidan dalolat beradi.
- B. xufyona hisob-kitoblarda faqat naqd mablag'lardan foydalanilishi to'g'risidagi gipotezaga asosida quriladi.
- C. deklaratsiya qilinadigan daromadlar xarajatlar summasining real hajmlari bilan taqqoslanadi.
- D. xarajatlarning ma'lum texnologik koeffitsientlari haqidagi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

8. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda texnologik koeffitsientlar usuli:

- A. xarajatlarning ma'lum texnologik koeffitsientlari asosida mahsulot ishlab chiqarishning real hajmi haqidagi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.
- B. xufyona hisob-kitoblarda faqat naqd mablag'lardan foydalanilishi to'g'risidagi gipotezaga asosida quriladi.
- C. tovarlar va xizmatlar iste'molining real hajmlari bilan taqqoslanadi.
- D. ro'yxatga olinmagan ishsizlikning yuqori darajasi xufyona sektorda bandlik uchun keng imkoniyatlar mavjudligidan dalolat beradi.

9. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda uy xo'jaliklari va korxonalar rahbarlari o'rtasida so'rov o'tkazish usuli:

- A. xufyona iqtisodiyotning o'lchamiga ekspert baholarini beradi.
- B. xufyona hisob-kitoblarda faqat naqd mablag'lardan foydalanilishi to'g'risidagi gipotezaga asosan quriladi.
- C. deklaratsiya qilinadigan daromadlar xarajatlar summasi, tovarlar va xizmatlar iste'molining real hajmlari bilan taqqoslanadi.
- D. mahsulot ishlab chiqarishning real hajmi haqidagi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

10. “Xufyonalik bahosi” – qanday unsurlardan tarkib topadi?

- A. Huquqiy qoidalardan bo'yin tovlash va daromadlar transferti bilan bog'liq xarajatlardan
- B. Soliqlar va ish haqidan
- C. Oqilona bitimning mutlaq ikki tomonlama xususiyatidan
- D. Rasmiy va norasmiy qoidalar asosidan.



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Faqat iqtisodiyotning xufyona sektori sub'ektlariga nisbatan kuch ishlatish choralarini qat'iy lashtirish yordamida ushbu sektorning o'lchamlarini qisqartirishga erishish mumkinmi?
2. Xufyona sektor yalpi ichki mahsulotida yuqori ulushga bilan tavsiflanadigan mamlakatda bozor islohotlarining dastlabki bosqichlari qanday bo'lishi kerak?
3. Xufyona iqtisodiyotning qanday unsurlari mavjud?
4. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholash yondashuvlarini izohlang.
5. Xufyonalik bahosining unsurlari nimalardan iborat?
6. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda xarajatlar va daromadlar balanslari usuli?
7. Ro'yxatga olinmagan iqtisodiyot nima?

6 bob. REJA INSTITUTI VA BOZOR INSTITUTI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Iqtisodiyot konstitutsiyalarining shakllanishi.
2. Buyruqbozlik iqtisodiyoti normalari.
3. Bozor konstitutsiyasi normalari.
4. Ratsional maqsadli fe'l-atvor normasi.
5. Mulkchilik huquqlarini iqtisodiy asoslash.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.

Esda tuting!

Bozor konstitutsiyasi– bozorda bitimlarni amalga oshirish va unda muvozanatga erishish imkonini beruvchi xatti-harakatlarning o'zaro shartlangan normalari yig'indisini tashkil etadi.

Iqtisodiyot konstitutsiyasi- deb individlarning iqtisodiy faoliyat yuritishini ta'minlovchi normalar tizimiga aytiladi.

Murakkab utilitarizm – individ tomonidan o'z foydaliligining samarali faoliyat asosida oshirilishidir.

Oddiy utilitarizm – individning samarali faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan holda o'z foydaliligini oshirishga intilishidir.

Empatiya- bunda individ o'zini hamkor o'rniga qo'yib ko'radi va uning barcha kechinmalari, qiziqishlari va mo'ljallarini bozor sub'ekti sifatida o'zidan o'tkazishga harakat qiladi.

Legalizm- bunda qonunni hurmat kilish va o'z ixtiyoriga ko'ra, unga bo'ysinish tushuniladi.

Ratsional maqsadli fe'l-atvor (hulq, xatti-harakat) normasi – bu foydalilikni muayyan vazifalarning hal etilishi bilan bog'lagan holda oshirishni muayyanlashtiradi.

Mulkchilik huquqlari- individlar o'rtasida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlardagi noaniqlikni kamaytiruvchi institutlardan biri hisoblanadi.

Sabr chegarasi deganda nizolar va keskinliklar jamlanishining undan keyin iqtisodiy agentlar shikoyat qila boshlaydigan va norozilik namoyish etadigan darajasi tushuniladi.



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

«Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!»

1–misol. Evropa hamjamiyatining MDH mamlakatlariga texnik ko'maklashish dasturi (TACIS) budjeti 2001-2005 yillarda 2268 mln. ekyuni tashkil qildi. Misol tariqasida mazkur Dastur doirasida qo'llab-quvvatlangan 2200 ta loyihadan birini ko'rib chiqamiz (loyiha budjeti 4 mln. ekyuni tashkil qildi). Loyihaning nomi: "Bozor iqtisodiyotiga o'tishda huquqiy davlatni va huquqiy ta'limni kuchaytirish". Loyihaning maqsadi: bozor iqtisodiyotiga o'tishning iqtisodiy va ijtimoiy haqiqat ekanligiga mos keluvchi qonunlar loyihalarini ishlab chiqishda yordam ko'rsatish; qonunlarni amalga oshirish mexanizmlari yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqish; ishlab chiqilayotgan loyihalarni Evropa mamlakatlarining qonunchiligiga muvofiqlashtirish; huquq sohasidagi professionallar uchun maxsus ta'lim dasturlarini ishlab chiqish. Loyiha quyidagi sohalardagi qonunchilikni isloh qilishga yo'naltirilgan: korporativ huquq, ma'muriy huquq, fuqarolik huquqi, jinoiy huquq. Loyihaning amalga oshirilishi bilan bog'liq xarajatlar tabiatini tasniflang.

- a) rasmiy institutlarni import qilish xarajatlari;
- b) amaldorlar va mutaxassislarni o'qitish xarajatlari;
- v) yangi qonunlarning qabul qilinishiga bosim o'tkazish xarajatlari;
- g) yangi qonunlar haqidagi axborotni tarqatish xarajatlari;
- d) qonunga bo'ysunish narxi;

Javob: j), ko'rib chiqilayotgan loyihaning amalga oshirilishi rasmiy institutlarni import qilishni (qonunlar loyihalarini G'arbiy Yevropa namunalari asosida ishlab chiqishni), huquq sohasidagi amaldorlar va

mutaxassislarni o'qitishni, yangi qonunlarning qabul qilinishiga bosim o'tkazish (shu jumladan loyiha doirasida o'qitilgan amaldorlar orqali), yangi qonunlar haqidagi axborotni tarqatish (bir qator seminarlarni tashkil etish orqali).

2–misol. Fermerlarning yaylovlardan foydalanish imkoniyatlari

Ko'rsatkichlar		2-fermer	
		Birinchi yaylovda o'tlatish -R ₂	Ikkinchi yaylovda o'tlatish-1- R ₂
1-fermer	Birinchi yaylovda o'tlatish - R ₁	2; 2	8; 4 [N ₂ R ₂ R St ₁]
	Ikkinchi yaylovda o'tlatish -1- R ₁	4; 8 [N ₁ R ₁ St ₂]	1; 1

Echish: Ushbu holatda Pareto bo'yicha optimallik nuqtai nazaridan ikkita bir xil yakun (4; 8) yoki (8; 4) mavjud. Yakunlardan birini qayd etuvchi institutsional qarorlar bir nechta bo'lishi mumkin. Ulardan eng oddiyisi yaylovdan foydalanishdagi ustuvorlikni unga birinchi bo'lib o'z podasini olib kelgan fermerga beruvchi qoidani qo'llashdan iborat. Kelish tartibi bo'yicha noyob resurs (yaylov)ni taqsimlash – navbat instituti faoliyat ko'rsatishining asosida yotuvchi tamoyillardan birini aks ettiradi. Biroq navbat institutidan foydalanish podani qaysi yaylovga olib borish to'g'risida qaror qabul qilish vaqtida fermerlarning ikkilanishini kamaytirmaydi, balki oshiradi. Bundan tashqari, ikkilanish undan keyin ham har safar yaylovni tanlashda takrorlanadi.

Yaylovda mulkchilik huquqlarining o'rnatilishigina masalani hal etishning muqobil varianti bo'ladi. Masalan, 1-fermer birinchi yaylovning, 2-fermer esa ikkinchi yaylovning mulkdori hisoblansin. Hatto fermerlarning nafiligi nuqtai nazaridan bunday qarorning nomutanosibligini hisobga olgan holda, *ikkalasining* ham manfaatlari yo'lida mulkchilik huquqlarini tan olish va hurmat qilish lozim. Kam hosilli yaylovni oluvchi ikkinchi fermerning mulkchilik huquqlari joriy etilgunga qadar va undan keyingi nafiligini taqqoslaylik.

Mulkchilik huquqlari o'rnatilgunga qadar ikkinchi fermer, agar u podasini birinchi yaylovga olib borsa, $2R_1 + 8(1 - R_1) = 8 - 6R_1$ ga, agar u podasini ikkinchi yaylovga olib borsa, $4R_1 + 1(1 - R_1) = 3R_1 + 1$ ga ega bo'ladi. So'ngra, ikkinchi fermer tomonidan birinchi yaylovning tanlanishi ehtimolini hisobga olgan holda, R_1 , $EU = R_2(8 - 6R_2)(3R_1 + 1)$ ga, oddiy holatda $R_1 = R_2 = 1/2$ ga ega bo'lamiz, bu $EU = 3,75$ ni beradi. Mulkchilik huquqlari o'rnatilganidan keyin esa ikkinchi fermerga 4; ya'ni, $4 > 3,75$ ga teng bo'lgan yutuq kafolatlangan.

3-misol. OO'Yuga o'qishga kirishda ota-onalar o'zining farzandlarini abiturient sifatida "sug'urta qilish" uchun o'z vaqtida abiturientning otasi bilan bir maktabda o'qigan dekan o'rinbosari bilan uzoq vaqtdan buyon saqlanib kelayotgan aloqadan foydalanishga qaror qilishadi. Bunday xatti-harakat ko'proq uy xo'jaligining qaysi xiliga xos?

- a) bozor;
- b) o'tish;
- v) buyruqbozlik;
- g) v) yoki b).

Javob: g), buyruqbozlik iqtisodiyoti doirasida aloqa uy xo'jaligining faoliyat ko'rsatishida asosiy rol ni o'ynadi. Shuning uchun oila farovonligining darajasi aynan keng va tabaqalangan aloqalarning mavjudligi bilan belgilandi. Ikkinchi tomondan, o'tish iqtisodiyotida aloqalar uy xo'jaligining resurslaridan biri bo'lgani holda muhim rol o'ynashda davom etmoqda (Rouzning fikriga ko'ra, aloqalar va poralardan foydalanish «resurs portfeli»ning oltita qismidan biri sifatida ishtirok etadi).

KEYSLAR

Qo'shma tijoratning paydo bo'lishi yoki «Keling uylar bilan do'stlashaylik»

Yangi «*Daloyit maslahat*» tadqiqotiga muvofiq savdo sheriklari o'rtasida o'zaro hamkorlik tarmog'ini yaratish — biznesda o'sishga erishish kaliti. «Kompaniyalar o'zining raqobat jihatdan ustunligini savdo sheriklarining dinamik ekotizimi bilan tobora mustahkam bog'lagan holda raqobat tarzida katta o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda» — deyiladi Nyu-york «*Daloyit maslahat*»

tadqiqotida. Biznes sohasidagi 300 ta yetakchidan olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatmoqdaki, qarorlarning birgalikda qabul qilinishi, hujjatlar va ma'lumotlar aylanishini avtomatlashtirilishi biznesning o'sishini 70 foizdan ko'pga oshiradi.

«Qo'shma tijorat kompaniyalarga qo'shma korxonani boshqarish usulini va izchil jarayonlarni baholashni yaxshilash imkonini beradi», — deydi Djon Ferreyra, «*Daloyit maslahat*» sherigi — «Turli kompaniyalarda ishbilarmonlik jarayonlari axborot tizimlarining muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi ularga raqobatda katta ustunlikni berdi — ushbu kompaniyalar o'z foydasini yaxshiroq anglab yetmoqda, katta foyda olmoqda, bozorning katta segmentiga ega bo'lmoqda».

«*Daloyit*»ga muvofiq eng muvaffaqiyatli kompaniyalar unda kompaniya va uning eng muhim savdo sheriklari bir zanjirning yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'g'ini kabi hamjihatlik bilan harakat qiladigan vaziyatni yaratishdi. «*Daloyit*» tadqiqoti natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, kompaniyalarning deyarli to'rt dan uch qismi bahamjihat harakatlarni o'zining oliy maqsadi deb hisoblashadi, boshqa kompaniyalar bilan ishbilarmonlik jarayonlarini uyg'unlashtirgan kompaniyalar esa o'zining savdo sheriklari bilan integratsiyalashmagan kompaniyalarga qaraganda 70 foizga ko'p foyda olishmoqda. Ushbu raqamlar ikki yil oldin o'tkazilgan ana shunday tadqiqot natijalariga qaraganda 20 foizga oshdi.

Shuningdek, mazkur tadqiqot kompaniyalarning tobora ko'pchiligi ushbu tamoyilni amalga oshirishga kirisha boshlayotganligini ko'rsatmoqda. Katta korxonalar (5 mlrd. dollardan ko'p aylanma mablag'larga ega bo'lgan kompaniyalar) ning 33 foizi dastlabki dasturlarni amalga oshirishni boshlab yubordi, yana 45 foizi dastlabki loyihani rejalashtirmoqda. «*Daloyit*» tahlilchilarining fikriga ko'ra, 2012 yilga kelib kompaniyalarning 85 foizi qo'shma tijorat borasidagi ayrim tashabbuslarni hayotga tatbiq etmoqda.

Savollar:

«*Daloyit maslahat*» tadqiqotiga muvofiq qanaqa muammolarni tarmoq ichidagi o'zaro hamkorlik orqali hal etish mumkin? Qo'shma tijoratni tashkil etish va yuritish jarayonida korxonalarda qanaqa xarajatlar yuzaga kelishi mumkinligini taxmin qiling?

OUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrli!

1. Iqtisodiyot konstitutsiyasi buyruqbozlik va bozor tizimlaridagi o'zaro zid normalarga amal qiladi.
2. Buyruqbozlik iqtisodiyotining normalar tizimi surunkali taqchillik, ya'ni resurslarning yetishmasligini o'zida namoyon etadi.
3. Taqchillikning ma'lum darajada barqarorlashuvi hamda iqtisodiy agentlar ushbu darajaga moslashuvi tizimda normal taqchillik holatini yuzaga keltiradi.
4. Oddiy utilitarizm individning samarasiz faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan holda o'z foydaliligini oshirishga intilishidir.
5. Buyruqbozlik iqtisodiyotining birinchi normasi oddiy va cheklangan utilitarizmdan iborat.
6. Ishonch normasi ikkita shaklda davlatga ishonch sifatida va bir birini yaxshi bilgan shaxslar doirasi bilan cheklangan mikrodarajadagi ishonch sifatida mavjud bo'ladi.
7. Bozorlardagi barqaror muvozanat bozor normalaridan foydalanmaslik natijasi hisoblanadi.
8. Murakkab utilitarizm individ tomonidan o'z foydaliligining samarali faoliyat asosida oshirilishidir.
9. Oddiy utilitarizm foydalilikni oshirishni rentani izlashga va yuqori foyda olishga aylantirishni nazarda tutadi.
10. Ratsional maqsadli fe'l-atvor individning ratsional qo'yilgan va o'ylangan maqsadga erishish uchun tashqi olam predmetlari va insonlarning ma'lum fe'l-atvoridan foydalanishini nazarda tutadi.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. Iqtisodiyot konstitutsiyasi – nima?

- A. Individlarning iqtisodiy faoliyat ko'rsatishini ta'minlovchi normalar tizimiga.
- B. Bozor iqtisodiyoti normalariga.
- C. Rasmiy normalar tizimiga.
- D. Norasmiy normalar tizimiga.

2. Iqtisodiyot konstitutsiyasi qanday normalarga amal qiladi?

- A. Individlarning iqtisodiy faoliyat ko'rsatishi.
- B. Buyruqbozlik va bozor tizimlaridagi o'zaro zid normalarga.
- C. Bozor iqtisodiyoti normalariga.
- D. Norasmiy normalar tizimiga.

3. Bozor konstitutsiyasida qo'llaniladigan normalarning tarkibiy tuzilishi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?

- A. Murakkab utilitarizm va ratsional maqsadli fe'l-atvor, empatiya.
- B. Bozor iqtisodiyoti normalariga.
- C. Ijoiy erkinlik asosidagi qonunlarga.
- D. Norasmiy va rasmiy qoidalarga.

4. Bozor konstitutsiyasi – nima?

- A. individning samarali faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan intilishidir.
- B. bozorda bitimlarni amalga oshirish va unda muvozanatga erishish imkonini beruvchi xatti-harakatlarning o'zaro shartlangan normalari yig'indisini tashkil etadi.
- C. individning qulay hayot sharoiti.
- D. Rasmiy qoidalar asosida.

5. Murakkab utilitarizm – nima?

- A. individning samarali faoliyati bilan bog'liq bo'lgan intilishidir.
- B. bozorda bitimlarni amalga oshirish va unda muvozanatga erishish.

- C. individ tomonidan o'z foydaliligining samarali faoliyat asosida oshirilishidir.
- D. individning qulay hayot sharoiti.

6. Ratsional maqsadli fe'l-atvor (hulq, xatti-harakat) normasi – nima?

- A. foydalilikni muayyan vazifalarning hal etilishi bilan bog'lagan holda oshirishni muayyanlashtiradi
- B. individning samarali faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan intilishidir
- C. bozorda bitimlarni amalga oshirishdir
- D. muvozanatga erishish imkonini beruvchi xatti-harakatlar

7. Empatiya – nima?

- A. individ o'zini hamkor o'rniga qo'yib ko'radi, uning barcha kechinma, qiziqish va mo'ljallarini bozor sub'ekti sifatida o'zidan o'tkazish
- B. individ rasmiy normalarga amal qilmaydi
- C. individning samarali faoliyati pulda ifoda etiladi
- D. individ shartnomani ikki tomonlama tuzadi

8. Legalizm – nima?

- A. qiziqishlarini bozor sub'ekti sifatida o'zidan o'tkazish
- B. individ rasmiy normalarga amal qilmaydi
- C. qonunni hurmat qilish va o'z ixtiyoriga ko'ra, unga bo'ysinish tushuniladi
- D. individ shartnomani ikki tomonlama tuzadi



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. Agar buyruqbozlik iqtisodiyoti hatto surunkali taqchillik mavjud bo'lganda ham barqaror tizimni o'zida namoyon etgan bo'lsa, u holda o'tish iqtisodiyotining tub beqarorligining sabablari nimada?
2. Bozor konstitutsiyasi deganda nimani tushunasiz?
3. Buyruqbozlik iqtisodiyoti konstitutsiyasida qo'llaniladigan normalarning tarkibiy tuzilishi yuzasidan fikringiz?
4. Bozor konstitutsiyasi o'z ichiga qanday normalarni oladi?
5. Buyruqbozlik iqtisodiyotining normalar qanday unsurlarni o'z ichiga oladi?

7 bob. MULK HUQUQLARI NAZARIYASI. MULKCHILIK SHAKLLARINING RIVOJLANISH EVOLYUTSIYASI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Mulk huquqlari nazariyasining asosiy qoidalari.
2. Mulkchilik ta'riflarining tahlili.
3. Mulkchilik munosabatlarini amalga oshirishning tarixiy shakllari.
4. Mulkchilik shakllarini rivojlantirish evelyutsiyasi.
5. Mulkiy huquqlar taqsimotining tahlili.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rnini va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.

Esda tuting!

Inson kapitaliga bo'lgan mulkchilik tizimi– mazkur kapitalning sub'ekt-ob'ekt tuzilishining barcha elementlari, shuningdek uning iqtisodiy amalga oshuvi va rivojlanishini belgilovchi shart-sharoitlar va omillarning o'zaro bog'liq va rivojlanib boruvchi birligi.

Inson kapitalining haqiqiy mulkdori – yaratiladigan, jumladan muayyan shaxs tomonidan yaratiladigan barcha hayotiy ne'matlar majmuini taqsimlash va qayta taqsimlash chog'ida yuzaga keladigan manfaatlarni kelishishga amalda ta'sir eta oladigan shaxs.

Intellectual mulk– iqtisodiy faoliyat mahsulotlarining tijorat maqsadida foydalanishga berilgan yagona huquqdir.

Ichki (endogen) ishlab chiqarish– shaxsning o'z insoniy kapitalini yaratish borasidagi ijodiy mehnat faoliyati; shaxsning uni rivojlantirishga yo'naltirilgan investitsiyalarni «o'zlashtirish borasidagi» faoliyati.

Ishtirokchi – bu mol-mulkka nisbatan mulkchilik huquqidan jamiyatga nisbatan talab huquqi evaziga voz kechuvchi iqtisodiy agent. O'z navbatida jamiyatning o'zi va uning mol-mulki emas, balki xo'jalik jamiyatiga nisbatan majburiyat huquqlari ishtirokchining mulki hisoblanadi.

Kapitalist menejer – ishlab chiqarish jarayonining rahbari, xo'jayin funksiyasini bajaruvchi, lekin mulkni yo'qotish xatariga ega bo'lmagan iqtisodiy agent qarama-qarshi turadi.

Korxon va tashkilotlar uyushmasi (assotsiatsiyasi) mulki– ma'lum maqsad yo'lida uyushma tashkil etganlarning umumiy mulki.

Korxon jamoasining mulki– ishchi va xizmatchilar jamoasi davlatdan yoki xususiy mulk sohibidan sotib olgan va umumiy lashtirib, birgalikda o'zlashtiriladigan mulk. Bu yerda mulk ikkiga ajralmaydi, hamma mol-mulk va pul mablag'lari korxon jamoasi ixtiyorida turadi.

Mahalla mulki– mahalla ahlidan iborat jamoa doirasida unga qarashli bo'ylukning hamjihatlik bilan o'zlashtirishdir.

Mulk –xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasida ne'matlarni o'zlashtirish borasida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabat shakli yoki institutsionallashgan raqobatli munosabatlar.

Mulk huquqining spetsifikatsiyasi –ayrim «vakolatlar»ning ushbu «vakolatlar»ning ularni yuqori baholaydigan va ulardan foydalanish orqali ko'proq foyda ola biladigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar sotib olishlari uchun qulay sharoit yaratish maqsadida bir yoki bir necha iqtisodiy sub'ektlarga birlashtirilishi.

Mulkdan foydalanish - mol-mulkning Iqtisodiy faoliyatda ishlatilishi yoki ijtimoiy hayotda qo'llanilishi, ya'ni uning nafli jihatlarining bevosita iste'mol qilinishi.

Mulkka egalik qilish - mulkdorlik huquqining uning egasi qo'lida saqlanib turishi va yaratilgan moddiy boyluklarni o'zlashtirishning ijtimoiy shakli.

Mulkni tadqiq etishning ilmiy paradigmasi– tegishli asosiy tadqiqot printsiplari va metodlari tizimi.

Mulkni tasarruf etish - mol-mulk taqdirini mustaqil hal qilish.

Mulkning demokratik (fuqarolik) tizimi– mulkning barcha shakl va turlari xilma-xilligi va tengligi tizimi.

Mulkning iqtisodiy shakli – ne'matni yaratishning ijodiy mehnat jarayonini bevosita tashkil qilish va boshqarish shakli.

Mulkning institutsional tizimi– mulkning barcha tarkibiy darajalarida amal qiladigan va takror ishlab chiqariladigan institutlarning o'zaro bog'liq birligi.

Mulkning rivojlanishi qonuni – yuzaga kelgan mulk shakli ertami-kechmi modifikatsiyalanishini belgilovchi zarurat.

Mulkning shakllanish qonuni– ne'matni yaratishning har qanday ijodiy mehnat jarayoni ertami-kechmi munosabatlarning muayyan ijtimoiy shakli bilan yakunlanadigan zarurat.

Mulkning shakllanishi va rivojlanishi qonuni– ayni vaqtning o'zida mulkning tabiiy ravishda yuzaga kelgan shakl va turlarining «rasmiylashuvi»ni, shuningdek ularning ob'ektiv ravishda o'zgarishi va modifikatsiyasini ifodalovchi ichki aloqalarni aks ettiruvchi qonun.

Mulkning endogen (ichki) tizimi – uning uchta tarkibiy darajasining o'zaro bog'liq va rivojlanuvchi birligi.

Mulkning yuridik huquqi spetsifikatsiyasi– mazkur huquqning tegishli yuridik vakolatlariga (egalik, foydalanish, tasarruf etish, javobgarlik kabilarga) bo'linishi.

Mulkchilik – kishilar o'rtasida ishlab chiqarish vositalari va mehnat mahsulini o'zlashtirish yuzasidan paydo bo'lgan va tarixan aniq bir shaklda namoyon bo'luvchi iqtisodiy munosabatlar.

Mulkchilik munosabatlari – mulkka egalik qilish, undan foydalanish, uni o'zlashtirish va tasarruf etish jarayonida vujudga keladigan munosabatlar.

Nominal mulkdorlar sinfi– jamiyatning inson, ashyolarga va tabiiy kapitalga bo'lgan mulkdorlik yuridik huquqiga ega bo'lgan, ayni vaqtda iqtisodiy hokimiyatga ega bo'lmagan ijtimoiy guruhlar.

Oliy mulk – davlat mulkining dastlabki shakli hisoblanadi.

Real mulkdorlar sinfi– rasmiy institutlar ishlab chiqarish hamda shu bilan ishlab chiqariladigan mahsulotni taqsimlash va qayta taqsimlashda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lgan ijtimoiy guruhlar.

Xususiy muvozanatlik - bu ikkita o'zaro bog'liq bo'lgan iqtisodiy miqdorlar yoki iqtisodiyot tomonlarining miqdoran teng kelishi.

Xususiy mulkchilik – individning jamoaviy xo'jalik faoliyatidan ajralib chiqishini o'zida namoyon etadi.

Xususiy tadbirkorlik – bu fuqarolar (alohida fuqarolar) tomonidan o'zlarining tavakkalchiliklari va mulkiy javobgarliklari ostida, shaxsiy daromad (foyda) olish maqsadida amaldagi qonunchilik doirasida amalga oshiriladigan tashabbuskor xo'jalik faoliyatidir.

Shaxsiy mulk – shaxs hamda xo'jalik munosabatlarining boshqa sub'ektlari o'rtasida shaxsiy ne'matlarni o'zlashtirish borasida yuzaga keladigan munosabatlarning ijtimoiy shakli.



MAVZUGA DOIR AMALIY MASHQALAR VA KEYSLAR:

♣Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!

1–misol. Siz – oldindan to'lash sharti bilan tovar partiyasini xarid qilmoqchi bo'layotgan korxonada menejerisiz. Siz (barcha talabnomalarda tovar narxi va sifatining taxminan bir xil nisbati taklif etilayotganligini hisobga olgan holda) kimning sotish uchun talabnomasini afzal ko'rgan bo'lardingiz?

- a) davlat korxonasi;
- b) MCHJ;
- v) OAJ;
- g) to'liq shirkat;
- d) qo'shimcha mas'uliyatli jamiyat;
- e) ishlab chiqarish kooperativi.

Javob: g) aynan to'liq shirkat doirasida shartnomaviy majburiyatlarni ijro etishga rag'batlantiruvchi omillar eng yuqori: garov sifatida muassislarning mol-mulki ham, ularning shaxsiy nufuzi ham ishtirok etadi.

2–misol. Biznesni tashkil etish aktsiyadorlik shaklining mutlaq afzalligi to'g'risidagi fikr to'g'rimi?

- a) ha;

b) yo'q.

Javob: b), biznesni tashkil etish u yoki bu shaklining afzalligihamma vaqt nisbiy bo'lib, biznesning tavsiflariga va taqqoslash mezonlariga, masalan, boshqa tashkiliy muqobil variantlar doirasida transaksiya xarajatlarning miqdoriga bog'liq.

3–misol. Ro'yxatdan davlatning subinstitutlarini tanlang (ya'ni davlat bajaradigan funksiyalarni bajarishga qodir bo'lgan tashkiliy tuzilmalar):

- a) tadbirkor;
- b) aktsiyadorlik jamiyati;
- v) klan (oilaviy-qarindoshchilik aloqalariga asoslangan tuzilma);
- g) universitet.

Javob: g), ishonchni xususiy qozonishga yo'naltirilgan tashkilotlar davlatning substitutlari hisoblanadi. Ushbu tuzilmalar doirasida munosabatlarni gavdalantirish axborot almashishning narxdan boshqa kanallaridan, masalan, shaxsiy nufuzdan foydalanish imkonini beradi. SHuningdek, shaxsiy nufuz shartnomalar bajarilishining kafolati rolini ham o'ynashi mumkin.

KEYSLAR

Ishbilarmonlik tarmoqlarining shakllanishi.

Ishbilarmonlik tarmoqlarining shakllanishiga ish-bilarmonlik madaniyati katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, Yaponiya, Singapur, Janubiy Koreya va Tayvanning oilalar, davlat tuzilmalari, mintaqaviy hamjamiyatlar bilan uzviy bog'lanib ketgan tarmoq bizneslari G'arb kompaniyalariga ichki va xalqaro bozorlarda jiddiy raqobat ko'rsatishga qodir. Sharq bilan raqiblik ham, hamkorlik ham G'arb kompaniyalarini huddi yapon keyretsulariga o'xshash «keyretsu»ni tashkil qilgan holda Sharq keyretsulari tuzilmasiga taqlid qilishga majbur etdi. Norasmiy kelishuvga tayangan holda bunday tarmoqlar sa'y-harakatlarni samarali muvofiqlashtiradi va bozorning katta qismini nazorat qiladi. Munosabatlarni saqlab turishga yo'naltirilgan Sharq ish-bilarmonlik madaniyati yangi sharoitlarda

ko'pincha vazifaga yo'naltirilgan AQSH ishbilarmonlik madaniyatiga qaraganda raqobatbardosh hisoblanadi. O'zbekiston ishbilarmonlik madaniyatini munosabatlarni saqlab turishga yo'naltirish, shuningdek, mamlakat iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyati O'zbekistonda bunday norasmiy aloqalarni rivojlanishning muhim shartiga aylantiradi.

Savollar:

Vertikal va gorizontal keyretsularni quyidagi parametrlar bo'yicha taqqoslang:

- axborot oqimlari;
- tovarlar va xizmatlar oqimlari;
- nufuzni shakllantirish.

Madaniy o'ziga xos xususiyatlar ishbilarmonlik tarmoqlarining shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

QUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



☞Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrli!

1. Jamiyatning ko'p sonli ishtirokchilari nafaqat uning xo'jalik faoliyati natijalari uchun javobgardir.
2. Ishlab chiqaruvchining tabiiy huquqi hisoblangan mahsulotga bo'lgan huquq ishlab chiqarish vositalarining mulkdori – xo'jayinga o'tadi.
3. Kreditning birdan-bir shakli bu iste'molchiga avans berishdir.
4. Mulkdorlarning o'zlariga «biriktirilgan» mol-mulkni tasarruf etish huquqi borgan sayin davlat hisobiga o'tadi.
5. Oliy mulk davlat mulkining dastlabki shakli hisoblanadi.
6. Sarmoyadorning shaxsiy maqsadi mulkdan olinadigan daromadini oshirishdan iborat.
7. Tabaqali mulk oldingi davrda asosiy mehnat sharoiti bo'lgan tabiiy resurslarga tabaqali monopoliyalar shakllanishi bilan tavsiflanadi.

8. Firma kreditida mol beruvchi va sotuvchi to'lash muddati uzaytirilgan sarmoyani oladi va xaridorga beradi.
9. Firma tovar ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish maqsadida iqtisodiy resurslarning ishlatuvchi tashkilotdir.
10. Xo'jalik faoliyatining asosiy maqsadi - qoldiq daromad mulk egasining, barcha to'lovlar amalga oshirganda keyingi daromadini ko'paytirish, kiritilgan kapitaldan olinadigan foydani oshirish va mehnatdan keladigan daromadni yuksaltirishdan iboratdir.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

☞Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. **Mulkiy huquq sub'ektlariga nimalar kiradi?**
 - A. O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, jamoalar, ularning birlashmalari va jamoat tashkilotlari va diniy tashkilotlar.
 - B. Fuqarolarning oilaviy idoralari.
 - C. Boshqa davlatlar, fuqaroligi bo'lgan shaxslar.
 - D. Uy xo'jaligi tashkilotlari.
2. **Mulkiy huquq ob'ektlariga nimalar kiradi?**
 - A. O'zbekiston Respublikasi hududidagi yer, yer osti boyliklari, ichki suvlar, havo havzasi, o'simlik va hayvonot dunyosi.
 - B. xizmat ko'rsatish ramzlari, sanoat belgilari.
 - C. foydali modellar, boshqa uyushmalar.
 - D. Qimmat baho buyumlar va qog'ozlar belgisi.
3. **Mulk huquqlarining ingliz huquqshunosi A.Onore tomonidan taklif etilgan (Onore ro'yxati) va quyidagi nechta unsurni o'z ichiga olgan ta'rifi “to'liq” hisoblanadi:**
 - A. O'n bitta.
 - B. O'n ikkita.
 - C. O'n uchta.

D. O'n beshta.

4. **Mulk huquqlarining ingliz huquqshunosi A.Onore tomonidan taklif etilgan (Onore ro'yxati) ta'riflari qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?**

- A. egalik qilish, foydalanish hamda boshqarish.
- B. xom ashyoning meros bo'yicha taqsimlanishi.
- C. muddatsizlik, zararli foydalanishni taqiqlash, undirish ko'rinishidagi javobgarlik hamda qoldiq xususiyat huquqlari.
- D. daromad olish, ashyodan o'zgaralar foydasiga voz kechish.

5. **Ixtiyoriy shakldagi mulkning namoyon bo'lishi qator omillarga bog'liq.**

Jumladan:

- A. mehnat sharoitlarini o'zgarishi.
- B. Mehnat sharoitlari va natijalarini tasarruf etish xususiyatlariga hamda mehnat sharoitlarini takror yaratishga.
- C. asosiy usuli va natijalari qayta taqsimlashga.
- D. ijtimoiy ahamiyatli ehtiyojlarini qondirish uchun foydalanish.

7. **Mulkchilikning eng dastlabki shakli jamoaviy mulk G'arb huquqiy tizimining asos (antik taraqqiyot)ini tashkil etadi. U nechta asosiy xususiyat bilan tavsiflanadi?**

- A. Ikkita.
- B. Uchta.
- C. To'rtta.
- D. Beshta.

8. **Jamoaviy mulkning asosiy xususiyatlari qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?**

- A. jamoaviy mulk jamiyatga – uni to'laqonli a'zolar deb tan oluvchi individlar yig'indisiga tegishli.
- B. jamoaviy mulkni qayta taqsimlash.
- C. jamoaviy huquq normalari bilan tartibga solish.
- D. ijtimoiy ahamiyatli ehtiyojlarini qondirish uchun foydalanish.

9. **Oliy mulkning asosiy xususiyatlariga nimalar kiradi?**

A. Mulk va hokimiyatning bo'linmasligi hamda xizmat uchun mukofot sifatida resursni hadya qilish shaklida faoliyat bilan almashish.

- B. birlashtirilgan resurslarni tasarruf etish.
- C. ishlab chiqaruvchining o'z faoliyati natijalari.
- D. ijtimoiy ahamiyatli ehtiyojlarini qondirish uchun foydalanish.

10. **Ijtimoiy mulkning asosiy xususiyatlariga nimalar kiradi?**

- A. jamiyatning tabiiy resurslarga asoslanganligi.
- B. ijtimoiy mulk ob'ektlaridan foydalanishning kontsession mexanizmi va ishlab chiqaruvchining o'z faoliyati natijalariga mulkchiligi.
- C. ijtimoiy mulkdan keladigan daromadlarni qondirish.
- D. ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish uchun foydalanish.



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Daromad olish huquqi deganda nimani tushunasiz?
2. Kapital qiymat huquqi deganda nimani tushunasiz?
3. Muddatsizlik huquqi deganda nimani tushunasiz?
4. Mulk huquqining tasnifi nima va uni O'zbekiston iqtisodiyotining amaliyotida qo'llash imkoniyatlarini izohlab bering?
5. Mulkning qanaqa shakllari mavjud?
6. Tasarruf etish huquqi deganda nimani tushunasiz?
7. Foydalanish huquqi deb nimaga aytilinadi?
8. Xavfsizlik huquqi qaysi huquq turlari bilan bog'liqligini tushuntirib bering?
9. Egalik qilish huquqi deganda nimani tushunasiz?
10. Mulk huquqi ob'ekti va sub'ekti deganda nimani tushunasiz?

8 bob. SHARTNOMALAR NAZARIYASI. TASHKILOTNI AMALIY TAHLIL QILISH NAZARIYALARI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Shartnoma tushunchasi
2. Sotish to'g'risidagi shartnoma va yollash to'g'risidagi shartnoma
3. Shartnomalarning xillari
4. Tashkilot tushunchasi va institut bilan tashkilot o'rtasidagi chegara
5. Qishloq xo'jaligida shartnoma munosabatlari
6. Transaksiya xarajatlarining ordinalistik nazariyasi asosida tashkiliy tuzilmalarni amaliy tahlil qilish
7. Transaksiya xarajatlari miqdorining ekspert baholaridagi tafsiloti
8. Firmaning balansi uning tarkibi to'g'risidagi axborot manbai sifatida
9. Firma ichidagi nizolarni tahlil qilish va ularni kelishuvlar nazariyasi asosida hal etish
10. Nizolarning keskinligini pasaytirish mezonini bo'yicha optimallashtirish.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

☛ *Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rnini va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.*

☛ *Esda tuting!*

Shartnoma – belgalangan institutsional doiralarda shaxslarning ongli ravishda va erkin tanlashi natijasi hisoblangan mulkchilik huquqlari bilan almashish va ularni himoyalash to'g'risidagi kelishuv.

Sotish to'g'risidagi shartnoma – bir xil darajada xatarga betaraf bo'lgan shaxslar o'rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida *amalg* oshiriladigan vazifalar doirasini belgilab beruvchi kelishuv.

Yollash to'g'risidagi shartnoma – xatarga betaraf bo'lgan shaxs va xatarga qarshi shaxs o'rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida *amalg* oshirilishi mumkin bo'lgan vazifalar doirasini belgilab beruvchi kelishuv. Bunda

xatarga qarshi shaxs xatarga betaraf bo'lgan shaxsga o'z harakatlari ustidan nazorat qilish huquqini topshiradi.

Tashkilot - hukmronlik munosabatlari, ya'ni ishtirokchilarining ayrimlari - «agentlar» tomonidan o'z harakatlari ustidan nazorat qilish huquqining uning boshqa ishtirokchisi – «printsipal»ga topshirilishi asosida qurilgan muvofiqlashtirish birligi.

Implitsit - ya'ni oxirigacha kelishilmagan shartnoma atamasidan kelib chiqqan shartnoma.

Shartnomaviy davlat – bu faqat unga fuqarolar tomonidan topshirilgan huquqlar doirasida va ularning manfaatlarini yo'lida kuch ishlatish monopoliyasidan foydalanuvchi davlat, fuqarolar esa soliqlarni to'lashga majburiyat deb emas, balki o'z zimmasiga ixtiyoriy ravishda olingan burch sifatida qaraydi.

Chayqovchilik – turli tovarlarni arzon sotib olib, ularga texnologik ishlov bermasdan qimmat sotish bilan daromad topishni ko'zlaydigan faoliyat turi.

Shartnoma munosabatlari – tovar ishlab chiqaruvchilar bo'lmish korxonalar o'rtasida bitimga binoan amalga oshadigan iqtisodiy aloqalar.

Shartnoma narxlari – tovarlarni ishlab chiqaruvchi bilan uni iste'mol etuvchi o'rtasidagi bitimga binoan xar ikkala tomonning roziligiga qarab belgilangan narx.

Shartnomaviy narx – bu shartnoma asosida sotuvchi va sotib oluvchi maxsulot ishlab chiqaruvchi va iste'mol qiluvchi yoki o'rtada turuvchi o'rtasidagi o'rnatilgan narxdir.

Aylanma fondlar – korxonada ishlab chiqarish fondining bir qismini tashkil qiladi. U bir ishlab chiqarish davrida ishlatiladi va o'z qiymatini ishlab chiqariladigan maxsulotga to'laligicha o'tkazadi. Muomila fondlari tayyor maxsulotni iste'molchilarga yuborilgani, lekin to'lanmagani, bank va kassa hisobidagi pul mablag'ini o'z ichiga oladi.

Aktivlarning likvidligi – bu moddiy boyliklarni sotib naqd pulga aylantirishdagi yengillikdir. Korxonaning ba'zi bir aktivlari o'zaro shunday

bog'langan bo'lishlari mumkinki, bittasini yuqotish boshqasini samarali ishlatilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Aktivlarni moliyalashtirish siyosati – korxonaning alohida turidagi aktivlarini o'z mablag'lari, uzoq va qisqa muddatli qarzga olingan mablag'lar hisobidan moliyalashtirishga bo'lgan printsipliy yondashuv.

Asosiy vositalarining qiymatini indeksatsiyalash – asosiy vositalarini inflyatsiya, ma'naviy eskirish va boshqa omillarni hisobga olgan xolda qayta baholash va balansga aks ettirish.

Asosiy vositalarining faol qismi – savdo texnologik jarayonida bevosita ishlatiladigan mashina, mexanizm va uskunalari.

Balans foyda – korxonaning savdo va boshqa faoliyat turlaridan oladigan foydasining soliqlar va boshqa majburiy ajratmalarni to'lashdan oldingi umumiy summasi.

Debitor – korxonalar, tashkilot yoki muassasadan qarzi bo'lgan yuridik yoki jismoniy shaxs.

Debitorlik qarzi – o'zaro xo'jalik aloqalarini olib boruvchi korxonalar, tashkilotlarning bir-biridan qarzi summasi.

Debitorlik qarzning qayta moliyalashtirish – debitorlik qarzlarini pul aktivlariga aylanishini tezlashtirish bo'yicha moliyaviy operatsiya.

Kredit – pul vositalarini, tovar va xizmatlarini ma'lum ustama (foiz) to'lab qaytarib berish sharti bilan noma'lam muddatga qarz berish.

Kredit munosabatlari – ssuda fondini shakllantirish va undan foydalanish munosabatlari.

Kredit pullari – kredit aloqalarida ishlatiladigan qog'oz pullar, kredit pullar oltin o'rniga paydo bo'lgan qarz beruvchi va qarzdor o'rtasidagi amalga oshadigan xarakatlarda qo'llanadi.

Passivlar – korxonalar tomonidan o'z xo'jalik faoliyatini moliyalashtirish uchun ishlatiladigan, qarzga olingan pul mablag'lari.

Hisob-kitoblarning pulsiz shakli – barter almashuvi, o'zaro hisob-kitob (kliring) sxemalari, shuningdek notijorat yo'li bilan kreditlashning barcha turlari (shu jumladan, to'lamasliklar).



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

♣ Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!

1–misol. Shartnomani tuzishda shaxslar rasmiy va norasmiy me'yorlarni muayyan bitim ehtiyojlari uchun qo'llagan holda, ulardan foydalanishadi. Agar siz uchun shartnoma tuzish og'zaki usulda amalga oshirish manfaat keltirsa u holda siz qanday yo'l tutgan bo'lar edingiz?

- a) shartnoma kafolatlanishi shart;
- b) shartnoma tuzuvchining huquqiy savodxonligini o'rganish;
- v) “Lavz puldan ham qimmat” degan mashhur maqol orqali;
- g) kelgusi davr shartnoma tuzish xolatidan yiroq bo'lishni anglagan holda;
- d) shartnoma tuzishning bu holati doim ijobiy yakun topgani.

Javob: a) va v), institutsional iqtisodiyotda xar qanday shartnoma kafolatlanishi shart, ya'ni rasmiy normalar asosida, balki “Lavz puldan ham qimmat” degan mashhur maqol orqali ham amalga oshirilishi mumkin bunda shartnoma tuzuvchi oila sha'nini e'tiborga oladi.

2–misol. Xatar va noaniqlik sharoitida hamma shaxslar ham bir xil harakat qilmaydi. Insonlarning xatarga nisbatan munosabatlari nuqtai nazaridan ularning uchta xili mavjud: xatarga qarshi insonlar; xatarga betaraf munosabatda bo'ladigan insonlar va xatarga moyil insonlar.

Siz insonlarning xatarga nisbatan munosabatlari nuqtai nazaridan talabalik davrida qanday qabul qilasiz?

- a) xatarga qarshi insonlar munosabatida;

b) xatarga betaraf insonlar munosabatida;

v) xatarga moyil insonlar munosabatida;

Javob: a) talabalik davrida xatarga qarshi insonlar munosabatida bo'ladi, chunki, yollash to'g'risidagi shartnoma – xatarga betaraf bo'lgan shaxs va xatarga qarshi shaxs o'rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida amalga oshirilishi mumkin. Talabalikda tuzilgan shartnoma talabani xatarga qarshi shaxs ekanligini ko'rsatadi.

3–misol. “Lavz puldan ham qimmat” degan mashhur maqolni institutsional nuqtai nazardan talqin eting. Unda qanaqa shartnoma ideali o'z aksini topgan?

Siz shu yo'sinda shartnoma tuzgan bo'lar edingizmi? Qanday ko'rinishdagi shartnomalarni?

a) yollash to'g'risidagi shartnomalarni;

b) sotish to'g'risidagi shartnomalarni;

v) og'zaki shartnomalarni;

g) bir martalik kafolatlangan shartnomalarni;

d) uzoq yillar birga faoliyat olib borayotgan oilaviy shartnomalarni.

Javob: v), g) va d) shartnomalar rasmiy va norasmiy normalarga javob beradi.

4–misol. Kasaba uyushmasining faoliyati quyidagi kelishuvlar qismlarini o'z ichiga oladi: fuqarolik, bozor, industrial va an'anaviy. Ushbu holatda kelishuvlarning qanaqa varianti haqida gap borayapti?

a) murosa,

b) dahl,

v) ekspansiya.

Javob: a), gap murosa haqida borayapti. Chunki to'rtta kelishuv normalari zid emas, balki qaysidir ma'noda bir-birini to'ldiradi. Masalan, ish haqini oshirish talabi (bozor kelishuvi) muayyan tarmoq yoki korxonada xodimlarining jamoaviy harakatlari (ish tashlash, jamoaviy shartnomani imzolash uchun kurashish) orqali amalga oshiriladi (industrial kelishuv yollanma xodimlarni kasbiy toifalarga bo'lishning asosida yotadi). Kurashish an'analari esa (masalan, ishchilarning

an'anaviy bahorgi va kuzgi chiqishlari) tashkilot nufuzining o'sishiga (oxirigacha kurashishga tayyorlik) ko'maklashadi, bu ish beruvchilar tomonidan ish haqining oshirilishi to'g'risidagi talablarning qondirilishi imkoniyatlarini oshiradi.

KEYSLAR

Keys 1. “Nikoh shartnomasi” nima

“Qanday qilib oila qurishga ulgurmasdan turib, ajrashish, pulni bo'lish to'g'risida o'ylash mumkin?”, - deya jazavaga tushdi butun umr qonuniy nikohda yashagan bir ayol. “Mumkin, hatto kerak ham! Agar bu o'zini noxo'shliklardan himoya qilishning, balki oilani mustahkamlashning yagona usuli bo'lsa”, — deb **hisoblaydi** ko'plab yigitlar. Chet elda nikoh shartnomasi allaqachon tsivilizatsiyalashgan munosabatlarni ta'minlovchi normaga aylangan.

Nikoh shartnomasi — bu bo'lajak er-xotin o'rtasidagi, birinchi galda, oilaviy hayotning mulkiy tomonlari haqidagi yozma kelishuv. Mazkur hujjat notariusda tasdiqlanib, kelin-kuyovning har biri bittadan nusxasiga ega bo'ladi, asl nusxa esa huquqshunosda qoladi. Vaqt o'tishi bilan nikoh shartnomasining shartlarini o'zgartirish mumkin, bunda shartnomaning yangi matni o'sha notarial idorada tasdiqlanadi. Kelishuvni nikoh to'yidan oldin ham, undan keyin ham rasmiylashtirish mumkin. Birinchi holatda, u nikoh tuzilganidan keyin, ikkinchi holatda esa notariusda tasdiqlangan vaqtdan boshlab kuchga kiradi. Ushbu hujjat oilada asosan mulkiy munosabatlarni tartibga soladi, lekin unga siz istalgan bandlarni kiritishingiz mumkin.

Mazkur hujjat yordamida er-xotin birgalikdagi mulkning qonun bilan belgilangan rejimini o'zgartirishga haqli. Masalan, qonunga ko'ra, ajrashish holatida birgalikda qo'lga kiritilgan barcha mol-mulk teng ikkiga bo'linadi, shuningdek, sud er-xotinning shaxsiy buyumlarini qanday bo'lish masalasini ham hal etadi. Siz mol-mulkka egalik qilishning istalgan shaklini tanlashingiz mumkin: birgalikda (umumiy), ulushli (hammada o'z ulushi) yoki alohida (ya'ni shaxsiy). Har biringizda shaxsiy mulkka ega bo'lish huquqi mavjudligi tufayli siz nikohgacha o'zingizga tegishli bo'lgan, shuningdek, sovg'alar yoki merosni ana shunday mulk deb atashingiz mumkin. Nikoh shartnomasida siz bir-biringizni, bolalarni va keksa ota-

onalarni boqish yuzasidan o'z huquq va majburiyatlaringizni, bir-biringizning daromadlaringizda ishtirok etish usullari va chegarasini, har biringiz umumiy g'aznaga qo'shadigan pul miqdorini belgilab olishingiz, shuningdek, mulkiy munosabatlarga taalluqli istalgan boshqa holatlarni kiritishingiz mumkin.

Nima bo'lmasin, «Nikoh shartnomasini rasmiylashtirish joizmi?» degan savolga huquqshunoslar tasdiqlovchi javobni berishadi. *Birinchidan*, ajrashgandan keyin bor-budidan ayriib qolish xatari kamayadi, *ikkinchidan*, siz shaxsiy mol-mulkni o'zingizga biriktirasiz, *uchinchidan*, nikoh shartnomasi hamma vaqt tashkil etuvchi va to'sqinlik qiluvchi omil **hisoblanadi**. Masalan, er ajrashish holatida muayyan moddiy xarajatlarga duch kelishini bilgan holda oiladan ketish-ketmasligi to'g'risida yana bir bor o'ylab ko'radi.

2. Nikoh shartnomasini tuzishning asosiy tamoyili: bunday shartnoma imkon qadar «rezinali» bo'lishi, ushbu shartnomaga boshqa qaytmaslik uchun ehtimoliy fors-major holatlari vaziyati rivojlanishining imkon qadar ko'proq sonini **hisobga olishi lozim**. Chunki nikoh shartnomasini deyarli har kuni o'zgartirishga bo'lgan qiziqish tez orada er-xotinning bir-birini tovlashiga aylanishi mumkin: agar menga quloq solmasang – shartnomani shunday o'zgartiramanki, ajrashish holatida senga hech narsa tegmaydi. Shuning uchun shu haqida kelishib olish lozimki, shartnomani, albatta, o'zgartirish mumkin, lekin yetarli sabablarga ko'ra va er-xotinning ixtiyoriy ravishda ifodalangan istagi mavjud bo'lgan hollarda. Nikoh shartnomasini tasdiqlovchi notarius ham (bunday shartnoma notarius tomonidan tasdiqlanishi shart) mazkur shartnomaning er-xotinning roziligi bilan tuzilganligiga ishonch hosil qilishi kerak. Hozirgi shartnomalarda an'anaga ko'ra oxirida shunday ibora yoziladi: «Ushbu shartnoma yuzasidan barcha tortishuvlar va kelishmovchiliklarni tarflar o'zaro muzokaralar yo'li bilan hal etadi. Agar kelishuvga erishilmasa, tortishuv amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq hal etiladi». Ana shunday satrni nikoh shartnomasiga ham kiritish ortiqchalik qilmaydi.

Savollar:

Nikoh shartnomasida shartnomaviy munosabatlarning asosiy tamoyillariga amal qilinadimi?

Nikoh shartnomasining quyidagi tarkibiy qismlarini ajrating- shartnoma predmeti, nizolarni hal etish qoidalari va tartibotlari, ishtirokchilarning kutilayotgan xatti-harakati.

Nikoh shartnomasini shartnomalarning qaysi turiga kiritish mumkin - klassik, neoklassik, yoki munosabat? O'z javobingizni asoslang.

Agar rasmiy nikoh qurgan yoki fuqarolik nikohida yashovchi er-xotin nikoh shartnomasini tuzmagan bo'lsa, ular o'rtasidagi norasmiy kelishuvni shartnomalarning qaysi turiga kiritish mumkin?

Keys 2. Transaksiyalarni tahlil qilishga nisbatan Uilyamsonning yondashuvi: qurilish bozori

Shaharda elita uy-joy bozorida ishlovchi, o'zining qurilish bo'linmalarini ochgan kompaniyalar soni ortib bormoqda. «"Bank uyi" kompaniya guruhi to'liq qurilish siklini ta'minlab turishi va o'z qurilish bo'linmalariga egaligi bois pudratchilarni saralab olish bo'yicha tenderlar faqat tor ixtisoslashgan ish turlari uchun o'tkaziladi, - deydi Xamid Xalilov. - Pudiratchilarni tanlashda birinchi navbatda bozorda yaxshi nufuzga ega bo'lgan va ular bilan hamkorlikning ijobiy tajribasi yuzaga kelgan kompaniyalar ko'rib chiqiladi. Lekin bu "Bank uyi" yangi pudratchilar bilan ishlamaydi degani emas, - tender hamma uchun ochiq, unda sifati va narxi bo'yicha eng qiziqarli taklif g'olib bo'ladi». «Uy qurilish kombinati (UQK)» kompaniyalar guruhi doirasidagi o'z qurilish kompaniyamiz nafaqat pulni tejash, balki, eng asosiysi, ishlarning sifati va loyihaning amalga oshirish muddatlari ustidan umumiy nazoratni ta'minlash imkonini ham beradi. «"UQK" — xususiy tuzilma va bizning vaqtni yo'qotishga yoki ehtimoliy hatolarga yoxud outsorsing bo'yicha ishlovchi pudratchining noinsofligiga duch kelib ishlarning sifatidan voz kechishga haqqimiz yo'q», — deya ta'kidlaydi ish boshqaruvchi Vali Rizaev.

Savollar:

Transaksiyalarni tahlil qilishga nisbatan Uilyamsonning yondashuviga muvofiq «Bank uyi» kompaniyasi bilan pudratchilar o'rtasidagi transaksiyalarni boshqarish shaklini ta'riflang.

- Transaksiyalarni boshqarishning bunday shakli qanday nomlanadi?
- “Bank uyi” kompaniyasi bilan pudratchilar o’rtasidagi transaksiya parametrlarini ajrating. O’z javobingizni asoslang.
- Transaksiya parametrlari uni boshqarish shakligan qanday ta’sir ko’rsatadi?

QUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO’G’RIMI YO’KI NOTO’G’RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrl!

1. Institut - o’zaro hamkorlikning umumiy doiralarini belgilaydi, tashkilot esa - o’zaro hamkorlik(lar)ning muayyan doiralarini belgilaydi.
2. Implisit shartnoma - o’zida ham yollash to’g’risidagi shartnomaning, ham sotish to’g’risidagi shartnomaning unsurlarini birlashtiradi.
3. Bozor konstitutsiyasi shaxs va «tabiat» o’rtasidagi hamkorlikni emas, balki shaxslar o’rtasidagi o’zaro hamkorlikni tartibga soluvchi me’yorlar yig’indisini o’zida namoyon etadi.
4. Insonlarning xatarga nisbatan munosabatlari nuqtai nazaridan ularning ikkita xili mavjud: xatarga qarshi insonlar; xatarga betaraf munosabatda bo’ladigan insonlar.
5. “Yollash to’g’risidagi shartnoma” atamasi yollanma xodim va ish beruvchining o’zaro hamkorligi modelidan kelib chiqib, unda shu narsa nazarda tutiladiki, yollanma xodim – xatarga betaraf, ish beruvchi esa xatarga nisbatan qarshi.
6. Yollash to’g’risidagi shartnoma – xatarga betaraf bo’lgan shaxs va xatarga qarshi shaxs o’rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida amalga oshirilishi mumkin bo’lgan vazifalar doirasini belgilab beruvchi kelishuv.
7. Shaxs tomonidan faoliyatning shartnomada belgilangan sohalardagi o’z harakatlari ustidan nazoratning topshirilishi hukmronlik munosabatlarining asosida yotadi.
8. Sotish to’g’risidagi shartnoma – bir xil darajada xatarga betaraf bo’lgan shaxslar o’rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida amalga oshiriladigan vazifalar doirasini belgilab beruvchi kelishuv.

9. Klassik shartnoma, unda o’zaro hamkorlikning barcha shartlari aniq va to’la-to’kis belgilangan, sotish to’g’risidagi shartnomadan hosil bo’lgan shartnoma.

10. “Munosabatli” odam oqilona maqsadli harakat me’yoriga amal qiladi, lekin shu bilan birga u o’z xatti-harakatini ishonch, empatiya va bozor konstitutsiyasini tashkil qiluvchi boshqa me’yorlar asosida ham quradi.

11. Firmalarni eng maqbul (benuqson) xillarga bo’lish real tashkilotlar to’g’risida to’liq tasavvurga ega bo’lish imkonini bermaydi, balki faqat tashkiliy tuzilmaning barqaror qismini ajratib ko’rsatadi.

12. Balans – muvozanat, muttasil o’zgarib turuvchi xodisa yoki tushunchaning nisbatini ifodalovchi ko’rsatkichlar sistemasi.

13. Aktivlar – korxonalar aktivlarini moliyalashtirishning hamma manbalari ko’rsatiladigan korxonalar balansining bo’limi.

14. Passiv – korxonalar xo’jalik faoliyatida foyda olish maqsadida ishlatiladigan moddiy qimmatliklar shaklidagi iqtisodiy resurslar.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g’aroyib bo’lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. Shartnoma – nima?

- A. bu belgilangan institutsional doiralarda shaxslarning ongli ravishda va erkin tanlashi natijasi hisoblangan mulkchilik huquqlari bilan almashish va ularni himoyalash to’g’risidagi kelishuv.
- B. bu qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayoni.
- C. bu markazlashgan tizimdan chiqarishni o’zida namoyon etadi.
- D. bu mulkka egalik qilish huquqidan mahrum etish bilan bog’liq bo’lmasa-da, bartaraf etishni talab qilmaydi.

2. Insonlarning xatarga nisbatan munosabatlari nuqtai nazaridan ularning nechta xili mavjud?

- A. bular xatarga qarshi, betaraf va xatarga moyil insonlar.
- B. bular xatarga betaraf munosabatda bo'ladigan insonlar.
- C. bular xatarga moyil insonlar.
- D. bular shartnomani bir tomonlama amalga oshiruvchi insonlar.

3. Sotish to'g'risidagi shartnoma – nima?

- A. Bir xil darajada xatarga betaraf bo'lgan shaxslar o'rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida amalga oshiriladigan vazifalar doirasini belgilab beruvchi kelishuv.
- B. Xatarga qarshi shaxslar kelishuvi.
- C. Oldindan to'lab qo'yish uchun qilingan shartnoma.
- D. Xatarga betaraf bo'lgan shaxslar kelishuvi.

4. Yollash to'g'risidagi shartnoma – nima?

- A. Xatarga betaraf bo'lgan shaxs va xatarga qarshi shaxs o'rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan vazifalar doirasini belgilab beruvchi kelishuv.
- B. Bir xil darajadagi kelishuv.
- C. Shaxslar tomonidan bir tomonlama shartnoma.
- D. Korxonalar o'rtasidagi o'zaro tovar va xizmatlar ayiraboshlash to'g'risidagi shartnoma.

5. Hukmronlik munosabatlari necha xilda bo'ladi va ular qaysilar?

- A. Oddiy, murakkab, personafikatsiyalangan va pozitsion.
- B. Murakkab, personafikatsiyalangan
- C. Personafikatsiyalangan
- D. Personafikatsiyalangan va pozitsion.

6. Shartnomaning nechta bazaviy xili ma'lum?

- A. Ikkita.
- B. Uchta.
- C. To'rtta.

D. Beshta.

7. Shartnoma munosabatlari qanday amalga oshiriladi?

- A. Tovar ishlab chiqaruvchilar bo'lmish korxonalar o'rtasida bitimga binoan amalga oshadigan iqtisodiy aloqalar.
- B. Tovarlarini ishlab chiqaruvchi bilan uni iste'mol etuvchi o'rtasidagi bitim.
- C. Shartnoma asosida sotuvchi va sotib oluvchi maxsuloti.
- D. Faqat yollash shartnomasida amalga oshiriladi..

8. Shartnoma narxлари – nima?

- A. Tovar ishlab chiqaruvchilar aloqalaridagi narx.
- B. Tovarlarini ishlab chiqaruvchi bilan uni iste'mol etuvchi o'rtasidagi bitimga binoan har ikkala tomonning roziligiga qarab belgilangan narx.
- C. Sotuvchi va sotib oluvchi maxsulotlari narxi.
- D. Iste'mol etuvchi shaxslar o'rtasidagi narx.

9. Shartnomaviy narx – nima?

- A. Tovar ishlab chiqaruvchilar aloqalaridagi narx.
- B. Tovarlarini ishlab chiqaruvchi bilan uni iste'mol etuvchi o'rtasidagi bitimga binoan har ikkala tomonning roziligiga qarab belgilangan narx.
- C. Bu shartnoma asosida sotuvchi va sotib oluvchi maxsulot ishlab chiqaruvchi va iste'mol qiluvchi yoki o'rtada turuvchi o'rtasidagi o'rnatilgan narxdir.
- D. Xatarga qarshi bo'lgan shaxslar o'rtasidagi kelishuv narxi.

10. Klassik shartnoma –nima?

- A. Unda o'zaro hamkorlikning barcha shartlari aniq va to'la-to'kis belgilangan, sotish to'g'risidagi shartnomadan hosil bo'lgan shartnoma.
- B. Unda kelishilmagan shartnoma esa, aksincha, o'zaro hamkorlikning aniq belgilanishini istisno etadi.
- C. O'zaro «munosabatli» shartnoma. sotish to'g'risidagi shartnomaning unsurlarini birlashtiradi.
- D. Sotish to'g'risidagi shartnomaning unsurlarini birlashtiradi.

11. M.Aoki indeksi qanday hisoblanadi?

A. Chiqish nafaqalari summasining firmaning umumiy kapitaliga nisbati sifatida hisoblab chiqiladigan indeks yordamida aniqlanadi.

V. O'rtacha ko'rsatkichlar bilan transaksiya xarajatlarini taqqoslash orqali indeks hisoblanadi.

S. Mutloq ko'rsatkichlar bilan nisbiy ko'rsatkichlarni taqqoslab indeks hisoblanadi.

D. Korxonaning pul mablag'lari bilan asosiy vositalari taqqoslanadi.

12. J.Eejuort va I.Fisherlar qaysi ordinalistik yondashuvni taklif etishgan?

A. Foydalilikning turli darajalari nisbatini aniqlash va ularning mutlaq miqdorini baholashga nisbatan ordinalistik yondashuvni taklif etishgan.

V. Iqtisodiy tashkilotlarni qiyosiy tahlil qilishda hech qachon alohida olingan tashkiliy shakllar tadqiq etilmaydigan ordinalistik yondashuvni taklif etishgan.

S. Ishlab chiqarishni uzluksiz tashkil etish asosida ishlab chiqariladigan mashinalar tannarxini pasaytirishning ordinalistik yondashuvni taklif etishgan.

D. Sotuvni rag'batlantirish va hatto iste'molning yangi standartini tashkil etish imkonini beradigan ordinalistik yondashuvni taklif etishgan.

13. «Fordizm» tamoyillaridan biri – bu...

A. Industrial va bozor kelishuvlari o'rtasidagi murosa.

V. Bozor va an'anaviy kelishuvlari o'rtasidagi murosa

S. An'anaviy va fuqarolik kelishuvlari o'rtasidagi murosa

D. Ijodiy faoliyat va ijtimoiy fikr kelishuvlari o'rtasidagi murosa

14. Korxonada faoliyat ko'rsatishini belgilab beruvchi qanday kelishuv murosasi ko'zga tashlanib turadi?

A. Bozor, an'anaviy, industrial va fuqarolik.

V. Faqat bozor kelishuvlari o'rtasidagi murosa

S. Faqat an'anaviy kelishuvlar o'rtasidagi murosa

D. Faqat ijtimoiy fikr kelishuvlari o'rtasidagi murosa

15. Har qanday tashkilot, hatto foyda ko'rmay ishlayotgan korxonada ham, o'zining daromadlarini xarajatlarga muvofiqlashtirishi va o'zining moliyaviy majburiyatlarini bajarishi zarur – bu qaysi kelishuvning unsuri?

A. Bozor kelishuvining unsurlari.

V. Industrial kelishuv unsurlari

S. An'anaviy kelishuvlar unsurlari

D. Fuqarolik kelishuvi impertivi

16. Har qanday tashkilotni boshqarishda mehnatni ilmiy tashkil qilish va, o'z navbatida qaysi kelishuv unsurlaridan foydalaniladi?

A. Bozor kelishuvining unsurlari.

V. Industrial kelishuv unsurlari.

S. An'anaviy kelishuvlar unsurlari

D. Fuqarolik kelishuvi impertivi.

17. Tashkilot ichida o'zining alohida madaniyati, eskilik to'plamining shakllanishi uning faoliyatida – qaysi kelishuvlar unsurlarining paydo bo'lganligidan dalolat beradi?

A. Bozor kelishuvining unsurlari.

V. Industrial kelishuv unsurlari.

S. An'anaviy kelishuvlar unsurlari.

D. Fuqarolik kelishuvi impertivi

18. Tashkilotda «agentlar» birlashgan manfaatlari - kasaba uyushmasi vakilining ishtiroki, shuningdek tashkilot ichki hayotining mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlariga bo'ysunishi qaysi kelishuv impertivini o'zida aks ettiradi?

A. Bozor kelishuvining unsurlari.

V. Industrial kelishuv unsurlari.

S. An'anaviy kelishuvlar unsurlari.

D. Fuqarolik kelishuvi impertivi.

19. Balans nima?

A. Muvozanat, muttasil o'zgarib turuvchi hodisa yoki tushunchaning nisbatini ifodalovchi ko'rsatkichlar sistemasi.

V. Korxonada aktivlarini moliyalashtirishning hamma manbalari ko'rsatiladigan hujjat.

S. Korxonaning xo'jalik faoliyatini ifodalovchi maxsus hujjat.

D. Foyda olishni va daromad kilishni belgilab beradigan rejali hujjat.

20. Kelishuvlar nisbatining qanday variantlari mavjud?

- A. Murosa, urinish, ekspansiya.
- B. Bozor, talab vataklif.
- C. Shartnomalar asosida.
- D. An'anaviy, uruf-odatlar asosida.



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Siz bugun qanday xildagi shartnomalarni tuzishingizga to'g'ri keldi? Amalga oshirilgan bitimlardan birini shu nuqtai nazardan tavsiflang.
2. Sotish to'g'risidagi shartnoma yollash to'g'risidagi shartnomadan qanday farq qiladi?
3. Shartnomalarning xillari bo'yicha misollar keltirib sharxlab bering?
4. Institut bilan tashkilot o'rtasidagi chegara qanday tavsifga ega?
5. Yollash to'g'risidagi shartnomaning institutsional va marksistik talqinini taqqoslang.
6. Nima uchun implitsit shartnomani amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan nizolarni hal etish uchun uchinchi tomonni jalb etishga zarurat yo'q?
7. Neoklassik yoki gibrid, "munosabatli" shartnomaga tavsif bering va misollar keltiring?
8. Shartnoma shartlarini bajarmaganlik uchun sanksiyalar qanday amalga oshiriladi?

9 bob. FIRMA NAZARIYASI. FIRMANING TASHKILY-HUQUQIY SHAKLINI TAHLIL QILISH

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. "Printsipal" bilan "agent" o'rtasidagi o'zaro munosabatlar muammosi
2. "Printsipal-agent" muammolarini hal etish variantlari
3. Firmaning ichki tuzilmasi
4. Firmalar tipologiyasi va ularning rivojlanish traektoriyasi
5. Firmalarning asosiy xillari
6. Mulkiy huquqlarning tavsiflanishi.
7. Tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash mezonlari.
8. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan iqtisodiyot sub'ektlarni turli mezonlar bo'yicha baholash.
9. Tashkiliy-huquqiy shakl firmaning strategiyasi haqidagi axborot manbasi sifatida.
10. Mulkning rasmiy va haqiqiy tarkiblarini muvofiqlashtirish shakllari.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

♣ *Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.*

♣ *Esda tuting!*

Firma – tovar ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish maqsadida iqtisodiy resurslarning ishlatuvchi tashkilotdir. Mulk egasining tavsifiga ko'ra qo'yidagi turdagi firmalar mavjud: davlat, xususiy tadbirkorlik va kapitalistik firmalar, xar bir ochiq xolda ular xo'jalik faoliyatining asosiy maqsadi - qoldiq daromad mulk egasining, barcha to'lovlar amalga oshirganda keyingi daromadini ko'paytirish, kiritilgan kapitaldan olinadigan foydani oshirish va mehnatdan keladigan daromadni yuksaltirishdan iboratdir.

Tashkiliy madaniyat – tashkilot a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi va ularning jamoaviy bilimlari va tajribasining ifodasi hisoblangan me'yorlar, qoidalar va an'analar yig'indisi.

“Printsival-agent” muammosi – “agent”ning “printsival” topshirig’i va ko’rsatmasini bajarishdagi hiylasi (nayrangi). Hiyla ishlatish (nayrang) axborot asimmetriyasi va “agent” faoliyati ustidan nazorat qilishning yuqori darajasi tufayli mumkin bo’ladi.

Chayqovchilik – turli tovarlarni arzon sotib olib, ularga texnologik ishlov bermasdan qimmat sotish bilan daromad topishni ko’zlaydigan faoliyat turi.

Firma krediti – bu kredit berish shaklida mol beruvchi va sotuvchi to’lash muddati uzaytirilgan kreditni xaridorga beradi. Bu kabi kredit shaklining birdan-bir misoli maxsulotni iste’molchiga avans berishdir, avans beruvchiga shartnomaga qo’l qo’yilgandan so’ng o’tkaziladi.

Aralash tuzilma, agar bo’linmalardan biri huddi unitar korxonadagi kabi firma rahbariyati tomonidan to’liq nazorat qilinsa, ikkinchi bo’linma xoldingdagi kabi firma rahbariyatiga moliyaviy jihatdan qaram bo’lsa, uchinchi bo’linma esa operatsion mustaqillikka ega bo’lib, multidivizional tuzilmadagi kabi o’z xarajatini qoplash tamoyili asosida faoliyat ko’rsatgan taqdirda, yuzaga keladi.

Multidivizional tuzilma – mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jug’rofiy belgi bo’yicha o’z xarajatini qoplash va o’zini o’zi moliyalash tamoyili asosida faoliyat ko’rsatuvchi yarim muxtor ishlab chiqarish bo’linmalarini tashkil etishni nazarda tutadi.

Xolding tuzilmasi – qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o’zida namoyon etadi.

Unitar tuzilma – hukmronlik munosabatlarining maksimal darajada markazlashuvini nazarda tutadi.

Xususiy mulkchilik – individning jamoaviy xo’jalik faoliyatidan ajralib chiqishini o’zida namoyon etadi

Aktsiyalarning nazorat paketi – aktsiya egasiga aktsioner jamiyatda amaldagi hukmronligini ta’minlaydigan aktsiyalar miqdori.

Aktsioner jamiyat – turli korxonalar, tashkilot, bank, kompaniya va ayrim shaxslar pul mablag’larini sherikchilik asosida va sohibkorlik maqsadida birlashtiradigan jamiyat.

Auditor firma – korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy xo’jalik faoliyatini tekshirib beruvchi, ular ishining iqtisodiy ekspertizasini o’tkazuvchi firma.

Kartel – monopolistik birlashma shakli, kartel bitimlari ko’proq yirik trest va kontsernlar o’rtasida tuziladi.

Konsalting – bu ishlab chiqarishga ish yuzasidan xizmat ko’rsatish sohasida ixtisoslashgan firmalarning o’z mijozlariga maslahat xizmati ko’rsatish va texnikaviy loyihalarni ekspertizi qilish bilan bog’liq iqtisodiy faoliyatdir.

Konsortsiyum - firmalar yoki firmalar bilan hukumat o’rtasida muayyan amaliy, juda keng qo’llamdagi iqtisodiy loyihalarni amalga oshirish maqsadida shartnoma asosida tuzilgan vaqtinchalik birlashma.

Kontsern – ishlab chiqarish diversifikatsiyasi asosida tartib topadigan yirik, ko’p tarmoqli korporatsiya.

Kichik biznes – bozor iqtisodiyoti rivojlangan kapitalistik mamlakatlarda o’ziga mustaqil mayda korxonalarining daromad ko’zlovchi sohibkorlik faoliyati.

Ko’p ukldli iqtisod – turli mulk shakllari va xar-xil xo’jalik turlarining yaxlitligidan tashkil topgan iqtisodiyot.



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

♣ **Muammo hammaga ma’lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o’ylama!**

1–misol. “Printsival” bilan “agent”ning o’zaro munosabatlari matritsasi

		“Printsival”	
		Nazorat qilish	Nazorat qilmaslik
“Agent”	Vijdonan ishlash	1; 1 [St ₂]	1; 2 [St ₁ , P]
	Ishdan bo’yin tovlash	0; -1	2; -2

Ushbu o'yinda "printsipal" va "agent" strategiyasining mos kelmasligi muammosi yaqqol ko'rinib turibdi. Bunda Nesh bo'yicha muvozanat mavjud emas: "printsipal" va "agent" o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda optimal natijaga erishish tashkilotning rivojlanishi jarayonida yuzaga keladigan tahdid ostida bo'ladi.

Siz korxonada raxbari sifatida ushbu uyinni optimal natijaga erishishda qanday yo'l tutgan bo'lar edingiz?

- a) "Agentlar" raqobati orqali;
- b) "Agent"ning qo'shma faoliyat natijalarida ishtirok etishi orqali;
- v) Firma "agentlar" ittifoqi sifatida;
- g) Shartnoma tuzish orqali;
- d) Rahbarlik lavozimidan foydalanish orqali.

Javob: a), b) va v) javoblar to'g'ri, chunki institutsional nazariyada "Printsipal-agent" muammolarini hal etish variantlariga yuqoridagi javoblar to'g'ri keladi.

2-misol. "Printsipal-agent" muammolarini hal etish variantlariga:

- "Agentlar" raqobatini;
- "Agent"ning qo'shma faoliyat natijalarida ishtirok etishini;
- Firma "agentlar" ittifoqi sifatida ekanligini kritdik.

Siz yana qanday variantlarni tavsiya etgan bo'lar edingiz?

- a) Axborotlar almashinishini erkinligi va shartnomalarni uzoq muddatlilik orqali;
- b) Malakali xodimlarni tasdiqlovchi hujjatlarni mavjudligi uzoq muddatlilik shartnomani imzolashni bildiradi;
- v) Har bir xodimni foyda ulushiga aylantirish orqali;
- g) Shartnoma tuzish orqali;
- d) Rahbarlik lavozimidan foydalanish orqali.

Javob: a), b) Axborotlar almashinishini erkinligi va shartnomalarni uzoq muddatlilik orqali xamda malakali xodimlarni tasdiqlovchi hujjatlarni mavjudligi uzoq muddatlilik shartnomani imzolashni bildiradi.

3-misol. Amaliyotda shartnoma majburiyatlari buzilishi turlarining quyidagi tasnifi qo'llaniladi: ishlarining bajarilmasligi yoki xazmatlar ko'rsatilmasligi; sifatsiz tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni yetkazib berish; to'liqsiz tovarlarni yetkazib berish; markalanmagan, shuningdek idishsiz yoki upakovka qilinmagan tovarlarni yetkazib berish; yetkazib berish muddatining kechiktirilishi, tovarlarni to'liq yetkazib bermaslik; to'lov, tovar-transport hujjatlarining kechiktirilishi; tovarlar (ishlar, xizmatlar) haqini to'lamaslik yoki o'z vaqtida to'lamaslik va.x.k.

Agar siz o'qish uchun to'lov shartnomasi majburiyatini buzgangizda sizga nisbatan universitet chora qo'lladi, masalan talabalik safidan chiqardi u holda siz qanday yo'l tutgan bo'lar edingiz?

Siz buni qanday shartlar asosida qabul qilasiz?

- a) e'tiroz bildirmayman;
- b) ushbu holga tushmaslik uchun doim to'lov kontraktini o'z vaqtida to'lab boraman;
- v) akademik ta'til olib moliyaviy imkoniyatlarimni oshirishga harakat qilaman;
- g) farqi yo'q, chunki menga o'qishni qizig'i yo'q, oilamizni talablarini bajarish uchun talabalik safiga kirdim;
- d) to'lov shartnomasida ko'rsatilgan summani uch barobar shaklda to'lab beraman va ushbu holatni takrorlamaslik uchun harakat qilaman.

Javob: a) va v) e'tiroz bildirmayman va akademik ta'til olib moliyaviy imkoniyatlarimni oshirishga harakat qilaman.

KEYSLAR

Keys 1. Korporativ missiya transaksüya xarajatlarini pasaytirish usuli sifatida.

Xodimlar soni 30-50 nafar kishigacha oshgan vaqtda, ko'rsatmali boshqaruv boshi berk ko'chaga kirib qoladi. Rahbar o'z buruqlari bajarilishining odatdagi aniqligi va uyg'unligi yo'qolib borayotganligini his qilgan holda qo'l ostidagilarning harakatlari ustidan nazoratni kuchaytirishga intiladi. Qat'iy talablarning rasmiy doiralariga siqib qo'yilgan xodimlar qarshilik ko'rsata boshlaydi. Insonlar ularni

qilishga majbur etgan narsalarga qaraganda o'z istaklariga mos keladigan narsalarni yaxshi qilishadi. Qadriyatlar tizimini bilish korxonada yuz berayotgan barcha tub jarayonlarni tushunish imkonini beradi.

Amaliyot. Toshkentdagi savdo kompaniyasi rahbariyati sanoat asbab-uskunalari tovarining bir turini ishlab chiqaruvchi zavod bilan birlashishga qaror qildi. Ikkala korxonaning ham direktorlari va xodimlari ish jarayonida uzviy aloqada bo'lishdi, ikkala korxonaning ham yagona kompaniya doirasidagi qo'shma faoliyat haqidagi tasavvurlari shunchalik har xil bo'lib chiqdiki, hatto birlashishning maqsadga muvofiqligini shubha ostiga qo'ydi.

Ana shunday birlashish samarasiz bo'lib chiqqan holatlarga ko'plab misollar keltirish mumkin. Muvaffaqiyatsiz chiqqan integratsiyaning asosiy sababi sifatida ko'pincha ishtirokchi korxonalarining korporativ madaniyatlaridagi farqlar tilga olinadi. Qadriyatlar xodimlarning xatti-harakatini belgilab beradi, shuning uchun agar qadriyatlar mos kelmasa, u holda har bir korxonada xodimlarining faoliyati turli yo'nalishlarga ega bo'ladi. Natijada korxonalar kelisha olishmaydi, samarali o'zaro hamkorlikka ham erishilmaydi. Ular dastlab birlashib, so'ngra esa tarqalib vaqtini va pulni boy berishadi yoki o'zaro foydani qo'ldan chiqargan holda shunchaki birlasha olishmaydi. Harakatlarning birligiga erishish uchun umumiy qadriyatlarni shakllantirish zarur.

Tadbirkorlar shartnomalarni hamkorlik, yetkazib berish, to'lovlar shartlarini muhokama qilgan holda tuzishadi, qadriyatlarni birgalikda yaratish haqida muzokaralarni yuritish ko'nikmalari esa hali mavjud emas. Ko'pchilik uchun muzokaralar predmeti tushunarsiz va uning ahamiyati ham noma'lum. Ushbu sabablar tufayli mamlakatimizda mustaqil korxonalarining muvaffaqiyatli birlashganligiga juda ko'plab misollarni keltirish mumkin. Qo'shilish asosan xarid qilish yo'li bilan yuz beradi.

Qadriyatlar umumiy tizimini shakllantirish uchun birlashgan kompaniyani rivojlantirishning birgalikdagi yo'llari, kutilayotgan natijalar, missiyaning ijrosi haqidagi tasavvurlar aniqlanishi kerak. Savdo kompaniyasi bilan bo'lgan holatda birlashgan kompaniyani tashkil etish uchun resurs – biznes-mafkura talab qilindi.

Jamoa esa buni maxsus treningda shakllantirishga kirishdi. Yangi, yagona korxonaning missiyasi ishlab chiqildi. Korxonani tashkil etishning asosida yotuvchi tamoyillar aniqlandi. Shu jumladan kompaniya amal qiladigan qadriyatlar ham ishlab chiqildi, — kompaniya ishida ishtirok etuvchi yoki uning faoliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatuvchi guruhlarining ehtiyojlarini qondirish. Ana shunday guruhlar jumlasiga quyidagilar kiradi: mijozlar, mulkdorlar, xodimlar, menejment, yetkazib beruvchilar, sheriklar. Ushbu guruhlar bilan kompaniya o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tamoyillari belgilandi. Yangi sharoitda ishlash uchun qanaqa xodimlar talab etilishi, ularni nimaga va qanday o'qitish lozimligi ma'lum bo'ldi. Kelgusidagi motivatsiya tizimining shakli-shamoyili paydo bo'ldi.

Bundan keyin butun jamoa harakatlarining xususiyatini belgilab beruvchi qadriyatlar tizimining shakllanishi qilingan ishlarning yakuni bo'ldi. Ikkala korxonaning ham xodimlari samarali o'zaro hamkorlik qilgan holda va belgilangan yo'l bo'yicha bir yo'nalishda harakatlanib, sa'y-harakatlarni umumiy maqsadga erishish yo'lida birlashtiradi.

Savollar:

Qadriyatlar korporativ tizimining belgilanishi va joriy etilishi muvofiqlashtirish va motivatsiya xarajatlarining miqdoriga qanaqa ta'sir ko'rsatadi?

Bir-biri bilan o'zaro hamkorlik qilishni rejalashtirayotgan kompaniyalarda umumiy qadriyatlarining mavjudligi muzokaralar olib borish, shartnomani tuzish, monitoring va shartnomalarni ijro etishga majburlash xarajatlarining miqdoriga qanday ta'sir ko'rsatadi?

Qadriyatlar korporativ tizimining mavjudligini Nort tomonidan ajratilgan omillarning transaksiya xarajatlarining darajasi va tarkibini belgilab beruvchi qaysi turiga kiritish mumkin?

Muzokaralar olib borish xarajatlarining uchta toifasini ajratish. Qadriyatlar korporativ tizimining joriy etilishi ushbu toifalardan qaysilariga ta'sir ko'rsatmaydi?

OUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrlil!

1. Tashkilot tarkibiga kiruvchi “agentlar” sonining o’shishi, agentlar harakati ustidan nazorat qilish uchun talab etiladigan “printsipal” xarajatlarining oshishini belgilab beradi.
2. Printsipal-agent muammosi – “agent”ning “printsipal” topshirig’i va ko’rsatmasini bajarishda uning nayrang qilish xavfi hisoblanadi.
3. Nazorat xarajatlarining ortishi “agentlar” sonining o’sishiga to’g’ri proporsional emas.
4. “Printsipal-agent” muammosini hal etishning birinchi varianti agentlar o’rtasidagi raqobatni kuchaytirishni talab qiladi.
5. Muammoni hal etishning ikkinchi varianti “agent” tomonidan qat’iy belgilanmagan, balki firma faoliyatining natijalariga bog’liq bo’lgan mukofotni to’lashni nazarda tutuvchi yollash haqidagi shartnomaning tuzilishidan iborat.
6. Unitar tuzilma - hukmronlik munosabatlarining eng yuqori darajada markazlashuvini nazarda tutadi. Barcha asosiy qarorlar «agentlar» tomonidan qabul qilinadi, uning o’zi nazoratni ham amalga oshiradi.
7. Xolding tuzilmasi- qarorlar qabul qilish va “Printsipal” harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o’zida namoyon etadi.
8. Agar “agentlar” faoliyatini nazorat qilish huquqi boshqalarga o’tkazilsa, u holda funktsional belgi bo’yicha – funktsional bo’linmalar boshliqlariga: sotish bo’limi boshlig’i, bosh muhandis, bosh buxgalter va h.k.ga beriladi.
9. Tashkilot a’zolari o’rtasidagi o’zaro munosabatlarni tartibga soluvchi va ularning jamoaviy bilimlari va tajribasining ifodasi hisoblangan me’yorlar, qoidalar va an’analar yig’indisiga tashkiliy madaniyat deyiladi.

10. Menejerlar bilan xodimlarning o’zaro munosabatlarida “printsipal-agent” muammosining hal etilishi fordizm – Buyuk qatag’onlik davrida Genri Ford tomonidan ishlab chiqilgan mehnatni tashkil qilish tizimi tamoyillariga asoslanadi.

11. Mulkchilik huquqlari nazariyasi tashkilot faoliyatining o’ziga xosligiga qarab mulkdorlar o’rtasida huquqlar taqsimotining eng optimal variantini tanlashga yordam beradi.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

⚡ Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g’aroyib bo’lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. “Printsipal-agent” muammosi – nima?

- A. “agent”ning “printsipal” topshirig’i va ko’rsatmasini bajarishda uning nayrang qilish xavfi hisoblanadi.
- B. “agent” faoliyati ustidan nazorat qilish xarajatlari.
- C. axborotga ega bo’lish oqibati.
- D. “agent”ning xatti-harakat qilishi imkoniyati.

2. “Printsipal-agent” muammolarini hal etishning nechta varianti mavjud?

- A. Uchta.
- B. Oltita.
- C. Beshta.
- D. CHeksiz.

3. Firma ichki tuzilishining quyidagi nechta varianti keng tarqalgan?

- A. Uchta.
- B. Beshta.
- C. Multidivizional ko’rinishda faqat.
- D. To’rtta.

4. Unitar tuzilma - nima?

A. Hukmronlik munosabatlarining eng yuqori darajada markazlashuvini nazarda tutadi. Barcha asosiy qarorlar «printsipal» tomonidan qabul qilinadi, uning o'zi nazoratni ham amalga oshiradi.

B. Qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o'zida namoyon etadi.

C. Mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jug'rofiy belgi bo'yicha o'z xarajatini qoplash.

D. Agar bo'linmalardan biri huddi unitar korxonadagi kabi firma rahbariyati tomonidan to'liq nazorat qilinsa.

5. Xolding tuzilmasi - nima?

A. Hukmronlik munosabatlarining eng yuqori darajada markazlashuvini nazarda tutadi.

B. Qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o'zida namoyon etadi.

C. Mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jug'rofiy belgi bo'yicha o'z xarajatini qoplash va o'zini o'zi moliyalash tamoyili asosida faoliyat ko'rsatuvchi yarim tobiy ishlab chiqarish bo'linmalarini tashkil etishni nazarda tutadi.

D. Agar bo'linmalardan biri huddi unitar korxonadagi kabi firma rahbariyati tomonidan to'liq nazorat qilinsa.

6. Multidivizional tuzilma - nima?

A. Hukmronlik munosabatlarining eng yuqori darajada markazlashuvini nazarda tutadi.

B. Qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o'zida namoyon etadi.

C. Mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jug'rofiy belgi bo'yicha o'z xarajatini qoplash va o'zini o'zi moliyalash tamoyili asosida faoliyat ko'rsatuvchi yarim tobiy ishlab chiqarish bo'linmalarini tashkil etishni nazarda tutadi.

D. Agar bo'linmalardan biri huddi unitar korxonadagi kabi firma rahbariyati tomonidan to'liq nazorat qilinsa.

7. Aralash tuzilma - nima?

A. Hukmronlik munosabatlarining eng yuqori darajada markazlashuvini nazarda tutadi.

B. Qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o'zida namoyon etadi.

C. Mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jug'rofiy belgi bo'yicha o'z xarajatini qoplash va o'zini o'zi moliyalash tamoyili asosida faoliyat ko'rsatuvchi yarim tobiy ishlab chiqarish bo'linmalarini tashkil etishni nazarda tutadi.

D. Agar bo'linmalardan biri huddi unitar korxonadagi kabi firma rahbariyati tomonidan to'liq nazorat qilinsa, ikkinchi bo'linma xoldingdagi kabi firma rahbariyatiga moliyaviy jihatdan qaram bo'lsa, uchinchi bo'linma esa operatsion mustaqillikka ega bo'lib, multidivizional tuzilmadagi kabi o'z xarajatini qoplash tamoyili asosida faoliyat ko'rsatgan taqdirda, yuzaga keladi.

8. Tashkiliy madaniyat - nima?

A. Hukmronlik munosabatlarining eng yuqori darajada markazlashuvini nazarda tutadi.

B. Qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o'zida namoyon etadi.

C. Mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jug'rofiy belgi bo'yicha o'z xarajatini qoplash va o'zini o'zi moliyalash tamoyili asosida faoliyat ko'rsatuvchi yarim tobiy ishlab chiqarish bo'linmalarini tashkil etishni nazarda tutadi.

D. tashkilot a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi va ularning jamoaviy bilimlari va tajribasining ifodasi hisoblangan me'yorlar, qoidalar va an'analar yig'indisi.

9. Tashkiliy rivojlanish traektoriyasini belgilab beruvchi omillar jumlasiga quyidagilar kiradi:

A. Institutsional muhit, shu jumladan institutsional rivojlanish traektoriyasi va aktivlarning o'ziga xoslik darajasi.

B. Mamlakat aholisining umumiy soni

C. Xatarga nisbatan betaraf bo'lgan insonlar ulushi

D. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning umumiy darajasi.

10. Tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash mezonlari qaysi javobda

to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. Mulkiy huquqlarning tafsirlanish darajasi va egalik qilish va qoldiq qiymatni olish huquqlarining iqtisodiy sub'ektlararo taqsimlanishi.
- B. Tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash mezonlarida transaksiya xarajatlarini mavjud emasligida.
- C. Shartnomalar nazariyasi asosida
- D. Xufyona iqtisodiyotni cheklash asosida.

11. Tashkilot –nima?

- A. Hukmronlik munosabatlari, “agentlar” tomonidan o'z harakatlari ustidan nazorat qilish huquqini “printsipal”ga topshirilishi.
- V. O'zaro hamkorlikning *umumiy* doiralarini belgilaydi.
- S. Transaksiya xarajatlarining tarkibini va miqdorini belgilaydi.
- D. Korxonani biznes rejasi asosida tavsiflanishi

9. Ko'p ukladli iqtisod – bu..?

- A. Turli mulk shakllari va xar-xil xo'jalik turlarining yaxlitligidan tashkil topgan iqtisodiyot.
- V. Tashkiliy-huquqiy shaklni faqat uchta ko'rinishi.
- S. Davlat takilotlarini jami tashkilotlardagi ulushiga aytiladi.
- D. Tarmoqlarni kengaytirish va modernizatsiyalashga aytiladi.

14. Tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash mezonlarini nechta yondashuvi qo'llaniladi?

- A. 4 ta
- V. 5 ta
- S. 6 ta
- D. 10 ta



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. “Printsipal” va “agent” so'zlari nimani anglatadi? Ular o'rtasidagi munosabatlar nimalarga asoslanadi?
2. Sizga yaxshi tanish bo'lgan tashkilotni tanlang va quyidagi savollarga javob bering: korxonada “printsipal-agent” muammosi qanday hal etiladi; korxonaning tashkiliy tuzilishi qanaqa (unitar, xolding, multidivizional, aralash); korxonaning firmaning qaysi benuqson xiliga ko'proq yaqin?
3. O'zbekiston bozorida ishlovchi chet el firmasining filiali qanday xildagi korxonaning jumlasiga kirishi mumkin? Javobingizni asoslashda qaysi omilarni hisobga olish lozim?
4. O'tish xilidagi korxonaning barqaror tashkiliy tuzilma hisoblanadimi yoki ushbu benuqson xil yordamida faqat B korxonaning A firmaga aylantirilishidagi bosqich yoritilganmi?
5. “Printsipal-agent” muammolarini hal etish variantlarini tavsiflab bering?
6. Firmaning ichki tuzilmasi institutsional iqtisodiyotda qanday shakllarga ajratilgan ular haqida ma'lumotlar bering?
7. Firmalar tipologiyasi va ularning rivojlanish traektoriyasi qanday amalga oshiriladi?
8. Firmalarning asosiy xillariga tavsif bering?
9. Bozorda ishonchli axborotning tarqatilishi raqobat bilan rag'batlantiriladi. Aksincha, “printsipal” va “agent” munosabatlarining odatiy variantida axborot asimmetriyasi va opprtunizm imkoniyatlari “agent”ni “printsipal” bilan nayrang qilishga undaydi degan fikrni sharxlab bering?
10. Tashkiliy rivojlanish traektoriyasini belgilab beruvchi omillar jumlasiga nimalar kiradi?

10 bob. DAVLAT INSTITUTIONAL TASHKILOT SIFATIDA

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Davlatning funktsiyalari
2. Davlatning institutsional tabiati
3. Davlatning mohiyati va uning ta'rifi
4. Davlatning shartnomaviy va ekspluatatorlik kontsepsiyasi
5. Davlatning "muvaqqiyatsizliklari"
6. Davlat va "printsipal-agent" muammosi
7. "Shartnomaviy" davlat tushunchasi
8. "Ekspluatatorlik" davlati tushunchasi
9. Davlat xususiyatini baholash usullari va mezonlari
10. Korruptsiya muammosi

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

☪ *Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.*

☪ *Esda tuting!*

Davlat – bu chegaralari uning fuqarolarga soliq solish qobiliyati bilan belgilangan jug'rofiy hududga joylashgan, hukmini amalga oshirishda qiyosiy ustunlikka ega bo'lgan tashkilot.

Byurokratik renta – bu o'zining lavozim mavqeidan noqonuniy tarzda daromad olish uchun foydalanuvchi davlat amaldori tomonidan olingan daromad (masalan, pora, sovg'alar va h.k.).

Byurokratiyaning iqtisodiy nazariyasi – bu ijtimoiy tanlov nazariyasining yo'nalishlaridan biri bo'lib, u qimmatbaho ne'matlarni ishlab chiqarmaydigan va daromadlari o'z faoliyatining natijalarini sotish bilan bog'liq bo'lmagan tashkilotlarning faoliyat ko'rsatishini o'rganadi.

Davlat buyurtmasi – davlat tomonidan muayyan maxsulot turini tayyorlash va uni iste'molchiga yetkazib berish, ishlab-chiqarish va ilmiy tadqiqot xarakteridagi ma'lum ishni bajarish bo'yicha korxonalar va xo'jaliklarga beriladigan topshiriq.

Davlat budjeti – davlat daromadlari va xarajatlarning pul bilan ifodalanadigan yillik majmui.

Davlat zayomlari – davlat budjetiga mablag' to'plashda kredit sifatida maydonga chiqadigan kredit-moliya faoliyatining bir ko'rinishi.

Davlat mulki – jamiyatdagi mulkchilikning shakllaridan biri, davlat mulkidan kelgan daromad budjetga tushadi.

Davlat qarzi – davlatning o'z fuqarolari, banklar, korxonalar va tashkilotlar, shuningdek xorij mamlakatlaridan qarzi.

Oliy mulk – davlat mulkining dastlabki shakli hisoblanadi.

Davlatning "muvaqqiyatsizliklari" - daromadlar va xarajatlarning mos kelmasligi, davlat faoliyati samaradorligining aniq mezonlari mavjud emasligi, oldinga qo'yilgan natijalardan farq qiluvchi natijalarga erishish ehtimoli va resurslarning noteng taqsimlanishi kiradi.

"Printsipal-agent" muammosi – "agent"ning «printsipal» topshirig'i va ko'rsatmasini bajarishdagi hiylasi (nayrangi). Hiyla ishlatish (nayrang) axborot asimmetriyasi va "agent" faoliyati ustidan nazorat qilishning yuqori darajasi tufayli mumkin bo'ladi.

Kriminal iqtisodiyot – qonunning (birinchi navbatda – Jinoiy va Fuqarolik kodekslarining) to'g'ridan-to'g'ri buzilishi va mulkchilikning qonuniy huquqlariga tajovuz qilish bilan bog'liq iqtisodiy faoliyat.

Shartnomaviy davlat – bu faqat unga fuqarolar tomonidan topshirilgan huquqlar doirasida va ularning manfaatlari yo'lida kuch ishlatish monopoliyasidan foydalanuvchi davlat, fuqarolar esa soliqlarni to'lashga majburiyat deb emas, balki o'z zimmasiga ixtiyoriy ravishda olingan burch sifatida qaraydi.

Ekspluatatorlik davlati o'z daromadini (soliq tushumlarini), aniqrog'i, - davlat apparatini nazorat qiluvchi guruhning daromadini oshirish uchun majbur qilish monopoliyasidan foydalanadi.

Ekstremlar vaziyatlar – mulk huquqini qayta taqsimlashni qonunning qabul qilinishi natijasida zarar ko'rgan tomonlarni xufyona harakat qilishga undaydigan holat.

Xufyona iqtisodiyot – bu jamiyat tomonidan nazorat qilinmaydigan tovar moddiy boyliklar va xizmatlarning harajati. Alohida fuqarolar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi davlat boshqaruv organlaridan yashirinadigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni ham ifodalaydi.

Rasmiy iqtisodiyot – bu davlat tomonidan kuzatiladigan va nazorat qilinishi mumkin bo'lgan iqtisodiyot.

Yashirish yoki norasmiy iqtisodiyot – rasmiy hisobotlarda va rasmiy shartnomalarda aks ettirilmaydigan xo'jalik munosabatlari yig'indisi.

Korrupsiya – lotincha (corruptio) so'zidan olingan bo'lib, buzilish degan ma'noni anglatadi. korrupsiya – xavfsizlikka tahdid soluvchi hodisa va xufyona iqtisodiyotning ko'rinishidir.



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

☛ **Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!**

1–misol. Quyida keltirilgan jadvaldagi davlat budjetining asosiy moddalarini tahlil qilish asosida davlatning modeliga nisbatan xulosalar chiqaring:

Daromadlar (YaMMga nisbatan % hisobida)		Xarajatlar (YaMMga nisbatan % hisobida)	
To'g'ridan-to'g'ri soliqlar	12,0	Ijtimoiy xizmatlar,	15,7
Bilvosita soliqlar	11,4	shu jumladan:	
Mulkda ishtirok etishdan olinadigan dividendlar	1,4	mahalliy o'zini o'zi boshqarish	12,6
		uy xo'jaliklariga subsidiyalar	2,3
Boshqa mamlakatlarga berilgan kreditlar bo'yicha foiz	0,2	ijtimoiy sug'urta	0,8
		Davlat boshqaruvi	4,8
		Mudofaa	2,9
		Korxonalariga subsidiyalar	0,8
		Davlat qarzigina xizmat ko'rsatish	0,2
Jami	26,0	Jami	27,9
		Budjet taqchilligi	1,9

- a) shartnomaviy model;
- b) ekspluatatorlik model.

Javob: a), davlat budjetining tuzilishini tahlil qilish quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, soliq tushumlari budjet daromadlarining asosiy qismni tashkil qiladi (90 %). Ikkinchidan, mudofaa xarajatlarining ulushi 3 foizdan oshmaydi. Uchinchidan, davlat boshqaruvi xarajatlari ancha yuqori, biroq ularning miqdori mahalliy hokimiyat organlari va jamoat tashkilotlariga beriladigan subsidiyalar bilan solishtirilganda ancha kichik. To'rtinchidan, davlat xarajatlarining nisbiy miqdori "umumiy farovon" davlatlar guruhi bo'yicha o'rtacha darajaga yaqin.

2–misol. Soliq yuki asosan yuridik shaxslarning yelkasiga tushishi qaysi model uchun xos:

- a) davlatning shartnomaviy modeli;
- b) davlatning ekspluatatorlik modeli.

Javob: b), soliqlarning bevosita jismoniy shaxslar tomonidan to'lanishi o'z fuqarolarining farovonligini oshirishga yo'naltirilgan shartnomaviy davlat g'oyasiga yaqin. Fuqarolar davlat tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar haqini to'g'ridan-to'g'ri to'lashadi. Aksincha, birinchi galda yuridik shaxslarga soliq solish fuqarolar bilan davlatning shartnomaviy munosabatlarida vositachini hosil qiladi.

3–misol. Davlat subinstitutlari sonining oshishi quyidagilarga olib keladi:

- a) davlat chegaralarining kengayishiga;
- b) davlat chegaralarining qisqarishiga;
- v) davlatning chegaralariga ta'sir ko'rsatmaydi.

Javob: b), masalan, xalqaro miqyosda ishchi kuchining erkin harakatlanishi oqibatida davlatning yaqin subinstitutlari sonining oshishi davlat o'z funktsiyalarini bajarish uchun tasarruf etadigan aktivlar o'ziga xosligining pasayishini keltirib chiqaradi. Davlatning tasarrufidagi o'ziga xos aktivlar ichida qonunda qayd etilgan, kuch qo'llashdan foydalanish monopoliyasini (tovar belgisining o'xshashi), zamonaviy davlatlarning asosida yotuvchi hududiy yaxlitlik tamoyilini (aktivlar joylashgan joy bo'yicha), "ratsional byurokratlar" alohida guruhining shakllanishini (inson kapitalning o'ziga xosligi) ko'rsatamiz.

4-misol. Mamlakatning noqonuniy sektoriga nimalar kirishi va ular asosan soliqdan qochishga urinishlari haqida bilsangiz kerak. “San’at” firmasi san’atkorlar kontsert dasturlarini tashkil qilish bilan shug’ullanadi va ular odatda negadir kontsert dasturlari uchun biletlarni belgilangan narxdan 1,5-2 barobarga qimmatroqqa “qora” bozorda sotadi. Bu holat qanday salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin?

Javob, “San’at” firmasiga bo’lgan ishochni yo’qolib borishiga olib keladi.

5-misol. Davlatning iqtisodiyoti quyidagi ma’lumotlar orqali ifodalangan:

Ko’rsatkichlar	Pul birliklari
YaIM	600
Uy xo’jaliklari iste’moli	320
Sof investitsiyalar hajmi	110
Davlat xarajatlari	90
Eksport	120
Import	90
Budjetga tushuvchi bevosita soliqlar hajmi	40
Bilvosita soliqlar hajmi	30
Tadbirkorlarga subsidiyalar	25

Savollar: a) amortizatsiya mablag’lari hajmi, b) milliy daromad (MHTning eski talqiniga ko’ra), v) davlat budjeti holatini.

Javoblar, a) xarajatlarga ko’ra YaIMni hisoblash formulasiga asoslanib yalpi investitsiyalar hajmini topamiz:

$$I = YaIM - C - G - N_x. \text{ Bunda, } T = 600 - 320 - 90 - 30 = 160.$$

$$A = I - I_{\text{cof}} = 160 - 110 = 50.$$

b) milliy daromad quyidagicha aniqlanadi:

$$MD = YaIM - A - T_n, \text{ Bu yerda, } T_n - \text{ biznesga bilvosita soliqlar.}$$

$$\text{Bunda } MD = 600 - 50 - 30 = 520.$$

v) davlat budjeti holatini aniqlash uchun davlat daromad va xarajatlarini qiyoslash zarur.

$$T = 40 + 30 = 70. \text{ Bunda } T - G = 70 - 90 = -20, \text{ ya'ni budjet defitsiti mavjud.}$$

6-misol. A va V mamlakatlarning iqtisodiyoti quyidagi ma’lumotlar bilan yoritib berilgan:

Ko’rsatkichlar	A mamlakat	V mamlakat
1. Moliyaviy yil boshida davlat qarzi qiymati (mln. dol.da)	2000	2000
2. Moliyaviy yil davomidagi nominal davlat xarajatlari(mln.dol.da)	200	200
3. Narx darajasi (yil boshida)	1,0	1,0
4. Inflyatsiyaning yillik sur’ati	0,0	0,1
5. Davlat qarzi bo’yicha nominal foiz stavkasi	0,03	0,13
6. Davlat budjetiga nominal soliq tushumlari (mln.dol.da)	260	260

Savollar:

a) Mamlakatda davlat qarzlariga xizmat ko’rsatish bo’yicha foiz to’lovlarining nominal miqdori qanday?

b) Har bir mamlakatda budjet defitsitining rasmiy bahosi qanday?

v) Har qaysi mamlakatda davlat qarzining nominal va real qiymati qanday (yil oxirida)?

Javoblar

a) A mamlakat uchun statistik ma’lumotlardan foydalangan holda, nominal foiz stavkasi va davlat qarzi miqdorini ko’paytirish orqali davlat qarziga xizmat ko’rsatish bo’yicha foiz to’lovlarining nominal miqdoriga ega bo’lamiz:

$$0,03 \times 2000 = 60 \text{ (mln.dol.)}$$

Mamlakat uchun ham xuddi shu tarzda hisoblab chiqamiz: $0,13 \times 2000 = 260$ (mln.dol.).

b) Har qaysi mamlakatda davlat budjeti defitsitini rasmiy (ya’ni nominal) bahosi milliy davlat xarajatlari hamda qarzga xizmat ko’rsatish bo’yicha nominal foiz to’lovlari bilan birga budjetga nominal soliq tushumlari o’rtasidagi farq sifatida yuzaga keladi:

A mamlakat uchun quyidagiga egamiz:

$$200 + (0,03 \times 2000) - 260 = 260 - 260 = 0 \text{ (mln.dol.)}.$$

$$\text{V mamlakat uchun bunga: } 200 + (0,13 \times 2000) - 260 = 460 - 260 = 200 \text{ (mln.dol.)}.$$

v) Yil oxirida davlat qarzining nominal qiymati yil boshidagi qarz miqdori hamda yil davomida hosil bo'lgan davlat budjetining nominal defitsitiga teng.

A mamlakat uchun quyidagiga egamiz: $2000 + 0 = 2000$ (mln.dol.).

B mamlakat uchun shunga o'xshash: $2000 + 200 = 2200$ (mln.dol.).

Ikki mamlakatda davlat qarzining real qiymatini baholash uchun ularning har qaysisida yil oxiridagi narx darajasini hisoblab chiqish zarur. Dastlabki ikki mamlakatda narx darajasi bir xil va 1,0 teng, lekin yillik inflyatsiya sur'ati boshqacha: A mamlakatda 0,0 va B mamlakatda 0,10.

Binobarin, yil oxirida narx darajasi A va B mamlakatlar uchun 1,0 va 1,1 tashkil etdi (muvofoq tarzda).

Yil oxirida davlat qarzining real qiymati yil oxiridagi narxlar darajasiga bo'lingan uning yil oxiridagi nominal qiymatiga teng. Muvofoq tarzda quyidagiga egamiz:

A mamlakat uchun: $2000 : 1,0 = 2000$ (mln.dol);

B mamlakat uchun: $2200 : 1,1 = 2000$ (mln.dol.);

ya'ni ikkala mamlakatda real qarzdorlik bir xil.

KEYSLAR

Keys 1. Ko'chmas mulkni xarid qilishda shartnoma tuzilgunga qadar transaksiya xarajatlari⁵

«Kredit-TSentr» YoAJ: Ko'chmas mulk xaridorlari va sotuvchilari bitimni amalga oshirishda xarajatlar darajasini pasaytirish uchun ko'chmas mulk agentligining xizmatlariga murojaat etishadi. Ana shunday xarajatlar jumlasiga vaqt, resurslar sarflari va bitimni amalga oshirishdagi tavakkalchiliklar kiradi. Firmamiz xarajatlarning barcha turlari bo'yicha kafolatlarning eng yuqori darajasini ta'minlaydi.

Bitimni amalga oshirish yo'lidagi xarajatlarning birinchi turi – bu ob'ektlar haqidagi axborotni qidirish yoki bitim bo'yicha kontragentni izlash uchun vaqt va resurslar sarflari. «Kredit-TSentr» YoAJ Janubi-SHarqiy Moskava ostonasida

ko'chmas mulk ob'ektlarini sotish va ularga doir axborotni qidirish borasida eng qudratli tizimga ega. Biz ko'chmas mulk bo'yicha maxsus reklama rubrikalarini yuritamiz va mintaqamizning barcha asosiy ommaviy axborot vositalarida hamda Moskvadagi ko'chmas mulk bo'yicha ixtisoslashgan nashrlarda tegishli bo'limlarga egamiz, Firma Internet tamog'ida o'z saytiga (www.credit-center.ru), tashqi reklama vositalarining rivojlangan tarmog'iga ega bo'lib, turli ko'rgazmalarda ishtirok etadi. Shu sababdan biz ko'chmas mulk ob'ektiga xaridorni tezda topamiz, xaridorlarga esa turli variantlarni taklif etamiz.

Lekin ob'ekt yoki bitim bo'yicha kontragentni izlash – bu ishning boshlang'ich qismi. Ob'ektning huquqiy maqomi, uning jismoniy tavsiflari, huquq egasi haqida axborot olish va, eng asosiysi, ushbu axborotni sinchkovlik bilan tekshirish talab etiladi.

Shundan keyin bitim shartlari (narx, hisob-kitoblar tartibi, ob'ektni topshirish tartibi) haqida dastlabki muzokaralarni o'tkazish va bitimni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan barcha hujjatlarni tayyorlash bosqichi boshlanadi. Shartnomani tuzish, ehtimol uni notariusda tasdiqlash va davlat ro'yxatidan o'tkazish bitimning yakuniy bosqichi hisoblanadi.

Narxni to'g'ri belgilash, ob'ektni va huquq egalarini sifatli huquqiy ekspertiza qilish, hujjatlarni to'g'ri va tez tayyorlash, barcha bosqichlarda muzokaralarni to'g'ri o'tkazish, hisob-kitoblarning xavfsizligini ta'minlash, ob'ektni avvalgi egasidan yangisiga topshirish – bularning barchasi yuksak darajadagi professionalizmni talab qiladi.

«Kredit-TSentr» o'z xodimlari mahoratining yuqori darajasini kafolatlaydi. Firma ko'chmas mulk bozorida 1993 yildan buyon faoliyat ko'rsatmoqda va Rossiya Rieltorlar gildiyasiga a'zo hisoblanadi. Firmaning har bir bo'limi ko'chmas mulkning qandaydir bir turiga: ikkilamchi yoki birlamchi bozorlar kvartiralarini, zahar ortidagi ko'chmas mulk, tijorat ko'chmas mulki, garajlarga ixtisoslashadi.

Maxsus bo'limlar yuridik rasmiylashtirish va ekspertiza, baholash hamda marketing bilan shug'ullanadi.

⁵ <http://www.credit-center.ru/articles/garant.html>.

Bularning barchasi ixtisoslashuv va professionalizmning yuqori darajasiga, demak, bitimlarni tayyorlash va amalga oshirishda mijozlar uchun kafolatlarning yuqori darajasiga erishish imkonini beradi.

Lekin ko'chmas mulk bilan amalga oshiriladigan barcha bitimlar nafaqat bitimlarni tayyorlash va amalga oshirish jarayonida tavakkalchilikning yuqori darajasi bilan ajralib turadi. Bitim buzilgan hollarda mulk yoki puldan ajralib qolish xavfi ko'chmas mulk bozorining eng asosiy tavakkalchiliklaridan biri hisoblanadi. «Kredit-TSentr»ning ko'chmas mulk bilan amalga oshiriladigan bitimlarni tayyorlash va uni o'tkazishda ishtirok etishi tavakkalchilikni keskin kamaytiradi.

Rieltorlarning kasbiy javobgarligi 65 ming AQSH dollari qiymatida sug'urtalangan. Bundan tashqari, firmaning o'z ko'chmas mulki kafolatni ta'minlashning eng ishonchli omili hisoblanadi. «Kredit-TSentr» mutaxassislari faoliyat ko'rsatadigan ofis firmaga mulk huquqida tegishli, demak, agar mijozlar bizning aybimiz bilan zarar ko'rsa, ularni qoplashning ta'minoti bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ishlayotganimizga 8 yildan ko'p bo'lgan bo'lsa, hozircha bunaqa holat yuz bergani yo'q.

Savollar:

Matnda ko'chmas mulkni xarid qilish bilan bog'liq ex ante transaksiya xarajatlariga, xususan:

- axborotni izlash xarajatlariga;
- muzokaralarni olib borish xarajatlariga;

shartnomani tuzish xarajatlariga oid barcha misollarni toping. O'z tanlovingizni asoslang.

QUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrli!

1. Davlat jamiyatda rasmiy qoidalarning shakllanishida katta rol o'ynaydi va bu bilan institutsional muhitning o'zgarishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

2. Bozor infratuzilmasi nafaqat axborot bilan almashish tarmoqlarini, balki tovarlar va xizmatlarning jismoniy harakatlanishi tarmoqlarini o'z ichiga oladi.

3. Davlat – zo'rlikni amalga oshirishda qiyosiy ustunliklarga ega bo'lgan, chegaralari uning fuqarolarga soliq solish qobiliyati bilan belgilangan jug'rofiy hududni qamrab oluvchi tashkilot.

4. Davlat – nazariy jihatdan faqat soliq undiruvchi tashkilot.

5. Davlat barcha mulkga egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi.

6. Yangi institutsional maktabning hozirgi vakillari davlat intervensionalizmini iqtisodiy asoslashni bozorning nuqsonlarida yoki nochorligida ko'rmoqda.

7. J.Byukenen o'z asarlarida davlatning jamiyatdagi rolining ikki tomonlamaligiga alohida e'tibor qaratadi, ya'ni davlat ham himoya qiluvchi, ham ishlab chiqaruvchi vositadir.

8. Davlat qoidalarni belgilaydi, nizolar yuzaga kelganda hakamlar sudi funksiyasini bajaradi va mutlaq huquqlarni ta'minlaydi.

9. Yangi institutsionalistlarning hozirgi talqinida davlatning funksiyasi faqat nazorat qilishdan iboratdir.

10. Davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvi faqat talabni ragbatlantirishdan iboratdir.

11. Davlatni fuqarolar bilan davlat apparati o'rtasidagi ijtimoiy shartnoma orqali ta'riflash "printsipal-agent" muammosini oldingi o'ringa suradi.

12. Fuqaro davlatga ayrim funksiyalarning bajarilishini yuklagan holda uning tarkibini belgilaydi, ya'ni u "printsipal", davlat esa "agent" hisoblanadi.

13. Fuqaro "agent" rovida ishtirok etib, shartnomalar bajarilishining kafili sifatida davlatning qarorlariga bo'ysunadi.

14. Nazariy jihatdan yakka hisob-kitoblardan hosil bo'lgan davlat shartnoma vositasi sifatida, murakkab almashuvga ko'maklashish va uni amalga oshirish vositasi sifatida paydo bo'ladigan davlatdan mutlaq farq qiladi.

15. Shartnomaviy davlat bu – faqat unga fuqarolar tomonidan topshirilgan huquqlar doirasida va ularning manfaatlari yo'lida kuch ishlatish monopoliyasidan

foydalanuvchi davlat, fuqarolar esa soliqlarni to'lashga majburiyat deb emas, balki o'z zimmasiga ixtiyoriy ravishda olingan majburiyat sifatida qaraydi.

16. "Ekspluatatorlik" davlat bu - unda davlatning ham, fuqaroning ham opportunistik xatti-harakatiga to'siq mavjud bo'lmagan davlat faoliyatini yoritadi.

17. Korruptsiya – bu faqat rivojlangan mamlakatlarning muammosi.

18. Budjet taqchilligini qoplashning asosiy usullaridan biri bu soliqqa tortish stavkalarini pasaytirish va majburiy yig'imlarni joriy etish.

19. Davlat mulkini o'sishi natijasida davlat boshqaruvi pasayib boradi.

20. Qonunning to'g'ridan-to'g'ri buzilishi va mulkchilikning qonuniy huquqlariga tajovuz qilish bilan bog'liq iqtisodiy faoliyat kriminal iqtisodiyotdir.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

♣ Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. Davlat – nima?

- A. bu jamiyatda rasmiy qoidalarning shakllanishida katta rol o'ynaydi va bu bilan institutsional muhitning o'zgarishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.
- B. bu jug'rofiy hududga joylashgan tashkilot.
- C. bu fuqarolarga soliq soluvchi tashkilot.
- D. bu jamiyatda norasmiy qoidalarni qo'llovchi tashkilot.

2. Diversifikatsiya – nima?

- A. bu korxonaning faoliyat sohalari va ishlab chiqaradigan maxsulot turlarining kengayishi.
- B. bu jamiyatda rasmiy qoidalarning shakllanishi.
- C. bu jamiyatda norasmiy qoidalarning shakllanishi.
- D. bu boshqaruvni eng samarali mexanizmi.

3. Adam Smit XVIII-asrning ikkinchi yarmidayoq davlatning asosiy majburiyatlarini qanday doirasini belgilab berdi?

- A. jamiyatni kuch ishlatish va boshqa mustaqil jamiyatlarning bostirib kelishidan himoyalash.
- B. a'zolarini jabrlashdan himoyalash.
- C. kichik guruhlar manfaatlarini himoyalash.
- D. qonunlarni kirituvchi tashkilot.

4. Yangi institutsionalistlarning hozirgi talqinida davlatning funktsiyalari nimalardan iborat?

- A. Mulkchilik huquqlarini tafsirlash, himoya qilish va axborot bilan almashish tarmoqlarini barpo etish.
- B. Tovarlar va xizmatlar bilan bozorni ta'minlash
- C. Tarmoqlarni doimiy nazorat qilish
- D. Huquqni doimiy boshqaruvda saqlash.

5. Mulkchilik huquqlarini tafsirlash va himoya qilish qoidasi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. transaksiya xarajatlari nolga teng bo'lmagan taqdirda mulkchilik huquqlarining taqsimlanishi resurslardan foydalanish samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi.
- B. muvozanatli narx axborot infratuzilmasi bazasida shakllanadi.
- C. davlatning faoliyati tovarlar va xizmatlar xarajatlarini pasaytirish imkonini beradi.
- D. bozor infratuzilmasi faqat axborot bilan almashish tarmoqlarini oladi.

6. Davlatning qanday "muvaffaqiyatsizliklari" mavjud?

- A. Daromadlar va xarajatlarning mos kelmasligi va davlat faoliyati samaradorligining aniq mezonlari mavjud emasligi.
- B. Tarmoqlarni doimiy yangilanishi.
- C. Resurslarning teng taqsimlanishi.
- D. Fan-texnikani joriy etilishi.

7. J.Byukenen o'z asarlarida davlatning jamiyatdagi roliga alohida e'tibor qaratadi, ya'ni davlat -?

- A. Himoya qiluvchi ham ishlab chiqaruvchi vositadir.
- V. Mulk va hokimiyatning bo'linmasligi.

S. Xizmat uchun mukofot sifatida resursni hadya qiluvchi.

D, Mehnat sharoitlarini ishlab chiqaruvchi.

8. Yangi institutsionalistlarning hozirgi talqinida davlatning funktsiyalari nechta?

A. 6 ta

V. 4 ta

S. 5 ta

D. 3 ta

9. Adam Smit 18-asrning ikkinchi yarmidayoq davlatning asosiy majburiyatlari doirasini belgilab berdi: Bular - ...

A) 3 ta

B) 4 ta

V) 5 ta

G) 2 ta

10. Davlatning «muvaffaqiyatsizliklari» nechta qismga ajratiladi?

A. 4 ta

V. 3 ta

S. 5 ta

D. 2 ta

11. Qanday sharoitda shartnomaviy davlat mavjud bo'ladi?

A. Davlat faoliyatining aniq konstitutsiyaviy doiralarning mavjud bo'lishida.

B. Faqat fuqarolarning davlat faoliyatida ishtirok etishida.

C. Mulkchilik huquqlarini faqat davlat taqsimlashida.

D. Muqobil mexanizm sifatida budjet institutining mavjud bo'lishida.

12. Shartnomaviy davlatning maqsadi – nima?

A. Jamiyat a'zolarining umumiy daromadi (YaIM)ni ko'paytirish, transaksiya xarajatlarini pasaytirish.

B. Davlat apparatini nazorat qiluvchi guruhning rentasini (soliq tushumlarini) ko'paytirish.

C. Shaxslar o'rtasidagi qator bitimlarda kafillik, mulkchilik huquqlarini tafsirlash va himoya qilish.

D. Kafil roli bilan chegaralanmagan holda iqtisodiy va ijtimoiy o'zaro hamkorlikka faol aralashish.

13. Ekspluatatorlik davlatining maqsadi – nima?

A. Jamiyat a'zolarining umumiy daromadi (YaIM)ni ko'paytirish, transaksiya xarajatlarini pasaytirish.

B. Davlat apparatini nazorat qiluvchi guruhning rentasini (soliq tushumlarini) ko'paytirish.

C. Shaxslar o'rtasidagi qator bitimlarda kafillik, mulkchilik huquqlarini tafsirlash va himoya qilish.

D. Kafil roli bilan chegaralanmagan holda iqtisodiy va ijtimoiy o'zaro hamkorlikka faol aralashish.

14. Shartnomaviy davlatning vazifasi – nima?

A. Jamiyat a'zolarining umumiy daromadi (YaIM)ni ko'paytirish, transaksiya xarajatlarini pasaytirish.

B. Davlat apparatini nazorat qiluvchi guruhning rentasini (soliq tushumlarini) ko'paytirish.

C. Shaxslar o'rtasidagi qator bitimlarda kafillik, mulkchilik huquqlarini tafsirlash va himoya qilish.

D. Kafil roli bilan chegaralanmagan holda iqtisodiy va ijtimoiy o'zaro hamkorlikka faol aralashish.

15. Ekspluatatorlik davlatining vazifasi – nima?

A. Jamiyat a'zolarining umumiy daromadi (YaIM)ni ko'paytirish, transaksiya xarajatlarini pasaytirish.

B. Davlat apparatini nazorat qiluvchi guruhning rentasini (soliq tushumlarini) ko'paytirish.

C. Shaxslar o'rtasidagi qator bitimlarda kafillik, mulkchilik huquqlarini tafsirlash va himoya qilish.

D. Kafil roli bilan chegaralanmagan holda iqtisodiy va ijtimoiy o'zaro hamkorlikka faol aralashish.

16. Shartnomaviy davlatda "Printsipal-agent" muammosini hal etish mexanizmlari qanday?

A. Printsipal – fuqaro: demokratik nazorat mexanizmlari va Printsipal – davlat: qonunga ixtiyoriy bo'ysunish me'yorlarini yoyish.

B. Davlat apparatini nazorat qiluvchi guruhning rentasini (soliq tushumlarini) ko'paytirish.

C. Shaxslar o'rtasidagi qator bitimlarda kafillik

D. Iqtisodiy va siyosiy hamkorlikka faol aralashish.

17. Ekspluatatorlik davlatda "Printsipal-agent" muammosini hal etish mexanizmlari qanday?

A. Printsipal – fuqaro: mavjud emas va printsipal – davlat: majbur qilish va kuch ishlatishdan foydalanish, har tomonlama nazoratni amalga oshirishga urinish.

B. Davlatni nazorat qiluvchi guruhning siyosiy irodasiga bog'liq.

C. Qat'iy, budjetni tasdiqlashning mavjudligida.

D. Unitar tashkilotlarni shakllantirish orqali.

18. Shartnomaviy davlatda budjet cheklolari qanday?

A. Qat'iy, budjetni tasdiqlashning demokratik tartiboti bilan cheklangan.

B. Shartnomaviy davlatda budjet cheklolari yumshoq amalga oshiriladi.

C. Davlat apparatini nazorat qiluvchi guruhning rentasini (soliq tushumlarini) ko'paytirish.

D. Unitar tashkilotlarni shakllantirish orqali.

19. Ekspluatatorlik davlatda budjet cheklolari qanday?

A. Ekspluatatorlik davlatda budjet cheklolari yumshoq amalga oshiriladi.

B. Ekspluatatorlik davlatda budjet cheklolari demokratik tartibot bilan cheklangan.

C. Davlatni nazorat qiluvchi guruhning siyosiy irodasiga bog'liq.

D. Qat'iy budjetni tasdiqlash mavjud emasligida.

20. Shartnomaviy davlatda daromadlarning asosiy moddalari qanday?

A. Birinchi navbatda "bozor" soliqlaridan tushumlar.

B. Musodara soliqlari va soliqdan tashqari tushumlar

C. Alohida guruhlarning rentasidan.

D. QQS va aktsiz soliqlaridan.



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. "Davlat"ga ta'rif bering. Davlatning institutsional mohiyatini tushuntirishga urinib ko'ring. Ta'rifdan kelib chiqib, davlatning asosiy funksiyalarini sanab bering.

2. Davlat, institutlar va iqtisodiy tizim o'rtasida qanday bog'liqlik mavjud?

3. Davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvi chegarasi nima bilan belgilanadi?

4. Agar davlatning aralashuvi yetarlicha samarali bo'lmasa, buni qanday qilib to'g'rilash mumkin?

5. Davlatning shartnomaviy va ekspluatatorlik tabiati nima?

6. Bozorning «muvaffaqiyatsizliklari» bilan bir qatorda davlatning «muvaffaqiyatsizliklari»ni ham e'tiborga olish lozim. Xususan, davlatning qaysi «muvaffaqiyatsizliklari» ajratiladi?

7. Yangi institutsionalistlarning hozirgi talqinida davlatning funksiyalari qayday ko'rinishlarda bo'lishi talab etiladi?

8. Adam Smit davlatning asosiy majburiyatlari doirasini qanday belgilab bergan?

9. J.Byukenen o'z asarlarida davlatning jamiyatdagi rolini qanday vositalarga bo'lib ko'rsatgan?

11 bob. OILA VA UY XO'JALIGI FAOLIYATINING NAZARIY

ASOSLARI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Uy xo'jaligi iqtisodiyot sub'ekti sifatida
2. Uy xo'jaligi faoliyat ko'rsatishida mutaassiblikning roli
3. Uy xo'jaligining xillari
4. Uy xo'jaligi iqtisodiyoti va oila boshqarishning kontseptual asoslari
5. Uy xo'jaliklari daromadi va xarajatlari tarkibi va ularning o'zgarish tendentsiyasi

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

☞ *Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.*

☞ *Esda tuting!*

Uy xo'jaligi – bu inson kapitalini ishlab chiqarishning umumiy vazifalari, yashash, budjet va oila-qarindoshchilik aloqalari bilan birlashgan kishilar guruhidir.

Iste'mol (consumption) – kishilarning iqtisodiy talablarini qondirish jarayonida ijtimoiy mahsulotdan foydalanish, ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonining oxirgi bosqichi.

Iste'mol xarajatlari – tovarlar va xizmatlarni yakuniy iste'mol qilish maqsadida xarid qilish uchun qilingan xarajatlar. Uy xo'jaliklari va davlatning iste'mol xarajatlariga bo'linadi. YalMning xarajatlariga ko'ra tarkibida eng katta va barqaror komponent.

Iste'mol narxlar indeksi (consumer price index) – o'rtacha oila tomonidan, odatda, iste'mol qilinadigan tovar va xizmatlar narxining bazis davriga nisbatan o'zgarishi o'rtacha darajasini aks ettiradigan ko'rsatkich, inflyatsiya ko'rsatkichi sifatida ishlatiladi.

Iste'molga o'rtacha moyillik – iste'mol xarajatlarining daromaddagi (yoki shaxsiy tasarrufdagi daromad hajmidagi) hissasi.

Iste'molga (jamg'arishga) chegaralangan moyillik – iste'mol xarajatlaridagi (jamg'arish hajmigi) o'zgarishning bu o'zgarishni keltirib chiqargan daromadlarning (SHTDdagi) o'zgarish miqdoridagi ulushi.

Inson (mehnat) resurslarini rivojlantirish (Human resources) Ish bilan bandlik va ishsizlik, daromad bilan ta'minlanish, ta'lim va o'qitish hamda sog'liqni saqlash bilan bog'liq bo'lgan dasturlar va yondoshuvlardir. Ushbu sohalarning hammasi birgalikda «ijtimoiy sektor» deb ataladi.

Inson salohiyati (Human capital) Insonda mujassamlashgan ko'nikma va belgilar bo'lib, u qisman insonning ta'lim ma'lumot natijasi hisoblanadi.

Oila nafaqasi (Bola uchun nafaqa) (Family allowance) Ushbu nafaqa turi har oy to'lanib, odatda u soliqqa tortilmaydi va daromadlarning miqdoriga kiritilmaydi. Ushbu nafaqa turi bola ma'lum bir yoshga to'lguncha to'lanadi.

Mehnat bozori – bu ish kuchini oldi-sotdi qilish munosabatini bildiradi. Bu yerda tovar bozorida farqli o'laroq, insonning o'zi emas, balki uning mehnat qilish qobiliyati, oldi-sotdi tuzish asosida, ma'lum muddatga sotiladi. Ish kuchi avval iste'mol etilib, sungra uning xaqi to'lanadi.

Mehnat unumdorligi – tirik mehnat xarajatlari va natijalarining vaqt birligidagi munosabati.

Mehnat resurslarini rejalashtirish – bu korxonaning faoliyati tizimini rejalashtirishning asosiy qismidir. Kadrlarni rejalashtirish qo'yidagi 3 bosqichdan iborat:

A) mavjud mehnat resurslarni baholash:

B) kadrlarga bo'lgan talabni baholash:

V) mehnat resurslarni rivojlantirish dasturini ishlab chiqish.



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

☞ *Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!*

1-misol. Universitetning iqtisodiyot fakultetidagi o'qishini endigina tugallagan qiz (yoki yigit) tijorat firmasiga menejer bo'lib ishga kiradi. Oliy iqtisodiy ma'lumot haqidagi diplom uning egasida maxsus (o'ziga xos) inson kapitali mavjudligidan dalolat beradimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: b), universitet ma'lumoti haqidagi diplom uning egasida universal, ya'ni ixtisoslashmagan bilimlar mavjudligidan dalolat beradi. Maxsus (o'ziga xos) inson kapitali muayyan tashkilotda muayyan vazifalarning bajarilishi natijasida to'planadi: inson bir joyda qanchalik uzoq vaqt ishlasa, u mazkur tashkilot uchun maxsus (o'ziga xos) bo'lgan bilim va qo'nikmalarning shunchalik katta hajmini to'playdi. Shuning uchun xodim egallagan inson kapitalining maxsusligi (o'ziga xosligi)ni baholash mezoni bo'lib diplom emas, balki tashkilotdagi ish staji xizmat qiladi.

2-misol. Bir kishidan iborat uy xo'jaligining xilini shartli oylik budjetning quyidagi tuzilmasi asosida tahlil qiling:

Daromadlar			Xarajatlar		
Moddalar	ming so'mda	% da	Moddalar	ming so'mda	% da
Ish haqi	200	23,5	Ovqatlanish	150	23,8
Qo'shimcha ish	320	37,7	Kommunal xarajatlar	120	19,0
Nomuntazam ish haqlari	250	29,4	Nooziq-ovqat tovarlar	80	12,7
Dividendlar (renta)	80	9,4	Ta'lim	60	9,5
Jami	850	100	Dam olish	220	35,0
			Jami	630	100
			Jamg'armalar	+220	25,9

- a) bozor;
- b) o'tish;
- v) buyruqbozlik;
- g) aniqlanmagan.

Javob: b), daromadlar tarkibi uy xo'jaligining o'tish xiliga mansubligidan dalolat berib turibdi: daromadlar iqtisodiyotning oshkora va (asosan) xufyona sektorlarida bandlikdan kelib tushadi. Dam olish xarajatlarning yuqori ulushi

bozorda xizmatlarning ancha katta to'plami ko'rsatilganligidan dalolat bersa-da, ushbu "bozor" dalil-isboti nooziq-ovqat tovarlar uchun xarajatlarning juda past ulushi bilan "tenglashtiriladi".

3-misol. OO'Yuga o'qishga kirishda ota-onalar o'zining farzandlarini abituriyent sifatida "sug'urta qilish" uchun o'z vaqtida abituriyentning otasi bilan bir maktabda o'qigan dekan o'rinbosari bilan uzoq vaqtdan buyon saqlanib kelayotgan aloqadan foydalanishga qaror qilishadi. Bunday xatti-harakat ko'proq uy xo'jaligining qaysi xiliga xos?

- a) bozor;
- b) o'tish;
- v) buyruqbozlik;
- g) v) yoki b).

Javob: g), buyruqbozlik iqtisodiyoti doirasida aloqa uy xo'jaligining faoliyat ko'rsatishida asosiy rol ni o'ynadi. Shuning uchun oila farovonligining darajasi aynan keng va tabaqalangan aloqalarning mavjudligi bilan belgilandi. Ikkinchi tomondan, o'tish iqtisodiyotida aloqalar uy xo'jaligining resurslaridan biri bo'lgani holda muhim rol o'ynashda davom etmoqda (Rouznig fikriga ko'ra, aloqalar va poralardan foydalanish «resurs portfeli»ning oltita qismidan biri sifatida ishtirok etadi).

4-misol. Mutaassiblik institut hisoblanadimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: a), Nelson va Uinterning fikricha, mutaassiblik u orqali bugungi xatti-harakat kelgusidagi xatti-harakatga ta'sir ko'rsatadigan "oldindan aytib bo'linadigan va takrorlanuvchi" harakat sifatida ta'riflanadi; "takrorlanuvchi harakat modeli". Mutaassiblik kundalik faoliyatni tashkil etish va atrofdagilar bilan o'zaro hamkorlikning alohida usuli bo'lib xizmat qiladi, va ushbu jihatdan uni institut deyish mumkin.

KEYSLAR

Keys 1. Aholiga maishiy xizmatlar ko'rsatish

Xaridor (erkak kishi) do'kondan kurtka sotib oldi. Uni kimyoviy usul bilan tozalash korxonasiga topshirdi. U yerda kurtkani tozalash vaqtida uni yirtib qo'yishdi. Mijoz kurtkani olishdan bosh tortib, kompensatsiya talab qildi. Biroq korxonada bu hol zavodda yo'l qo'yilgan nuqson tufayli yuz berdi deb javob qilishdi. Kimyoviy usul bilan tozalash korxonasi kompensatsiya to'lashdan bosh tortib, mustaqil ekspertiza xulosasining taqdim etilishini taklif qildi. Do'konda kurtkani almashtirishdan bosh tortishmoqda, chunki uni xaridor kiygan. Do'konning cheki va kimyoviy usul bilan tozalash korxonasidan berigan kvitantsiya mijozda mavjud emas. Xaridorga zararni kim qoplashi kerak?

Savollar:

Kimyoviy usul bilan tozalash korxonasi bilan mijoz o'rtasida tuzilgan shartnoma tarkibining asosiy qismlarini ajrating.

Shartnomaning tuzilishi kimyoviy usul bilan tozalash korxonasi va mijozga (ular shartnoma tuzmagan vaziyat bilan solishtirilganda) qanaqa ustunliklar beradi?

Shartnomaga tozalash jarayonida buyum shkastlanishi mumkinligi to'g'risidagi ogohlantirishning kiritilishi kimyoviy usul bilan tozalash korxonasining xatti-harakatiga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkin? Mazkur holatda kurtkaning sifatini o'lchash xarajatlari kimning bo'yniga qo'yiladi? Qaysi taraf o'zini opportunistik tutish imkoniyatiga ega bo'ladi?

Kimyoviy usul bilan tozalash korxonasi bilan mijoz o'rtasidagi tuzilgan shartnoma mukammal hisoblanadimi? O'z javobingizni asoslang.

OUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YoKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrl!

1. Uy xo'jaligi iqtisodiy faoliyatning muhim sub'ektlaridan biri hisoblanib, nafaqat oila yoki xo'jalik, balki butun mamlakat aholisining farovonligi uning natijalariga bog'liq.

2. Uy xo'jaligi iqtisodiyotning yirik sektori sifatida tijorat korxonalari va davlat bilan bir qatorda barcha makroiqtisodiy tartibga solish jarayonlarida ishtirok etadi.

3. Oila deganda - bir uyda yashashi oila-qarindoshchilik aloqalarining umumiyliigi bilan birlashgan guruh tushuniladi.

4. Uy xo'jaligi bu inson kapitalini ishlab chiqarishning umumiy vazifalari, yashash, budjet va oila-qarindoshchilik aloqalari bilan birlashgan kishilar guruhidir.

5. Uy xo'jaligining asosiy funksiyasini inson kapitalini shakllantirish, undan foydalanish va saqlash deb belgilash lozim.

6. Oila - bu o'z navbatida, insonning bilimlari, amaliy ko'nikmalari va mehnatga tirishqoqligining yig'indisi sifatida tushuniladi.

7. R.Kouzning "Firmaning tabiati" maqolasida firma tashkiliy tuzilma sifatida "qora quti" deb izohlangan. Bunday tavsif aslida uy xo'jaligiga nisbatan ko'proq mos keladi.

8. Uy xo'jaligi uchun faqat "qora quti"ga "kirish"dagi (ish haqi, soliqlar chiqarib tashlangan davlat tomondan ijtimoiy transfertlar) va undan "chiqish"dagi (inson kapitali, mehnat, jamg'arma, iste'mol) omillar ma'lum.

9. Institutsional nazariya - uy xo'jaligini firmadan va davlatdan farq qiluvchi tashkilotning alohida shakli sifatida tahlil qilishga e'tibor qaratadi.

10. Uy xo'jaligining asosida hokimlik munosabatlari yotadi – birgalikdagi iqtisodiy faoliyat ustidan nazorat qilish huquqi uning bir a'zosiga – "oila boshlig'i"ga o'tadi.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

⚡ Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. Uy xo'jaligi iqtisodiyoti qanday tasnifga ega?

- A. Uy xo'jaligi iqtisodiy faoliyatning muhim sub'ektlaridan biri hisoblanib, nafaqat oila yoki xo'jalik, balki butun mamlakat aholisining farovonligi uning natijalariga bog'liq.
- B. Uy xo'jaligi iqtisodiyotning xizmat ko'rsatish sektorida faoliyat yuritadi.
- C. Uy xo'jaligining tarkibi faqat yirik oilalar jumlasiga asoslanadi.
- D. Oila biznesi (tadbirkorligi)ni tashkil etish faqat oila mulkiga asoslanishi kerak.

2. Oila deganda nimani tushunasiz?

- A. Bir uyda yashashi oila-qarindoshchilik aloqalarining umumiyliigi bilan birlashgan guruh tushuniladi.
- B. Umumiy vazifalar, yashash joyi, budjet va odatda oila-qarindoshchilik aloqalari bilan birlashgan kishilar guruhini o'zida namoyon qiladi.
- C. Mol-mulki yagona bir guruhga tegishli boshqaruvga aytiladi.
- D. Yashash joyi bir bo'lgan yagona makonga aytiladi.

3. Uy xo'jaligi deganda nimani tushunasiz?

- A. Bir uyda yashashi oila-qarindoshchilik aloqalarining umumiyliigi bilan birlashgan guruh tushuniladi.
- B. Inson kapitalini ishlab chiqarishning umumiy vazifalari, yashash, budjet va oila-qarindoshchilik aloqalari bilan birlashgan kishilar guruhidir.
- C. Mol-mulki yagona bir guruhga tegishli boshqaruvga aytiladi.
- D. Yashash joyi bir bo'lgan yagona makonga aytiladi.

4. Uy xo'jaligining asosiy funktsiyasi nima?

- A. Uy xo'jaligining asosiy funktsiyasini inson kapitalini shakllantirish, undan foydalanish va saqlash deb belgilash lozim.

- B. Bu o'z navbatida, insonning bilimlarini shakllantirishga qaratilgan faoliyat.
- C. Bu o'z navbatida, insonning amaliy ko'nikmalari va mehnatga tirishqoqligining yig'indisi sifatida tushuniladi.
- D. Bu o'z navbatida oila mulkini tashkil etadi.

5. Uy xo'jaligining asosiy maqsadi nima?

- A. Inson kapitalini shakllantirish.
- B. Inson kapitalidan foydalanish.
- C. O'z a'zolariga kutilmagan holatlar yuzaga kelishidan qat'i nazar kafolatlangan farovonlik darajasini ta'minlashdan iborat.
- D. Insonning amaliy ko'nikmalari.

6. Uy xo'jaligining qanday xili mavjud?

- A. Bozor instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi.
- B. Bozor instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi va buyruqbozlik iqtisodiyoti instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi.
- C. Bozor instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi va buyruqbozlik iqtisodiyoti instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi hamda buyruqbozlik iqtisodiyotidan bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi uy xo'jaligi.
- D. Bozor instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi va buyruqbozlik iqtisodiyotidan bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida faoliyat ko'rsatuvchi.

7. Uy xo'jaligining iste'mol xarajatlariga nimalar kiradi?

- A. Kundalik va uzoq muddat foydanishga va xizmatlarga qilinadigan iste'mol xarajatlariga.
- B. Faqat investitsiyalarga qilingan xarajatlarga.
- C. Ishlab chiqarish vositalariga va ko'chmas mulkka qilingan xarajatlarga.
- D. Import tovarlariga qilingan xarajatlarga.

8. Buyruqbozlik iqtisodiyotida uy xo'jaligi qanday tasnifga ega?

- A. Inson kapitalini shakllantirish.
- B. Inson kapitalidan foydalanish.

C. O'z a'zolariga kutilmagan holatlar yuzaga kelishidan qat'i nazar kafolatlangan farovonlik darajasini ta'minlashdan iborat.

D. Barcha javoblar to'g'ri.

9. Oilaning asosiy maqsadli funktsiyasi – bu

A. Insonni dunyoga keltirish

B. Inson kapitalini takror tiklash va saqlash

S. Umumiy budjet tuzilmasini ta'minlash

D. Birgalikda xo'jalik yuritish

10. Uy xo'jaligining asosiy maqsadli funktsiyasi – bu

A. Insonni dunyoga keltirish

B. Inson kapitalini takror tiklash va saqlash

S. Umumiy budjet tuzilmasini ta'minlash

D. Birgalikda xo'jalik yuritish



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Uy xo'jaligi ta'rifini keltiring va uning tashkilot sifatidagi o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iboratligini ayting.
2. Oila bilan uy xo'jaligi o'rtasidagi farq nimada?
3. Uy xo'jaligini yuritish va inson kapitalini shakllantirishda qanday vazifalar (funktsiyalar) amalga oshiriladi?
4. Uy xo'jaligining qanaqa shakllari mavjud va ularning bir-biridan farqi nimada?
5. Inson kapitalini shakllantirish bo'yicha uy xo'jaligi faoliyatining xususiyatlarini sharxlab bering?
6. Uy xo'jaligi faoliyat ko'rsatishida mutaassiblikning rolini sharxlab bering?
7. Uy xo'jaligining xillariga tavsif bering?
8. Uy xo'jaligi iqtisodiyoti va oila boshqarishning kontseptual asoslarini aytib bering?

9. Uy xo'jaliklari daromadi va xarajatlari tarkibi va ularning o'zgarish tendentsiyasini sharxlab bering?

10. Uy xo'jaligi va ularning eng asosiy shakllarining o'ziga xos tavsiflarini aytib o'ting?

12 bob. RIVOJLANISHNING INSTITUTSIONAL NAZARIYASI VA TASHKILY INNOVATSIYALAR SUB'EKTLARI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Innovatsiyalar davri. Radikal innovatsiyalar
2. Jamiyatdagi o'zgarish vositalari
3. Barqaror rivojlanish tadqiqotlari metodologiyasi
4. Iqtisodiy o'zgarishlar
5. Barqaror rivojlanish muammosini tadqiq etish

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

♣ *Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.*

♣ *Esda tuting!*

Innovatsiya – korxonaning savdo ishlab chiqarish, investitsion va moliyaviy faoliyatida boshqaruvning yoki texnologiyaning yangi yutuqlaridan foydalanish.

Iqtisodiy o'sish sifati – iqtisodiy o'sishning umumlashgan sifat xarakteristikasi bo'lib, uning qanday sarflar bilan ta'minlangani va qanday ijtimoiy-iqtisodiy natija berganligini ifodalaydi.

Nou-xau - korxonadan patentlanmagan, lekin rasman hujjatlashtirilgan texnika, texnologiya, axborot, tijorat, boshqaruv bilimlari yig'indisi.

Venchur va innovatsiya tuzilmalar – tashkiliy tuzilmalarning zamonaviy kurinishi hisoblanadi. Bu ikki nom muayyan darajada sinonim hisoblanadi. Inglizcha «venturi» so'zi «tavakkal ish» degan ma'noni bildiradi. Odatda, biznesda tavakkal ish innovatsiyalar, ya'ni yangi texnologiyalar, tovarlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarishdan iboratdir. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan barcha mamlakatlarda kichik biznesda ana shunday tuzilmalar tashkil etiladi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, bu bozorning tez o'zgarayotgan sharoitlariga tez munosabat bildirishning eng istiqbol yo'lidir.

Intellectual irodaviy sifatlar – bu tadbirkorning aqli ifodasi, sabot va matonati kabi sifatlarini o'z ichiga oladi. Tashkilotchilar sifatlariga esa

tadbirkorning faoliyatini uyushtirish va boshqarish, shu jumladan ishchi xizmatchilarni ishga yondashish ularni ishontira olish va ilxomlantirish kabi sifatlar kiradi.

Sanoat nusxasi – bu maxsulotning taaluqli bo'lgan badiiy va badiiy-konstruktorlik yechimidir. Sanoat nusxalari xajmli (buyurtma shaklda: ya'ni model), tekis yuzga (rasm) va aralash (kombinatsiyalashgan) ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Sanoat nusxasi muallifi – mualliflik huquqiga ega bo'ladi va bu huquq tortib olib bo'lmaydigan shaxsiy huquq hisoblanadi va davlat tomonidan muddatsiz himoya qilinadi va patent bilan tasdiqlanadi. Patent 10 yilga beriladi va yana 5 yilga uzaytirilish huquqi kafolatlanadi.

Sanoat nusxasiga patent – sanoat nusxasi muallifiga: uning qonuniy vorisiga yoki tegishli shartnoma va arizada bu narsa qayd etilgan bo'lsa, u xolda yuridik shaxsga berilishi mumkin. Dastlabki arizada bu ko'rsatilmagan bo'lsa, u xolda sanoat nusxasi Davlat Reestriga kiritilguncha bo'lgan muddatda qo'shimcha ariza bilan amalga oshirilishi mumkin.

Intellectual tovarlar bozori – bu bozorning maxsus turi bo'lib, aqliy mehnat maxsuli bo'lmish tovarlar va xizmatlarning ayirboshlashini bildiradi. Bu bozorda sotuvchilar va xaridorlar maxsus tovar hisoblangan ilmiy g'oyalar, texnikaviy yangiliklar, san'at va adabiyot asarlari, xilma-xil axborotlarni oldi-sotdi etish yuzasidan munosabatda bo'ladilar.

Aqli kishilarning ketib qolishi — mamlakatdan "intellektual elita" vakillarini chet elda ishga joylashish maqsadida chiqib ketishi.

Informatsiya va texnologiyalar jahon bozori (ITJB) — intellektual faoliyat natijalari ayirboshlash xalqaro sohasi.

Innovatsion faoliyat — nazariy modelni bozor talabiga mos texnologiya-tovarga aylantirishdan iborat uzoq jarayondir.

Diversifikatsiya – korxonaning faoliyat soxalari va ishlab chiqaradigan maxsulot turlarining kengayishi.

Gudvill – Yangi texnologiyalar, samarali boshqaruv tizimining qo'llanilishi natijasida qo'shimcha daromad olishga imkon beradigan, korxonada hosil bo'ladigan nomoddiy aktivlarining bir turi.



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

♣ *Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!*

1–misol. Qo'yidagi ma'lumotlar asosida iqtisodiy ko'rsatkichning bazis va zanjirli o'sish sur'atini hamda qo'shimcha o'sishni aniqlang

Yillar	1994	1996	1998	2000	2002	2004
Milliy daromad hajmi mlrd.so'm	17,5	20,0	20,4	20,8	21,5	23,3

Javob:

I. a) 2,5, b) 0,4, v) 0,4, g) 0,7, d) 1,8 - qo'shimcha o'sish.

II. a) 14,2, b) 2, v) 0,01, g) 3,3, d) 8,3 – zararli o'sish.

2–misol. Dastlab «Kelajak tongi» korxonasida o'rtacha doimiy xarajat umumiy xarajatlarning 30 foizini tashkil qilar edi. Ishlab chiqarishning xarajatlariga ko'ra foydaliligi (rentabelligi) esa 40 foizga teng edi. Inflyatsiya jarayoni natijasida o'rtacha doimiy xarajatlar 10 foiz, o'rtacha o'zgaruvchan xarajatlar esa 20 foizga o'sdi. Agar korxonada maxsulot narxini 17 foizga oshirsa, xarajatlarga ko'ra ishlab chiqarish rentabelligi nimaga teng bo'ladi.

Javob: 13%.

3–misol. Xom ashyo uchun qilingan xarajatlar o'zgaruvchan xarajatlarning 40 foizini tashkil qiladi. Bitta maxsulot hisobida xom ashyoga ketgan xarajat 130 foizga oshganidan keyin «Dilnoza» savdo ishlab chiqarish korxonasi ishlab chiqarish xajmini o'zgartirdi. Bunda boshqa o'rtacha uzgaruvchan va doimiy

xarajatlar o'zgaraydi, o'rtacha umumiy xarajatlar esa 233 so'mga ortdi. Agar bu o'zgarishgacha bitta maxsulotga ketgan o'rtacha umumiy xarajat 500 so'm, o'rtacha doimiy xarajat esa 100 so'mga teng bo'lsa, firma ishlab chiqarish xajmini necha foizga o'zgartiradi?

Javob: 30% m

KEYSLAR

1. Keys. IBM korporatsiyasidagi samaradorlik masalalari.

IBM so'zi – international business machines so'zlarining qisqartirilgan shaklidir. U 1911 yilda hisoblash texnikasi ishlab chiqaradigan bir qator firmalarning birlashishi natijasida tashkil topgan. U kompyuter texnologiyalarini yetishtirib berish bo'yicha dunyodagi eng yirik firmalardan biri hisoblanadi.

XX asrning birinchi yarim yilligidagi IBM firmasining tarixi Tomas J. Vatson nomi bilan to'liq bog'liqdir. U IBM ni mayda firmadan yirik korporatsiyaga aylantirishgacha bo'lgan davrda boshqardi.

IBM tarixidagi keyingi bosqich uning o'g'illari – Artur va xususan, kichik Tomas Vatsonlar bilan bog'liq. Ularning rahbarligi ostida IBM tarmoqda hukmron vaziyatga ega bo'lgan yirik korporatsiyaga aylandi.

IBM o'z faoliyatining boshlang'ich davrida boshqa kompaniyalarni sotib olishga intilmadi, balki uning o'zi bir qator kompaniyalarning aralashmasi, ya'ni konglomerati edi. 30-yillarda "Otomatik skeyl" va "Neyshnl skeyl" larni sotib oldi. Tabulyatorli mashinalar sohasida "Tiketograf kompani" va "Pirs ekkauing kompani" larni sotib oldi, shuningdek, "Ellis" va uning "Elektromatik tayprayter" deb nomlangan bo'linmasini sotib oldi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, "Elektromatik tayprayter" keyinchalik "Ofis prodakts divijn" ning asosiga aylandi.

Biroq, IBM ning bu kabi faolligi Ikkinchi jahon urushi arafasida yakun topdi. 70-yillarga kelib kompaniya yana faolligini oshira boshladi. Bu vaqtda u o'zining asosiy ishiga asoslangan edi. IBM barcha kompaniyalarga yuqori o'sish ko'rsatkichlariga ichki omillarning ta'siri ostida erishganligini ochiq-oydin namoyish etdi. Boshqa kompaniyalarni sotib olish hisobidan kengayib borayotgan ko'plab tashkilotlardan farqli ravishda IBM o'z muvaffaqiyatiga og'ir mehnat yo'li

bilan erishdi, ya'ni mulkni sotib olish kompaniya stiliga to'g'ri kelmasdi. Korporatsiyaning shiori xususiy ishlab chiqarishni rivojlantirish edi.

Mohiyatan olib qaraganda, IBM jahon sanoatida o'ziga xos muhim o'rin egallaydi. U dunyoning eng yirik korporatsiyalari qatoridan o'rin olgan bo'lib, faqatgina neft kompaniyalari, avtomobil korporatsiyalari va yapon savdo firmalaridan keyingi o'rinlarda turadi. Kompaniya tarkibida quyidagilar faoliyat ko'rsatadi: 8 ta mamlakatda joylashgan 9 ta ilmiy-tadqiqot laboratoriyalari, 14 ta mamlakatda joylashgan 24 ta zavod, 127 ta mamlakatda joylashgan firma vakolatxonalari. 80-yillarda kompaniyada ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga sarflangan xarajatlar har yili 3,5 mlrd. dollarni tashkil etgan.

1964 yildan 1974 yilgacha bo'lgan davrda IBM ning yillik aylanmasi 3,2 mlrd. dollardan 12,7 mlrd dollargacha o'sdi, bunda o'rtacha yillik o'sish sur'atlari 14,8% ni tashkil etdi; 1974 yildan 1984 yilgacha bo'lgan davr ichida 12,7 mlrd dollardan 27,4 mlrd dollargacha ko'tarildi (8%); 1984 yildan 1990 yilgacha bo'lgan davrda 27,4 mlrd dollardan 69 mlrd dollargacha ko'tarildi (25%). 1990 yilda foyda hajmi 6 mlrd dollarni tashkil etdi. Biroq, 1991 va 1992 yillarda savdo hajmlari 64,7 va 64,5 mlrd dollargacha pasaydi. 1991 yilda firma foyda olish o'rniga 1,4 mlrd. dollar hajmida zarar ko'rdi.

40-50 yillar davomida IBM yetakchi, biroq AQSH dagi ko'plab kompyuter ishlab chiqaruvchi kompaniyalarning biri hisoblangan kompaniya sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa, ilmiy-texnik ishlanmalar sohasidagi burilish, ya'ni 60-yillar boshida 360 markali mashinalar seriyasining yaratilishi IBM ni tarmoqdagi misli ko'rilmagan yetakchi kompaniyaga aylantirdi. Bu seriyagacha IBM ko'p yillar davomida 11 mingta elektron hisoblash mashinalarini ishlab chiqargan edi. 360 seriyasini ishlab chiqarish yakunlanganda ularning umumiy miqdori 35 mingga o'sdi.

IBM RSA, "Djeneral elektrik", "Yunivak" va "Kontrol deyta" kabi firmalar bilan raqobat kurashida muvaffaqiyat qozondi. 50-yillarda ushbu firmalar IBM ning bir qator loyihalarini zarar bilan yakunlanganidan so'ng bozordagi tashabbusni qo'lga kiritishga harakat qilishdi. Biroq, kompaniyadagi tijoriy muvaffaqiyatga ega

bo'lmagan bir qator modellarning ishlab chiqishda yig'ilgan tajriba va aqliy salohiyat kabilar IBM ga 360 seriyasini yaratish imkonini berdi.

Aynan shu ilmiy-texnik muvaffaqiyat IBM ni katta elektron hisoblash mashinalarining jahon bozorida hukmron pozitsiyani egallashiga imkon yaratdi. 1950 yilning 1 yanvarida "IBM world trade" ga asos solindi. Uning tarkibiga firmaning ishlab chiqarish va savdo bo'linmalari kirdi. Ushbu bo'linmalar asrning boshlarida Germaniyada (1910 y), Frantsiyada (1914 y), Yaponiyada (1925 y), Kanada va Braziliyada (1917 y) tashkil etila boshlangan. SHuni alohida ta'kidlash joizki, hozirgi kunda G'arbiy Yevropada faoliyat ko'rsatayotgan elektron hisoblash mashinalarining 70% Amerika kompaniyalari tomonidan ishlab chiqarilgan.

IBM ning tashkiliy strukturasi mintaqaviylik tamoyili bo'yicha qurilgan. O'tgan asrning oxirgi 25 yilligi mobaynida korporatsiyaning 2 ta bir xil qismga aniq bo'linishida o'z ifodasini topdi: milliy (AQSH) va xalqaro (qolgan mamlakatlar, asosan Yaponiya, Germaniya, Italiya, Frantsiya va Buyuk Britaniya).

IBM ning har bir mamlakatdagi filiallariga yuqori darajadagi mustaqillikni berishi muhim ahamiyatga egadir. Odatda, har bir filialning rahbariyati Kengash tomonidan boshqariladi. Ushbu Kengash deyarli to'raligicha filial joylashgan mamlakatning fuqarolaridan tashkil topadi. Shuningdek, bitta AQSH fuqarosi bo'lgan direktorni o'z ichiga oladi. Biroq, filiallarning mustaqilligiga qaramasdan, IBM ning madaniyati shunchalik kuchliki, buni butun dunyo bo'ylab joylashgan kompaniyaning zavod va idoralarining bir-biriga o'xshashligida ko'rish mumkin.

Xorijda IBM ning ishlab chiqarishini tashkil etishda jug'rofiylik tamoyili asos bo'lib xizmat qiladi. "IBM world trade" ning Nyu-Yorkda joylashgan shtab-kvartirasi o'zining asosiy funksiyalarini Parijda joylashgan xalqaro boshqarish komandasiga bergan. Korporatsiyada mintaqaviy bo'linmalar tashkil etilgan bo'lib, ularning biri Yevropa, Yaqin Sharq va Afrika uchun bo'lsa, boshqasi Osiyo, Tinch okeani mintaqasi va Janubiy Amerika uchundir. Alohida mamlakatlarda ularga bo'ysunadigan sho'ba korxonalarini (masalan, "IBM Doychland", "IBM Italiya", "IBM Djapen", "IBM Frans", "IBM Yunayted Kingdom") mustaqil yuridik shaxs

maqomiga ega bo'lishib qonun nuqtai-nazaridan mahalliy firmalar hisoblanishadi. Ularning deyarli 100% kapitali AQSH dagi bosh kompaniyaga tegishli.

Rahbarlik tamoyillari nuqtai-nazaridan 60-70-yillarda IBM ni boshqargan aka-uka kichkina Tom Watson va Dik Watsonlar "Djeneral motors"ning 20-yillardagi tajribasini takrorlashga qaror qilishdi. Qachonlardir Alfred Sloun o'z firmasi avtomobillarini ishlab chiqarishni "Byuik", "SHevrole", "Oldsmobil", "Pontiak", "Kadillak" va boshqa shu kabi mustaqil kompaniyalar o'rtasida taqsimlagan edi. Ular bir-birlari bilan bir qator qism va agregatlarni ishlab chiqarishda hamkorlik qilishardi, ularda umumiy ilmiy-tadqiqot va konstruktorlik bo'linmalari va umumiy xizmat ko'rsatish tizimi mavjud edi. Shuning bilan birga ular bozorda o'zaro raqobatlashishar va boshqa raqobatchilar bilan mustaqil ravishda kurash olib borishardi.

80-yillarda IBM mahsulot ishlab chiqarish va unga xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish maqsadida bir qator tashkiliy innovatsiyalarni amalga oshira boshladi. Kontsern tarkibida o'zgarishlarni tez amalga oshirish uchun modullilik tamoyilidan foydalanildi. Yirik elektron hisoblash mashinalari, shaxsiy kompyuterlar, axborot saqlash vositalari, idora texnikasi, aloqa tizimlari va boshqa shu kabilarni ishlab chiqarish zavodlari, jug'rofiylik tamoyili bo'yicha bo'linib joylashgan savdo tashkilotlari va ma'muriy muassasalar firmani tashkil etgan asosiy bloklar (modullar) sifatida namoyon bo'ldi. Ushbu bloklardan har biri o'zining aniq muammosini hal etishga ixtisoslashadi va tegishli sohadagi yuqori malakali mutaxassislarni birlashtiradi. Bu kabi modullarning bir qanchasi bo'linmalarga birlashadi, bo'linmalar bo'lsa guruhlariga birlashadi. Bo'linma va guruhlarining tarkibi korporatsiya tomonidan hal etiladigan vazifalarning xarakteriga bog'liq ravishda o'zgaradi.

IBM uchun yangi bo'lgan bozorni (shaxsiy kompyuterlarni ishlab chiqarish) egallash uchun korporatsiya "Entri sistemz divijn" deb nomlangan loyihaviy (maqsadli) bo'linmani tashkil etdi. Menejerlar va yuqori toifali mutaxassislarning unchalik darajada katta bo'lmagan guruhi o'zining moliyaviy mablag'lariga ega bo'ldi.

Savollar:

1. Kompaniya o'z faoliyatida boshqaruvning qanday tamoyillaridan foydalanishga asosiy e'tiborni qaratgan?
2. Kompaniya samaradorligini oshirishda tashkiliy-boshqaruv tuzilmasini qanday ko'rinishda yangilash mumkin?
3. Kompaniya faoliyatining samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi va ichki omillarni tasnifini keltiring.

OUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrl!

1. Innovatsiya bu – har qanday faoliyat sohasida kiritiluvchi moliyaviy mablag'lardir.
2. Innovatsion resurs bu – global tarmoqlarni birlashtiruvchi xalqaro birlashma.
3. Iqtisodiy o'sishning intensiv turi o'ziga xosligi shundaki, ishlab chiqarishni kengaytirishga o'sish omillarini sifat jihatidan takomillashtirishdir.
4. Ishlab chiqarish kuchlari rivojlanishining dastlabki bosqichlarida iqtisodiy o'sish asosan ekstensiv asosda amalga oshiriladi. Ishlab chiqarishning mashina texnikasi va yuqori malakali kadrlar bilan to'yinishi borasida intensiv o'sish omillarining roli ortib boradi.
5. Intensiv iqtisodiy o'sishning ekstensiv o'sishdan keyin kelishi har safar ishlab chiqarishning texnologik usuli – ishlab chiqarish kuchlarini o'zaro bog'lash usuli va bu tarkibiy qismlarning sifat o'zgarishlari ortidan keladi.
6. O'zini saqlash va naslni davom ettirish tuyg'usi, har bir avlodning unga qolgan merosni boyitish va davr talablariga javob bergan holda keyingi avlodga yanada yaxshi ko'rinishda qoldirish istagi.

7. Innovatsiyalar deganda u yoki bu faoliyat sohasida samaradorlikni oshirish uchun inson aqli erishgan yutuqlardan (kashfiyot, ixtiro, ilmiy va konstruktorlik loyihalari va hokazo) foydalanish tushuniladi.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

✦ Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. Innovatsiya bu-

- A. Tahliliy, tegishli qaror qabul qilinishi jarayoni orqali o'tgan natija
- V. Joriy qilingan yangilik
- S. Amalga oshadigan, ro'yobga chiqadigan yangilik
- D. G'oya-joriy qilish-natija

2. Yangilikning tashkiliy variantlari

A. Ijtimoiy muassasining tashkiliy tuzilmasi, maxsus maqsadli tuzilmani shakllantirish, aralash yoki tashkiliy tuzilma

V. Yangilikni o'zlashtirish uchun qo'shimcha vakolat olgan bo'g'ini yoki bo'g'inmasi

S. Tuzilma belgilangan davrda innovatsion g'oyasining moddiylashuvini ta'minlashga xizmat qiladi

D. Mavjud va maqsadli tuzilmalar elementlarini birlashuvi

3. Resurslar ta'minoti, bu:

- A. Ta'minot, yangilik
- B. Moddiy resurslar
- S. Axborot, moddiy, inson, moliyaviy va vaqt kabi resurslar
- D. Vaqt resurs tarzida

4. Innovatsiya faoliyati, bu:

A. Yakunlanmangan ishlanmalarni nihoyasiga yetkazish jarayoni

B. Ilmiy hajmdor mahsulotlarni ishlab chiqarishni takomillashtirish, yangi yoki amaliyotda qo'llanib kelayotgan jarayon

S. Yakunlanmagan ilmiy tadqiqotlar natijalarini ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda o'zlashtirishga yo'naltirilgan jarayon

D. Fan va texnikani rivojlantirish uchun g'oyalarni tadbiq qilish jarayoni

5. Innovatsion loyiha:

A. Muddatda yangi tur ilmiy hajmdor mahsulotlarni ishlab chiqarishni tashkillashtirishni yoki mavjud texnologik jarayonni takomillashtirish uchun zarur bo'lgan hujjatlar to'plami

B. Aniq muddatda amalga oshiriladigan to'plam rejasi

S. Kelajakda mahalliy sharoitlarga moslashgan ishlab chiqarish barcha bosqichlarida qo'l keladigan fundamental tadqiqot

D. Yangi g'oyalarni ishlab chiqarishda qo'llash uchun yaratilgan to'plam

6. Innovatsion faoliyatda olib kelish strategiyasi nimani bildiradi?

A. Mahalliy sharoitga moslashgan tashqi bozorda ehtiyoj sezilayotgani mahsulotlarni yaratilishi

B. Iqtisodiyotda samarasini ko'rsatayotgan texnologiyalarni sotib olinishi

S. Ishlab chiqarish jarayonlarining barcha bosqichlarini qamrab olgan, fundamental tadqiqotlardan to'lab chiqarishgacha bo'lgan davrni o'z ichiga olgan xuddi shunday texnologiyani yaratilishini

D. Mahalliy sharoitga moslashgan tashqi bozorda ehtiyoj sezilayotgan mahsulotlarni yaratilishi, iqtisodiyotda samarasini ko'rsatgan texnologiyalarni sotib olinishi

7. Innovatsion chetlash strategiyasi yo'nalishlari

A. Tugatish, ortiqchalikni yo'qotish, kamaytirish va qayta moslashtirish

B. So'nish, davolash, yo'qotish

S. O'sib borish, kamaytirish, texnikaga yo'naltirilganlik

D. Muqobil va nomuqobil

8. Innovatsion siyosat

A. Strategiya demakdir

B. Taktika demakdir

S. Boshqaruv tizimini o'zgartirish demakdir

D. Tadbirlar, qoidalar va tashkiliy kontsepsiyaning umumiy yig'indisi hisoblanadi

9 Innovatsion nazariyaning nomoyondasi kim?

- A. Amerikalik muxandis F.Teylor
- B. Amerikalik iqtiodchi T.Emerson
- S. Amerikalik olim M.Porter
- D. Rus olim R.A.Fatxuddinov

10 Loyiha tiplari va turlari:

- A. Ijtimoiy, iqtisodiy
- B. Tashkiliy
- S. Innovatsion(texnologik), investitsion
- D. Ijtimoiy, iqtisodiy, tashkiliy, innovatsion investitsion



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Moliyaviy sohada soliq imtiyozlari bilan rag'batlantirishni takomillashtirishning qaysi yo'llari mamlakatimizda afzal hisoblanadi?
2. Texnologik innovatsiyalar mohiyati nimada?
3. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi qaysi omillarga bog'liq?
4. Mamlakat iqtisodiy rivojlanishining innovatsion omillari nimalardan iborat?
5. Rivojlanish nazariyasining neoklassik variantida qaysi omillarga asosiy urg'u berilgan?
6. Iqtisodiy o'sishning neokeynsian nazariyasining o'ziga xos jihatlari nimalardan iborat?
7. Y.Shumpeterning iqtisodiy o'sish nazariyasida tadbirkor-innovator qanday shaxs sifatida tavsiflanadi?
8. Institutsional nazariyada innovatsiya sub'ektlariga nimalar kiradi?
9. Tashkiliy innovatsiyalar qatoriga nimalar kiradi?
10. Institutsional innovatsiyalarga nimalar kiradi?

13 bob. INSTITUTLARNING RIVOJLANISH EVOLYUTSIYASI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Institutsional o'zgarishlar nazariyasining asosiy qoidalari
2. Institutlar rivojlanishining avvalgi harakat yo'nalishiga bog'liqligi
3. Institutlar o'zgarishini mafkura nazariyasi asosida izohlash

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

♣ Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.

♣ Esda tuting!

Mafkura – bu insonlarning bir-biriga va atrofidagi olamga bo'lgan munosabatlarini anglab yetish va baholashning asosida yotuvchi tizimli tartibga solingan qarashlar yig'indisi.

O'zgarishning sababi – bu institutlar o'rtasida turli tarixiy davrlarda yuzaga kelgan va turli madaniy ildizlarga ega bo'lgan nizolar bo'lishi mumkin.

Nisbiy narxlardagi o'zgarishlar (ya'ni narxlar nisbatidagi o'zgarishlar) - texnik taraqqiyot, demografik vaziyat, sotish bozorlarining ochilishi/yopilishi tufayli ishlab chiqarish omillarining narxlari (mehnat va kapital, yer va mehnat, yer va kapital narxlarining) yoki yakuniy mahsulot narxlari bilan resurs narxlari o'rtasidagi nisbat o'zgaradi. Bunday o'zgarishlar natijasida iqtisodiy agentlar tashkiliy va institutsional o'zaro hamkorlikning amaldagi shakllarini ularning samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqishadi.

Mafkuraviy qarashlardagi o'zgarishlar - amaliy tajriba bilan avvalgi mafkura o'rtasidagi nomuvofiqlik mafkuraviy qarashlarning o'zgarishiga olib keladi.



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

♣ Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!

1-misol. Ikki mamlakat iqtisodiyoti quyidagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarda yoritilgan:

Ko'rsatkichlar	A mamlakat	B mamlakat
2012 y. Real YaIM	2600 mlrd.pul birligi	2400 mlrd.pul birligi
2013 y. Nominal YaIM	2800 mrd.pul birligi	2250 mlrd.pul birligi
2013 y. YaIM deflatori	1,3	0,9

Har qaysi mamlakat uchun iqtisodiy o'sish va iqtisodiy davr bosqichini aniqlang.

Javob: Iqtisodiy o'sish sur'ati:

$$\frac{2013 \text{ йил Реал ЯИМ} - 2012 \text{ йил Реал ЯИМ}}{2012 \text{ йил Реал ЯИМ}}$$

A mamlakat uchun: Nominal YaIM

$$\text{Deflyator} = 2800 : 1,3 = 2154 \text{ mlrd};$$

$$\text{B mamlakat uchun real YaIM} = 2250 : 0,9 = 2500 \text{ mlrd}.$$

A mamlakat uchun iqtisodiy usish sur'ati:

$$2154 - 2600 / 2600 = 0,17$$

B mamlakat uchun iqtisodiy usish sur'ati:

$$2500 - 2400 / 2400 = 0,041.$$

Binobarin, A mamlakatda real ishlab chiqarish hajmi 17%ga kamayadi, bu iqtisodiy tushish davriga mos keladi; B mamlakatda 2013 yilda real ishlab chiqarish hajmi 4,1% ga o'sdi, bu iqtisodiy o'sish davriga mos keladi.

2-misol. Quyida sanab o'tilgan tuzilmalardan qaysilarini tashkilot sifatida tasniflash mumkinligini ko'rsating:

- talabalar guruhi;
- oliy o'quv yurti;
- yo'l harakati qoidalari;
- oila;
- Markaziy bank;
- marketing kompaniyasi;

Javob: b), g), d), va ye), ta'rifiga ko'ra, tashkilotlar – bu ularda hukmini o'tkazish munosabatlari elementi ishtirok etadigan va insonlarning cheklangan doirasi ichidagi o'zaro hamkorlikni tartibga soluvchi tuzilmalardir. Talabalar guruhida, o'zaro hamkorliklarning lokal xususiyatiga qaramasdan, hukmini o'tkazish munosabatlari mavjud emas. Yo'l harakati qoidalari esa, agar ular bajarilmasa, ancha qattiq normalar va me'yorlarni qo'llaydi.

3-misol. “Gulzor” shahrida yangi oliy o'quv yurti paydo bo'ldi. Mintaqaviy mehnat bozoringa OO'Yu tayyorlashni nazarda tutayotgan kadrlarga bo'lgan yuqori darajadagi ehtiyojini, shuningdek, mintaqaviy hokimiyatlarning va qator xalqaro tashkilotlarning qo'llab-quvvatlashini hisobga olgan holda, unga qabul va mutaxassisliklar nomenklaturasi har yili ortib boradi. Siz yangi OO'Yuda talabalarning asosiy qismi bepul o'qishini hisobga olib, uning rektoriga qanaqa tashkiliy tuzilmani taklif qilgan bo'lardingiz?

- keng erkinlikka ega bo'lgan, shu jumladan moliyaviy masalalarda mustaqil bo'lgan fakultetlarga bo'linish;
- moliyaviy mustaqillikka ega bo'lmagan fakultetlarga bo'linish;
- fakultetlarni tashkil etmagan holda: barcha muhim joriy va istiqbolli masalalarni rektorat hal etadi;
- turli darajadagi erkinliklarga ega bo'lgan fakultetlarga bo'linish.

Javob: b), o'qituvchilar va talabalar sonining jadal ortishi bevosita nazoratni samarasiz qiladi (v) variant). Xolding tuzilmasining tashkil etilishi (a) variant) fakultetlarning moliyaviy manfaatlarini bilan bog'liq nizolarni keltirib chiqarishi mumkin, tijorat ta'lim muassasasida bunga yo'l qo'ymagan ma'qul. Fakultetlar o'rtasidagi nizo ularning maqomi har xil qilib belgilanganda ham kelib chiqadi (g) variant). Shuning uchun multidivizional tuzilma varianti optimal ko'rinmoqda.

KEYSLAR

Keys 1. Shartnoma tuzilgunga qadar opportunistik xatti-harakat ehtimoli

Toshkent shahrida bugungi kunda 180 taga yaqin stomatologiya klinikalari va xonalari ishlab turibdi. Tish shifokorining xizmatlariga bo'lgan talab barqarorligicha

qolmoqda. Boshqa kasalliklarga ko'nishga tayyor bo'lgan insonlar tish og'rig'iga uzoq vaqt dosh berolmaydi. Sug'urtalovchilar tibbiy bozorning bunday sig'imli segmentini shunchaki e'tibordan chetda qoldirolmaydi.

Bozorda sug'urta "stomatologiyasi"ning ikkita turi taqdim etilgan. Ko'pincha tish shifokorlik muolajalari an'anaviy ixtiyoriy tibbiy sug'urta (ITS) dasturlari doirasida qoplanadi. Mazkur holatda tishlarni davolash xizmatlari ko'p tarmoqli davolash korxonalarida oilaviy shifoxonalar yordami bilan birgalikda taklif etiladi. Lekin vaqt o'tishi bilan mijozlarni bevosita stomatologiya klinikalariga birlashtirishni nazarda tutuvchi ixtisoslashgan dasturlar paydo bo'la boshladi. Albatta, bozor operatorlari hozircha bunday mahsulotlarning sug'urta qildiruvchilar o'rtasida ommaviyligiga shubha qilmagan holda, ularga nisbatan sergaklik bilan munosabatda bo'lishmoqda. Bacha chakana ITSGa xos bo'lgan polis egalarining o'z xaridining xarajatlarini qoplashga intilishi «stomatologiyada» juda tez-tez namoyon bo'ladi. Rentabellikni saqlab turish uchun sug'urtalovchilar zarar ko'rish tavakkalchiligini «klinikalarga birlashtirilgan ko'p sonli sug'urtalangan xizmatlar va ushbu sug'urta dasturlariga muvofiq ko'rsatiladigan xizmatlarning qat'iy ro'yxati» bilan tartibga soladi.

Yordam hajmiga ko'ra «tish» mahsulotlarining butun assortimentini shartli ravishda uchta toifaga bo'lish mumkin: ekonom-sinf, biznes-sinf va ekslyuziv-sinf. Quyi narx toifasida (75 doll.) bemorlarga standart muolajalar ko'rsatiladi. Xizmatlar doirasi bo'yicha qimmat bo'lmagan dasturlar bir yilda ko'pi bilan uch-to'rtta tishni davolash imkonini bergan holda yordam hajmi bo'yicha cheklavlarni o'zida mujassam etgan. Biznes-sinf mahsulotlari (150 doll.) stomatologiya sohasida kengroq ko'lamli vazifalarni hal etishga qodir. Ularda xizmatlar hajmi ham, ro'yxati ham kengaytirilgan. Dasturning maxsusligi unga stomatologiya yordamining eng qimmatbaho turlari kiritilishi bilan belgilanadi. Albatta, barcha ITS-dasturlar (eng arzonlaridan tortib eng qimmatlarigacha) maslahat va tashxis xizmatlarini, shuningdek, stomatologiyada juda muhim bo'lgan og'riqsizlantirishni o'z ichiga oladi.

Savollar:

Quyidagi savollarga javob bergan holda, shartnoma tuzilgunga qadar sug'urta kompaniyasi bilan bemor o'rtasida yuzaga keladigan opporunistik xatti-harakatga misol keltiring.

- Oporunistik xatti-harakatning bunday turi qanday nomlanadi?
- Tarafdardan qaysisi o'zini opporunistik tutishi mumkin?
- Nima uchun unda o'zini opporunistik tutish imkoniyati paydo bo'ladi? O'z javobingizni asoslang.

OUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrl!

1. Tashkiliy-huquqiy shaklga xos bo'lgan huquqlar taqsimoti O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksining "Yuridik shaxslar" deb nomlanuvchi 4-bobida qayd etilgan me'yorlar bilan belgilanadi.
2. Tashkiliy-huquqiy shakl nafaqat firmaning tashkiliy tuzilishi haqidagi, balki shartnomani amalga oshirish jarayonidagi ehtimoliy xatti-harakati haqidagi axborotni ham o'zida mujassam etadi.
3. Tezkor boshqarish huquqiga asoslangan unitar korxonalar shakli mulkdor – davlat yoki mahalliy hokimiyat organlari tomonidan uning majburiyatlari yuzasidan o'z mulki bilan subsidiar javobgarlikka ega bo'lishini nazarda tutadi.
4. Korporativ mulk xususiy mulk bilan tengdir.
5. Mulkdor faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkin.
6. Mulkichilik huquqlari nazariyasi nafaqat boshqaruv, xavfsizlik, merosga topshirish huquqlarini qo'shgan holda huquqlar to'plamini shakllanadi.
7. Qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatda ishtirokchilar o'zining barcha mol-mulki bilan emas, balki barcha uchun baravar bo'lgan, ular hissalarini qiymatining karrasi miqdorida javobgarlikka egalar.
8. Shartnoma majburiyatlarining bajarilishini kafolatlash uchun bitim tomonlari an'aviy tarzda garovdan foydalanadi.

9. Reklama – imkoniyatli xaridorlarga sotuvchilar haqida bilimlar berish usuli.
8. Yangilik darajasi bo'yicha Gerxard Mensh texnologik innovatsiyalarni bazis, yaxshilovchi va soxta innovatsiyalarga ajratadi.
9. V.M. Palterovich texnologik yangiliklarni boshqa mamlakatlarda kiritilgan yangiliklarni takrorlovchi imitatsiya (o'xshatish) va dunyoda ilk bora amalga oshirayotgan innovatsiyalarga ajratishni taklif qiladi.
10. Ijtimoiy-siyosiy va huquqiy sohalaridagi innovatsiyalar ijtimoiy stratifikatsiya hamda ijtimoiy sinf va guruhlar tarkibida o'zgarishlarga olib keladi.



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Institutlar rivojlanishining evolyutsion variantining mohiyati nimadan iborat?
2. Institutlarni evolyutsion o'zgarishida nimalar sabab bo'ladi?
3. Institutlar o'zgarishini avvalgi xarakterlar yo'nalishlariga bog'liqligi nimalarga asoslanadi?
4. Mafkura tushunchasiga ta'rif bering.
5. Institutlar o'zgarishida mafkura qanday rol o'ynaydi?

14 bob. INSTITUTLARNI IMPORT QILISH

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Institutlar rivojlanishining inqilobiy varianti
2. Institutlarning kongruentligi
3. O'zbekiston iqtisodiyotini institutsional rivojlantirish yo'nalishlari

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

☞ *Ushbular mavzu mohiyati, uning o'rganilayotgan kursdagi o'rni va ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishingizga yordam beradi.*

☞ *Esda tuting!*

Institutlarning kongruentligi – institutlar umumiy rivojlanish tendentsiyalarining yaqinligi.

Institutlar konvergentsiyasi turlari:

- 1) **ijobiy** – samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi;
- 2) **salbiy** – samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi;
- 3) **evolyutsion** (Y.S.Humpeter, J.Gelbreyt) – dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi;
- 4) **statik** (F.Peru) – rasmiy va norasmiy normalar bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi;
- 5) **gibrid** (Ya.Tinbergen) – rasmiy va norasmiy normalarning o'zaro ta'sirini o'zida namoyon etadi, buning natijasida institutsional rivojlanishning rasmiy va norasmiy normalar rivojlanishining harakat yo'nalishiga mos kelmaydigan yangi yakuniy harakat yo'nalishi paydo bo'ladi.



MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYSLAR:

☞ *Muammo hammaga ma'lum usullar orqali yechilishi mumkin deb o'ylama!*

1–misol. Faraz qilaylik, Siz – shaharning turli qismlarida do'konlar tarmog'ining egasiz. Ularda ishlash uchun Siz, asosan qishloq joylaridan, sotuvchilarni yollaysiz, bunda mehnat bozorida ularning muqobil ish haqi past. Sotuvchilarni tovar aylanmasini oshirishga motivatsiyalashni qanday qilib amalga oshirgan ma'qul – kioskalar egasi sifatida Sizning manfaatlaringiz aynan ana shundan iborat?

- a) sotuvchilarning halolligini nazorat qilish maqsadida savdo nuqtalariga tez-tez borib turish;
- b) sotuvchilarning mehnat haqini savdo tushumi bilan bog'lash;
- v) do'konlarni sotuvchilarga ijaraga berish;
- g) faqat eng katta tovar aylanmasini ta'minlagan sotuvchilarni mukofotlash;
- d) sotuvchilarni sheriklarga aylantirish (savdo korxonasiga birgalikda egalik qilish).

Javob: g), sotuvchilar uchun rag'batlantirishning optimal sxemasini tanlashda quyidagi omillarni hisobga olish lozim. Birinchidan, savdo nuqtalarining jug'rofiy tarqoqligi tufayli bevosita nazorat qilish xarajatlari katta bo'ladi. Ikkinchidan, oilali ayollarning tavakkalchilikka moyilligi darajasi ancha past, deb faraz qilish maqsadga muvofiq, bu esa Sizga "agentlar"ning tavakkalchilikka yuqori darajada moyilligini nazarda tutuvchi sxemalarni (b), v) va d)) tanlash imkonini bermaydi. Bundan tashqari, "agentlar" tasarrufidagi resurslarning cheklanganligi tufayli v) va d) variantlarni tanlash ehtimoli kam (past darajadagi muqobil ish haqi). Va nihoyat, qat'iy belgilangan mukofot bilan "agentlar" musobaqasining yakunlariga ko'ra mukofotni o'zida birlashtiruvchi g) variant "agentlar"ning o'ziga xos xususiyati bilan "printsipal" manfaatlari o'rtasidagi yaxshi murosaga keltiruvchi hisoblanadi.

2–misol. Qanaqa transaksiya xarajatlari iqtisodiyotda kelishuvlar nazariyasi nuqtai nazaridan o'ta katta?

- a) axborotni qidirish;
- b) monitoring va opporuzizmning oldini olish;
- v) o'lchash;
- g) muzokaralar olib borish;

d) shartnoma tuzish.

Javob: a) va b), kelishuvlar nazariyasi transaksiya xarajatlari o'sishining asosiy omili sifatida iqtisodiy muhitning bir xil emasligiga e'tiborni qaratadi. Iqtisodiyotda kelishuvlar nisbati o'ta beqaror, bu iqtisodiy agentlarga umumiy qabul qilingan "o'yinlar qoidalari" asosida harakat qilishga halaqit beradi. Bunday sharoitda axborotni qidirish xarajatlari (axborotning yakuniy manbai mavjud emas) va monitoring xarajatlari o'ta yuqori, chunki axborotning asimmetrikligi va umumiy qabul qilingan "o'yinlar qoidalari"ning mavjud emasligi opporuzistik xatti-harakat uchun zamin hozirlaydi.

3–misol. Biznesni tashkil etish aktsiyadorlik shaklining mutlaq afzalligi to'g'risidagi fikr to'g'rimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: b), biznesni tashkil etish u yoki bu shaklining afzalligi hamma vaqt nisbiy bo'lib, biznesning tavsiflariga va taqqoslash mezonlariga, masalan, boshqa tashkiliy muqobil variantlar doirasida transaksiya xarajatlarning miqdoriga bog'liq.

KEYSLAR

Keys 1. Bozor iqtisodiyotida institutlarni import qilishda davlatning maqsadi

Bozor iqtisodiyotida davlatning oliy maqsadlari bo'lib iqtisodiy rivojlanish va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish hisoblanadi.

Boshqa maqsadlar aynan ushbu ikki maqsaddan kelib chiqadi.

Davlat iqtisodiyotni tartibga solar ekan birinchidan:

- YaIMni o'stirish;
- ishsizlikni minimallashtirish;
- barqaror baholar darajasini ta'minlash;
- tashqi iqtisodiy muvozanatni, ya'ni to'lov balansining ijobiy

(musbat) qoldig'ini ta'minlash maqsadlarini ko'zda tutadi.

Ikkinchi tartibdagi maqsadlarga foydani ko'paytirish uchun qulay qonunchilik bazasini yaratish va raqobatni keng yoydirish, ishlab chiqarishga innovatsiyalarni joriy qilish, iqtisodiyotning davriy tebranishlari darajasini kamaytirish, atrof muhitning qoniqarli holatini ta'minlab turish, aholini ijtimoiy himoya qilish kabilar kiradi.

Savollar:

Quyidagi savollarga javob bergan holda, hozirgi zamon iqtisodiyotida davlatning asosiy funksiyasi bo'lib ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatning huquqiy bazasini yaratish borasidagi xatti-harakatiga misol keltiring.

- global muammolarni hal etishdagi chora-tadbirlar borasidagi xatti-harakatiga;
- xalqaro miqyosdagi chora-tadbirlar borasidagi xatti-harakatiga;
- yangi institutlar faoliyatini shakllantirish borasidagi xatti-harakatiga;
- inson kapitalini shakllantirish chora-tadbirlar borasidagi xatti-harakatiga.

OUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?



Tanqid qilma – barcha fikrlar teng qadrlil!

1. Muayyan tashkilot holatini tekshirish va muayyan amaliy tashkiliy muammolarni hal etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishda institutsional yondashuv bilan bir qatorda, transaktsiya xarajatlari nazariyasi, kelishuvlar nazariyasi va mulkchilik huquqlari nazariyasini ham bemalol amaliy qo'llash mumkin.
2. Turli shartnomalarda va tashkiliy matnlarda yuzaga keladigan transaktsiya xarajatlarini taqqoslash ularning miqdorini ekspertiza yo'li bilan baholash orqali chegaralash imkonini beradi.
3. Har qanday tashkilot, hatto foyda ko'rmay ishlayotgan korxonalar ham, o'zining daromadlarini xarajatlarga muvofiqlashtirishi va o'zining moliyaviy majburiyatlarini bajarishi zarur (bozor kelishuvining unsurlari).
4. Har qanday tashkilotni boshqarishda mehnatni ilmiy tashkil qilish va o'z navbatida, industrial kelishuv unsurlaridan foydalaniladi.

5. Tashkilot ichida o'zining alohida madaniyati, eskilik to'plamining shakllanishi uning faoliyatida an'anaviy kelishuvlar unsurlarining paydo bo'lganligidan dalolat beradi.

6. Tashkilotda «agentlar» birlashgan manfaatlari - kasaba uyushmasi vakilining ishtiroki, shuningdek tashkilot ichki hayotining mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlariga bo'ysunishi fuqarolik kelishuvi imperativini o'zida aks ettiradi.



MAVZUGA DOIR TESTLAR:

Taklif etilayotgan fikrlarni baholashga shoshilma, agarda ular g'aroyib bo'lsa ham – barcha narsa mumkin.

1. Ijobiy institutlar konvergentsiyasi - bu

- a. Samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi
- b. Samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi
- c. Dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi
- d. Rasmiy va norasmiy normalar bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi

2. Salbiy institutlar konvergentsiyasi - bu

- a. Samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi
- b. Samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi
- c. Dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi
- d. Rasmiy va norasmiy normalar bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi

3. Evolyutsion institutlar konvergentsiyasi - bu

- a. Dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi
- b. Samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi
- c. Samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi
- d. Rasmiy va norasmiy normalar bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi

4. Statik institutlar konvergentsiyasi - bu

- a. Rasmiy va norasmiy normalar bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi
- b. Samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi
- c. Samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi
- d. Dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi

5. Gibril institutlar konvergenstiyasi - bu

- a. Rasmiy va norasmiy normalarning o'zaro ta'sirini o'zida namoyon etadi
- b. Samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi
- c. Samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi
- d. Dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi



MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Institutlar o'zgarishi inqilobiy varianti nima?
2. O'zbekistonda institutlar o'zgarishini tavsiflab bering.
3. Jamiyatda yo'qolib ketgan institutlarni tiklashga misollar keltiring.
4. Davlatlar o'rtasida institutlarni bir xillashtirish qanday samara beradi.
5. Institutlar kongruentligi nimani bildiradi?
6. O'zbekiston iqtisodiyoti institutlarini takomillashtirish zaruriyati nimalarga bog'liq?

II. NAZORAT UCHUN (ODDIY, O'RTA VA MURAKKAB) SAVOLLAR

1. "Institut" va "norma" tushunchalarining mohiyati. **Tayanch iboralar:** institut, norma, norma xillari.
2. «Printsipal» bilan «agent» o'rtasidagi o'zaro munosabatlar muammosi. **Tayanch iboralar:** printsipal, agent, shartnoma, ta'minotchi.
3. «Printsipal-agent» muammolarini hal etish variantlari. **Tayanch iboralar:** byurtmachi, shaxs, individ, davlat
4. «Shartnomaviy» davlat tushunchasi. **Tayanch iboralar:** davlat, davlat xillari
5. «Ekspluatatorlik» davlati tushunchasi. **Tayanch iboralar:** davlat, turkumlanish, tasnif.
6. Bozor islohotlarini va iqtisodiyotni liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish. **Tayanch iboralar:** liberallashtirish, chuqurlashtirish, bozor, islohotlar
7. Bozor konstitutsiyasi me'yorlari. **Tayanch iboralar:** Bitim, murakkab utilizim, raqobat, ratsional maqsad, to'liq ratsionallik, empatiya.
8. Bozor konstitutsiyasi normalari. **Tayanch iboralar:** bozor, konstitutsiya normalari, turlari
9. Buyruqbozlik iqtisodiyoti me'yorlari. **Tayanch iboralar:** Buyruqbozlik iqtisodiyoti, tendentsiyalar, iste'mol, manfaat.
10. Buyruqbozlik iqtisodiyoti normalari. **Tayanch iboralar:** buyruqbozlik iqtisodiyoti, normalar, iqtisodiy norma
11. Davlat va «printsipal-agent» muammosi. **Tayanch iboralar:** davlat, printsipal, agent
12. Davlat xususiyatini baholash usullari va mezonlari. **Tayanch iboralar:** davlat xususiyatlari, usullari, mezonlar
13. Davlatning «muvaffaqiyatsizliklari». **Tayanch iboralar:** davlat, budjet taqchilligi, kamomad, muvofaqiyatsizlik.
14. Davlatning institutsional tabiati. **Tayanch iboralar:** institutsional, tabiyat, davlat.
15. Davlatning mohiyati va uning ta'rif. **Tayanch iboralar:** davlat, mohiyati, ta'rif.

16. Davlatning funktsiyalari. **Tayanch iboralar:** davlat vazifalari, kafillik, mulkchilik huquqlarini tasniflash
17. Davlatning shartnomaviy va ekspluatatorlik kontseptsiyasi. **Tayanch iboralar:** maqsad, vazifalar, vositalar, budjet cheklovlari
18. Jahonda xufyona iqtisodiyot. **Tayanch iboralar:** norasmiy, xufyona sektor, uning ulushlari
19. Iqtisodiyot konstitutsiyalarining shakllanishi. **Tayanch iboralar:** Iqtisodiyot, resurs, bozor konstitutsiyasi.
20. Innovatsiya ishtirokchilarining taqqoslama tahlili. **Tayanch iboralar:** innovatsiya, taqqoslama tahlil va uning ko'rinishlari
21. Innovatsiyalarni klasslarga ajratish. **Tayanch iboralar:** innovatsiyalarni klasslari, turi.
22. Institut asosiy tushuncha sifatida. **Tayanch iboralar:** Jamiyat, shaxs, mulkchilik, qoida, nazariya, me'yor.
23. Institut tushunchasi va ularning asosiy tavsifi. **Tayanch iboralar:** Huquq, majburiyat, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy sohada.
24. Institutlar va qoidalar. **Tayanch iboralar:** SHartnoma, mulkchilik, firma, yangi iqtisodiy tarix, yangi siyosiy iqtisodiyot nazariyalar.
25. Institutlar va tashkilotlar. **Tayanch iboralar:** Iqtisodiy, ma'naviy, huquqiy, me'yor, maqom.
26. Institutlar tipologiyasi. **Tayanch iboralar:** Rasmiy, norasmiy, siyosiy vazifa, iqtisodiy vazifa, bozor agentlari.
27. Institutsional va tashkiliy innovatsiyalar ustunligi. **Tayanch iboralar:** institutsional, tashkiliy innovatsiya, ustunlik
28. Institutsional matritsa. **Tayanch iboralar:** iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy omillar.
29. Institutsional nazariyalar paydo bo'lishi va rivojlanishi. **Tayanch iboralar:** T.Vebel, J.R. Kommois, U. Mitchell, J. Gobsonlarning nazariyalari.
30. Institutsional o'zgarishlar va iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlar. **Tayanch iboralar:** o'zgarishlar, iqtisodiyot, institutsionalizm, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarish.

31. Institutsional o'zgarishlar va institutlarning o'zaro bog'liqligi. **Tayanch iboralar:** institutlar, o'zgarishlar, o'zaro bog'liqlik.
32. Institutsionalizm nazariyasining rivojlanish davrlari. **Tayanch iboralar:** Iqtisodiy nazariya, klassik, neoklassik, ijtimoiy-institutsional yo'nalish.
33. Institutsionalizmning asosiy xususiyatlari. **Tayanch iboralar:** Institut, jamiyat, davlat, oila.
34. Institutsionalizmning metodologik asoslari va institutsional tahlilda boshlang'ich nuqta masalasi. **Tayanch iboralar:** institut, metodologik, institutsional tahlil.
35. Institutsionalizmning uchta asosiy yo'nalishlarining shakllanishi. **Tayanch iboralar:** Ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-huquqiy, empirik oqimlar.
36. Ichki muhit tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liqligi. **Tayanch iboralar:** Ko'p bo'g'inli texnologiyalar, vositachi texnologiyalar, intensiv texnologiya.
37. Qishloq xo'jaligida shartnoma munosabatlari. **Tayanch iboralar:** shartnoma, munosabat, xo'jaliklar.
38. Qonunga bo'ysinish narxi. **Tayanch iboralar:** Nizolar, muqobil mexanizm, xarajat, qonunchilik me'yor, soxta, bitim.
39. Mamlakatni modernizatsiya qilish kontseptsiyasi va modernizatsiya qilishning bosh maqsadi, vazifalari va huquqiy asoslari. **Tayanch iboralar:** modernizatsiya, kontseptsiya, vazifalar, huquqiy asoslar.
40. Muvozanatlar turlari va ularni qidirish yo'llari. **Tayanch iboralar:** shtaglbarg, umumiylik, paretto muvozanatlari
41. Mulk huquqlari nazariyasining asosiy qoidalari. **Tayanch iboralar:** mulkchilik huquqlari, tasnifi, ko'rinishlari.
42. Mulkiy huquqlarning tavsiflanishi. **Tayanch iboralar:** mulkka egalik qilish, foydalanish, tasarruf etish.
43. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va uni xususiylashtirish. **Tayanch iboralar:** davlat tassarrufi, tassarrufdan chiqarish, xususiylashtirish.
44. Mulkchilik munosabatlarini amalga oshirishning tarixiy shakllari. **Tayanch iboralar:** mulkchilik shakllari, mulkiy munosabatlar, mulk turlari

45. Mulkchilik ta'riflarining tahlili. **Tayanch iboralar:** klassik, neoklasik maktab vakillari, davlat mulki, umumiy mulk, komunal mulk.
46. Mulkchilik huquqlar to'plami sifatida. **Tayanch iboralar:** Xususiy, to'liqsiz, xo'jalik yuritish, foydalanish.
47. Mulkchilik huquqlari tushunchasi. **Tayanch iboralar:** Vakolat, xususiy ijtimoiy, shartnoma, davlat mulki, umumiy mulk, komunal mulk.
48. Mulkchilik huquqlarini iqtisodiy asoslash. **Tayanch iboralar:** Qonun, huquq, munosabat, foydalanish, manfaatdorlik, resurslardan foydalanish.
49. Mulkchilik huquqlarini iqtisodiy asoslash. **Tayanch iboralar:** Egalik qilish, boshqarish, tassaruf etish.
50. Mulkchilik huquqlarini tafsirlashga nisbatan yondashuvlar. **Tayanch iboralar:** Foydalanish, daromad olish, muddatsizlik.
51. Mulkchilik huquqlarini xarakteristikasi. **Tayanch iboralar:** Huquqiy an'analar, deduktsiya, pretsedent, da'vogar, foydalanish, muddat, da'vo, fuqarolik huquqi, kodeks.
52. Mulkchilik huquqlarining iqtisodiy nazariyasi. **Tayanch iboralar:** Qonun, me'yor, huquq, dahlsizlik.
53. Neoinstitutsional nazariyaning asosiy yo'nalishlari va institutsional iqtisodiyotning rivojlanish xususiyatlari
54. Optimal shartnoma nazariyasi. **Tayanch iboralar:** Huquq, shartnoma, iqtisodiy agent, xohish.
55. Printsipal va agent o'zaro munosabatlari muammosi. **Tayanch iboralar:** Harakat, nazorat, majburiyat, ishtirokchilar.
56. Printsipal-agent muammolarini hal etish variantlari. **Tayanch iboralar:** Raqobat, mukofot, unumdorlik, shartnoma, mehnat taqsimoti.
57. Rasmiy va norasmiy normalar va ularning shakllanishi. **Tayanch iboralar:** rasmiy, norasmiy normalar, turlari
58. Reja va bozor institutlari. **Tayanch iboralar:** Institut, munosabatlar, me'yorlar, individlar, bitimlar, tizim.

59. Rivojlanish nazariyasining neoklassik varianti. Dj.M.Keynsning rivojlanish kontsepsiyasi va iqtisodiy dinamikaning neoklassik nazariyasi. **Tayanch iboralar:** yangi kenschilik, yangi klassik yo'nalishlar.
60. Sotish to'g'risidagi shartnoma va yollash to'g'risidagi shartnoma. **Tayanch iboralar:** sotish, shartnoma, yollash, yakka
61. Tashkiliy-huquqiy shakl firmaning strategiyasi haqidagi axborot manbasi sifatida. **Tayanch iboralar:** ichki omil, maqsad, vazifa, texnologiya, strategiya.
62. Tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash mezonlari. **Tayanch iboralar:** bandlik, sarmoya, aylanma mablag'lari.
63. Tashkilot ichki muhitining asosiy tarkibiy qismlari. **Tayanch iboralar:** Harakat, imkoniyat, standartlashtirish va mexanizatsiya, konveyer yig'uv liniyalari, ommaviy yoki yirik seriyali ishlab chiqarish.
64. Tashkilot ichki muhitining mohiyati va mazmuni. **Tayanch iboralar:** vaziyat, ichki omil, maqsad, vazifa, texnologiya.
65. Tashkilot menejmentning asosiy ob'ekti sifatida. **Tayanch iboralar:** Boshqaruv, qaror, vaziyat, axborot, struktura, nazorat, korxonalar, iqtisodiy kon'yunktura.
66. Tashkilot tashqi muhitining mohiyati va mazmuni. **Tayanch iboralar:** Materiallar, mehnat resurslari va kapital ta'minotchilari.
67. Tashkilot tushunchasiva institut bilan tashkilot o'rtasidagi chegara. **Tayanch iboralar:** tashkilot, institut, chegara, boshqaruvning zarurligi
68. Tashkilotda menejment tizimi va uning boshqa tizimlar bilan bog'liqligi. **Tayanch iboralar:** Menejer, tizim, gorizontalar mehnat taqsimoti, vertikal mehnat taqsimoti, boshqaruvning zarurligi.
69. Tashkilotda hokimiyat munosabatlari. **Tayanch iboralar:** vakolat, shartnoma musosabatlari, boshqarish.
70. Tashkilotlar nazariyasi. **Tayanch iboralar:** Nazorat, hokimiyat, motivatsiya, chegara.

71. Tashkilotlarning turli xil ko'rinishlari. **Tayanch iboralar:** Korporatsiya, konsortsium, texnopark, texnopolis.
72. Tashkilotlarning umumiy xususiyatlari. **Tayanch iboralar:** Tasischi, ustav jamg'arma, faoliyat yuritish, foyda olish.
73. Tashkilotning asosiy tushunchalari. **Tayanch iboralar:** Huquqiy shaxs, mustaqil, mol-mulk, iste'molchi.
74. Tashkilotning tashqi muhiti. **Tayanch iboralar:** Tashqi bozor, raqobat, vaziyat, ayriboshlash.
75. Tashqi muhitdagi bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatuvchi omillar. **Tayanch iboralar:** Qonunlar va davlat organlari, iste'molchilar, raqobatchilar.
76. Transaksiya xarajatlari va institutlar. **Tayanch iboralar:** Loyixa tuzish, muzokara nazorat xarajatlari, soliqlar.
77. Transaksiya xarajatlari va ularni tahlil qilishga nisbatan Kouz-Uilyamson yondashuvi. **Tayanch iboralar:** bitim, almashuv natijasi, qiymat, yondoshuv.
78. Transaksiya xarajatlari. **Tayanch iboralar:** Xarajat, bitim, almashuv natijasi, qiymat.
79. Transaksiya xarajatlarini optimallashtirish tajribasi. **Tayanch iboralar:** ko'lam xarajatlari, bitim, almashuv natijasi, qiymat
80. Transaksiya xarajatlarini tasniflash. **Tayanch iboralar:** Resurslarni boshqarish, ko'lam xarajatlari, axborot xarajatlari.
81. Transaksiya xarajatlarining iqtisodiy ta'rifi. **Tayanch iboralar:** Mulkchilik, erkinlik huquqi, manfaat, bitim.
82. Transaksiya xarajatlarining ordinalistik nazariyasi asosida tashkiliy tuzilmalarni amaliy tahlil qilish. **Tayanch iboralar:** transaksiya xarajatlari, tashkiliy tuzilmalar, ordinalistik.
83. Transformatsiya xarajatlari va ularni tahlil qilishga nisbatan Nort yondashuvi. **Tayanch iboralar:** transformatsiya, qarashlar, yondoshuvlar
84. O'zbekiston Respublikasida transaksiya xarajatlarini optimallashtirish chora-tadbirlari. **Tayanch iboralar:** transaksiya xarajatlari, optimallashtirish, xarajatlar

85. Uy xo'jaligi iqtisodiyot sub'ekti sifatida. **Tayanch iboralar:** oddiy va industriallashtirilgan, sodda va murakkab, oila boshlig'i
86. Uy xo'jaligi faoliyat ko'rsatishida mutaassiblikning roli. **Tayanch iboralar:** muttasiblik, inson kapitali,
87. Uy xo'jaligining xillari. **Tayanch iboralar:** oila, davlat, pudratchi, tadbirkorlik
88. O'yinlar nazariyasi tayanch modellarining tasnifi. **Tayanch iboralar:** o'yinlar, modellar, tasnif
89. O'yinlar nazariyasining asosiy tushunchalari. **Tayanch iboralar:** Nokooperativ, kooperativ, o'yinlar, muvozanat turlari
90. Firma ichidagi nizolarni tahlil qilish va ularni kelishuvlar nazariyasi asosida hal etish. **Tayanch iboralar:** unitar, xoldin, multidivizional, aralash.
91. Firmalar tipologiyasi va ularning rivojlanish traektoriyasi. **Tayanch iboralar:** funitar, xoldin, multidivizional, aralash.
92. Firmalar tipologiyasi. **Tayanch iboralar:** Tuzilish, tarkibiy o'zgarish, funktsiya, madaniyat, agentlar.
93. Firmalarning asosiy xillari. **Tayanch iboralar:** Buyruqbozlik iqtisodiyotida harakat qiluchi korxonalar, Amerika firmasi, Yaponiya firmasi, rotatsiya tamoyili, kontragentlar, o'tish xildagi korxonalar, rejani boshqarish.
94. Firmani rivojlantirish traektoriyasi. **Tayanch iboralar:** Bozor, muhit, siyosat, me'yorlar, qoidalar.
95. Firmaning balansi uning tarkibi to'g'risidagi axborot manbai sifatida. **Tayanch iboralar:** Unitar, xoldin, multidivizional, aralash.
96. Firmaning ichki tuzilmasi. **Tayanch iboralar:** xoldin, multidivizional, aralash.
97. Firmaning tarkibiy tuzilishi. **Tayanch iboralar:** Bozor, resurslar, soliq, qaror, ishlab chiqarish ko'lamini.
98. Xalqaro biznesning tashkilot faoliyatiga ta'siri. **Tayanch iboralar:** Muhit, xalqaro bozor, siyosat, savdo to'siqlari, eksport, litsenziya.
99. Xufiyona bozor institutsional tizim sifatida. **Tayanch iboralar:** yozilmagan, loqal, mulkchilik huquqi, mafiyona o'yin qoidalari.

100. Xufiyona iqtisodiyot tarkibi. **Tayanch iboralar:** Tanglik, qarindoshchilik, yozilmagan me'yorlar, noqonuniy. Yozilmagan, loqal, mulkchilik huquqi, mafiyona o'yin qoidalari.
101. Xufiyona iqtisodiyot turlarining tasnifi va uni baholashga nisbatan yondashuvlar. **Tayanch iboralar:** yozilmagan, loqal, mulkchilik huquqi, mafiyona o'yin qoidalari.
102. Xufiyona iqtisodiyot faoliyatining oqibatlarini. **Tayanch iboralar:** rasmiy, norasmiy, hukmronlik, cheklash, zulm.
103. Xufiyona iqtisodiyotning kelib chiqishi sabablari. **Tayanch iboralar:** rasmiy, hukmronlik, cheklash.
104. Xufiyona iqtisodiyot. **Tayanch iboralar:** Qonundan bosh tortish, huquq doirasidan tashqari, byurokratiya.
105. Shartnoma tushunchasi. **Tayanch iboralar:** Majburiyat, ishtirokchi, tomonlar, tartibga solish.
106. Shartnomalar turlari: klassik va neoklassik. **Tayanch iboralar:** Miqdor davomiylik, mazmun, tenglik, sug'urta, to'liq.
107. Shartnomalarning xillari. **Tayanch iboralar:** mazmun, tenglik, sug'urta, to'liq

III. MUNOZARA UCHUN OCHIQ SAVOLLAR

1. «O'ziniki» va «begonalar»ga bo'lishga misollar keltiring. Ushbu qoidalar nima uchun paydo bo'ldi? Ular hozirda qanchalik o'zgargan va nima uchun? «O'ziniki» va «begona» xilidagi qoidalar hozirgi vaqtda qanaqa funksiyalarni bajaradi?
2. Agar institutsional muhit barqarorlikni ta'minlamasa, qanaqa muammolar paydo bo'lishi mumkin?
3. Agent xatti-harakatining samaradorligi u foydalanishi mumkin bo'lgan axborot hajmining oshishi bilan kamayadigan vaziyat sodir bo'lishi mumkinmi? O'z javobingizni muayyan misollar bilan asoslang.
4. Agentlik nazariyasi atamalarida top-menejerlar, aktsiyadorlar va yollanma xodimlar o'rtasidagi munosabatlarni ta'riflang. Menejer kim – printsipalmi yoki agentmi? O'z javobingizni asoslang.
5. Agentlik nazariyasi doirasida ratsionirlash tartibotini qanday maqsadda va qaysi tomondan qo'llash mumkinligini izohlang? Ushbu mexanizmning ishlashini misol orqali ko'rsating.
6. Agentlik nazariyasining asosiy omillarini ajrating va printsipal bilan agentning o'zaro hamkorligi sxemasini ta'riflang. Tovar bozorida, kredit bozorida, sug'urta bozorida, mehnat bozorida yuzaga keloatgan agentlik munosabatlariga misollar keltiring. Har bir misol uchun kim printsipal va kim agent hisoblanishini, ularning har biri qanaqa harakatlarni qo'llashini ko'rsating.
7. An'anaviy va zamonaviy institutsional istlarning «institut» tushunchasini ta'riflashga nisbatan yondashuvlaridagi asosiy farqlar qanaqa?
8. An'anaviy institutsionalistlarning institutlarni tahlil qilishga nisbatan yondashuvini tavsiflang. Jon Kommons institutlarga qanaqa ta'rif bergan? Kommons yondashuviga mos keluvchi institutga misol keltiring.
9. Axborotni izlashning asosiy sohalari qanaqa? Individlar ushbu sohalardagi qidiruvni amalga oshirishida qanaqa xarajatlar qilishiga misollar keltiring.

- Qanaqa omillar axborotni izlash xarajatlarining oshishiga xizmat qiladi? Nima uchun?
10. Bir institutdan agentlarning turli guruhlarini tomonidan turli maqsadlarda foydalanish mumkinmi? O'z javobingizni asoslang. Agar ha bo'lsa, tegishli misolni keltiring.
 11. Davlat aholining transaksiya xarajatlarini qanday qilib kamaytirishi mumkin?
 12. Davlat aholining transaksiya xarajatlarini qanday qilib oshirishi mumkin?
 13. Jamiyatdagi ishonch darajasi boshqarish shaklini tanlashga qanday ta'sir ko'rsatadi? O'z javobingizni asoslang.
 14. Zamonaviy jamiyatda norasmiy institutlar samaradorligining pasayishini nima bilan izohlash mumkin? Qaysi sohalarda norasmiy institutlar o'z ahamiyatini saqlab qoladi?
 15. Ijaraga olingan uchastkada uy qurilishi ijarachi va ijaraga beruvchining muzokara kuchlariga qay tarzda ta'sir ko'rsatadi? Ulardan kim va nima uchun o'zini opportunistik tutishimkoniyatiga ega bo'ladi? Mazkur opportunistik xatti-harakatnimada o'z ifodasini topadi? U qanday nomlanadi?
 16. Ikkita korxonada o'rtasidagi munosabatlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muvofiqlashtirish muammosini ta'riflang. Ishtirokchilar sonining o'sishi bilan muvofiqlashtirish muammolari hal etish mexanizmlari qanday o'zgaradi? Javobingizni keltirilgan misol bilan izohlang.
 17. Iqtisodiy qoidalarining doimiy ravishda o'zgarishi iqtisodiy agentlarning kutishlari va xatti-harakatiga qay tarzda ta'sir ko'rsatadi?
 18. Iqtisodiy madaniyat shajarasining asosiy darajalarini ta'riflang. Mazkur darajalarning har birida qadriyatlarining roli qanday?
 19. Iqtisodiy siyosat jamiyatda hukumronlik qilayotgan qadriyatlarni qay tarzda hisobga olishi lozim? Qadriyatlarining inkor etilishi salbiy oqibatlariga olib kelgan holatlarga misol keltiring.
 20. Imtihonda ko'chirish oqilonami?
 21. Individ qadriyatlarga amal qiladigan xatti-harakatga misol keltiring. Agar u ta'riflangan vaziyatda bitimlarga tayanganida nima yuz bergan bo'lardi?

22. Institutlar tashkilotlardan nima bilan farq qiladi? Fikringizni aniq misol bilan izohlang.
23. Internet-makonda agentlar munosabatlarini tartibga solishda norasmiy qoidalarining samarasizligini nima bilan izohlash mumkin?
24. Internet-makonda kontragentlar o'zaro munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari qanaqa?
25. Ishbilarmon sheriklarni izlash strategiyalarini sanang. U yoki bu strategiyani tanlash nimaga bog'liq? Korxonalar sheriklarni izlash xarajatlarini qanday qilib kamaytirishlari mumkin?
26. Ishonchli tovarlar bozorida bitimlarning amalga oshirilishi sotuvchilar va xaridorlarning opportunistik xatti-harakatiga misollar keltiring.
27. Ishonchli tovarlar bozorida opportunistik xatti-harakatning qaysi turlari o'rin tutadi? Ularning har biri qanday va nima uchun namoyon bo'lishini ta'lim xizmatlari ko'rsatish misolida izohlang.
28. Kommons tomonidan ajratilgan har bir turdagi transaksiyalarga bittadan misol keltiring. O'z tanlovingizni asoslang. Ushbu misollar asosida transaksiyalar o'rtasidagi farqlarni tariflang.
29. Kommons transaksiyalarning qanaqa uchta xilini ajratadi? Kommonsning fikriga ko'ra, transaksiyalarni tavsiflashning asosidanim yotadi? Kommons tomonidan ajratilgan transaksiyalarning xillari bir-biridan nimasi bilan farq qiladi?
30. Kontragentlarning kooperatsiyasiga xizmat qiluvchi institutga misol keltiring. Mazkur institutlarga amal qilishda majburlash tizimining roli qanaqa? O'z javobingizni asoslang.
31. Korxonada uchun narx-navo mojarosida ishtirok etish maqbulmi? O'z javobingizni asoslang.
32. Korxonalar o'z tovarlarining narxlarini qanaqa qoidalar asosida belgilashlari mumkin? Mazkur holatda korxonalarining xatti-harakati cheklangan oqilonalik kontseptsiyasiga mos keladimi? O'z javobingizni asoslang.

33. Qaysi holatda va nima uchun ma'naviy tavakkalchilikning oldini olish printsipal uchun katta xarajatlar bilan bog'liq bo'ladi: (a) mijoz va advokatning munosabatlarida; (b) ishchi va tsex boshlig'i munosabatlarida? O'z javobingizni asoslang.
34. Qanaqa institutlar qoidalarni rasmiy va norasmiy o'qitishni amalga oshiradi?
35. Qanaqa kasblar faqat ijobiy transaksiya xarajatlari o'rin tutgan hollarda mavjud bo'ladi? O'z javobingizni asoslang.
36. Qanaqa omillar korxonaga uchun agentlik xarajatlari paydo bo'lishiga sharoit yaratadi? Agentlik xarajatlari, axborot xarajatlari va mulk huquqlarini himoya qilish xarajatlarini o'zaro taqqoslang.
37. Qanday vaziyatda ish beruvchi tovlamachilikni qo'llashi mumkin? Xodim tovlamachilikdan himoyalaniishning qanaqa usullarini qo'llashi mumkin?
38. Qanday holatda xaridorning transaksiya xarajatlari yuqori bo'ladi – salondan yangi avtomobilni xarid qilishdami yoki minilgan avtomobilni uning eski egasidan xarid qilishdami? Xaridorning har bir holatdagi transaksiya xarajatlarini taqqoslagan holda o'z javobingizni asoslang.
39. Qoidalarni ichki sabablar tufayli yuzaga keladigan va tashqaridan qabul qildiriladigan turlarga bo'lish ularni rasmiy va norasmiy qoidalarga bo'lishga mos keladimi? O'z javobingizni asoslang.
40. Ma'naviy tavakkalchilik bilan yashirincha harakatlar va yashirincha axborotga ega bo'lgan ma'naviy tavakkalchilik o'rtasidagi farqlarni misollar orqali izohlang.
41. Ma'naviy tavakkalchilikka qarshi kurashishning tashqi va ichki usullari nima bilan farq qiladi? Mehnat bozoridagi shuhrat xodimni opportunistik xatti-harakatga undovchi omillarga qanday ta'sir ko'rsatadi? Ushbu mexanizmning samaradorligini baholang.
42. Ma'naviy tavakkalchilikning oldini olish usuli sifatida monitoringning kamchiliklari qanaqa? Monitoringning samaradorligi qaysi omillarga bog'liq? O'z javobingizni asoslang.

43. Menedjerlar bilan aktsiyadorlar o'rtasidagi munosabatni agentlik atamalarida ta'riflang. Kim ushbu holatda printsipal va kim agent hisoblanadi? Taraflardan qaysisi o'zini opportunistik tutish imkoniyatiga ega bo'ladi?
44. Mehnat bozorida noqulay tanlov muammolarini hal etish uchun qo'llanishi mumkin bo'lgan signallar va filtratsiya mexanizmlarining ta'siri o'rtasidagi farq nimada? O'z javobingizni misollar orqali asoslang.
45. Mehnat bozorida, kredit bozorida, sug'urta bozorida signallar mexanizmidan foydalanishga misollar keltiring. Misollarning tanlanishini asoslang.
46. Mehnat bozoridagi ma'naviy tavakkalchilikka misol keltiring. Uning paydo bo'lishining sabablari qanaqa? O'z javobingizni asoslang.
47. Mehnat bozoridagi noqulay tanlovga misol keltiring. Ushbu holatda noqulay tanlov nima uchun yuzaga keladi va nimadan iborat? Noqulay tanlovning o'zaro hamkorlik har bir ishtirokchisining farovonligiga ta'sirini tavsiflang.
48. Milgrom va Roberts transaksiya xarajatlarning qanaqa toifalarini ajratdi? Ular tasnifining asosida qanaqa mezon yotadi? Milgrom va Roberts ajratgan xarajatlar toifalarini ta'riflang va ular o'rtasidagi farqlarni izohlovchi misollar keltiring.
49. Muvofiqlashtirish muammolarini hal etuvchi institutga misol keltiring. Ko'rib chiqilgan institutni ta'riflang (qoida plyus sanksiya).
50. Muzokaralar olib borish xarajatlarning toifalarini sanang. Misollar keltiring. Qanaqa omillar muzokaralar olib borish xarajatlarning oshishiga xizmat qiladi? Ularni qanday qilib kamaytirish mumkin?
51. Mukammal shartnomaning asosiy belgilarini sanang. Professor bilan universitet o'rtasidagi mukammal shartnoma qanday ko'rinishga ega bo'lishi kerak?
52. Mulk huquqlarining himoya qilinganlik darajasi boshqarish shaklini tanlashga qanday ta'sir ko'rsatadi? O'z javobingizni asoslang.
53. Munosabat shartnomasini tuzgan taraflar shartnomani ijro etishga majburlashning qanaqa mexanizmlaridan foydalanishlari mumkin? Ular opportunistik xatti-harakatga undovchi omillarga qanday ta'sir ko'rsatadi?

54. Mutaassib xatti-harakatning shakllanishi qanaqa omillarga bog'liq? Mutaassiblikning shakllanishi ehtimoli kam bo'lgan faoliyat sohalari mavjudmi? O'z javobingizni izohlang.
55. Natijaga qarab haq to'lashning joriy etilishi qay tarzda ma'naviy tavakkalchilik muammolarini hal etishga ko'maklashishiga misol keltiring. "Tavakkalchilik - rag'batlar" dilemmasining mohiyati nimadan iborat? Ushbu dilemmani izohlovchi misolni keltiring.
56. Nima sababdan qadriyatlar iqtisodiy xatti-harakatga ta'sir ko'rsatadi? Agar insonlar mutlaq oqil bo'lganlarida o'zgargan bo'larmidi? O'z javobingizni asoslang.
57. Nima uchun biznes-maslahatchilarga zarurat tug'ildi? Korxonalar duch keladigan muammolarni hal etishda maslahatchilar korxonada agentlarga qaraganda qanaqa ustunliklarga ega?
58. Nima uchun jamiyat a'zolarining soni o'sishi bilan norasmiy qoidalarga amal qilishda chiptasiz muammosi paydo bo'lishi mumkin? Rasmiy institutlar chiptasiz muammosini qanday qilib bartaraf etish imkonini berishga misollar keltiring.
59. Nima uchun sotuvchi o'z tovariga berayotgan kafolatlar o'lchash xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi? Qanaqa toifadagi tovarlarni xarid qilishda kafolatla ro'lchash xarajatlarini kamaytirishga xizmat qiladi? Kafolatlar sotuvchi va xaridorni opportunistik xatti-harakatga undovchi omillarga qanday ta'sir ko'rsatadi? Kafolatlarning o'lchash xarajatlariga ta'sirini izohlovchi misol keltiring.
60. Nima uchun o'zaro hamkorlik ishtirokchilari shartnomani ijro etishga majburlash xarajatlarini amalga oshirishga majbur? Ushbu xarajatlarni pasaytirish usullari qanaqa? Mazkur usullarni ta'riflang va nima uchun ular majburlash xarajatlarini pasaytirish imkonini berishini izohlang.
61. Nima uchun o'ziga xos aktivlarga investitsiya kiritishni nazarda tutuvchi uzoq muddatli sheriklik munosabatlarida munosabat shartnomasini tanlash optimal hisoblanadi? O'z javobingizni asoslang.

62. Noaniq bilimga misol keltiring. Noaniq bilimni sotishda qanaqa qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin? Qaysi institutlar ushbu qiyinchiliklarni yengib o'tishga yordam beradi?
63. Noaniqlik darajasi yuqori bo'lgan o'tish iqtisodiyotida nufuz barqaror bozor iqtisodiyotidagiga qaraganda muhimroq degan fikr to'g'ri? Nima uchun?
64. Norma va unga asoslangan qoidalarga misol keltiring. Ushbu misol yordamida norma bilan qoidalar o'rtasidagi farqni ko'rsating.
65. Nort va Uollis AQSh iqtisodiyotida transaksiya sektorining ulushini baholashga bag'ishlangan tadqiqotida xarajatlarning qanaqa toifalarini ajratishdi? Ular transaksiya xarajatlarini qanday baholashdi? Nort va Uollis qanaqa tarmoqlarni transaksiya tarmoqlariga kiritishdi? Ular transaksiya xarajatlari o'sishining qanaqa sabablarini ajratishdi?
66. Nort va Eggertsson transaksiya xarajatlarining qanaqa toifalarini ajratishgan? Tegishli toifalarni abituriyentning oliy o'quv yurtini tanlash va unga kirish chog'idagi xarajatlari misolida ta'riflang.
67. Nort transaksiya xarajatlarining darajasini va tarkibini tavsiflovchi qanaqa omillarni ajratdi? Ular transaksiya xarajatlarining tarkibiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
68. Nort-Eggertssonning tasnifiga muvofiq mulk huquqlarini himoya qilish xarajatlarini transaksiya xarajatlarining qanaqa toifalari jumlasiga kiritish mumkin? Javobingizni tasdiqlovchi misollarni keltiring.
69. Nort-Eggertssonning tasnifiga muvofiq foydalanuvchi tomonidan virusga qarshi dasturning xarid qilinishi va o'rnatilishini xarajatlarning qaysi xiliga kiritish mumkin? O'z javobingizni asoslang.
70. Oddiy do'konlarda va internet-do'konlarda sotuvchilarning opportunistik xatti-harakati ehtimolini taqqoslang.
71. Printsipal imkoniyatli agentlarning yashirincha xususiyatlarini aniqlay oladimi? Agar yo'q bo'lsa, nima uchun? Agar ha bo'lsa, u qay tarzda harakat qilishi mumkin?

72. Real shartnomalarning mukammal emasligi sabablarini ayting. Talaba bilan universitetning o'zaro hamkorligi misolida nima uchun taraflar mukammal shartnoma tuza olmasligini ko'rsating.
73. Samarali ish haqi mexanizmining xodimni opportunistik xatti-harakatga undovchi omillarga ta'sirini ta'riflang. Ushbu mexanizmdan foydalanish korxonaga uchun qanaqa kamchiliklar bilan bog'liq?
74. Sotuvchi tomonidan belgilanadigan yuqori narx tovarning yuqori sifatli ekanligidan dalolat berishi mumkinmi? O'z javobingizni asoslang.
75. Sug'urta bozoridagi ma'naviy tavakkalchilikka misol keltiring. Uning paydo bo'lishining sabablari qanaqa? O'z javobingizni asoslang.
76. Sug'urta bozoridagi noqulay tanlovga misol keltiring. Ushbu holatda noqulay tanlov nima uchun yuzaga keladi va nimadan iborat?
77. Taqsimlash va bo'lish qoidalari qanaqa funktsiyalarni bajaradi? Bunday qoidalarga bo'lgan zarurat nima uchun paydo bo'ladi? O'z javobingizni misollar bilan izohlang.
78. Talabalarning o'qituvchi bilan o'zaro hamkorligini Kommons tomonidan taklif etilgan tasnifga muvofiq transaksiyalarning qaysi xiliga kiritish mumkin? O'z javobingizni asoslang.
79. Taraflar o'z kontragentlari faoliyatining monitoringini amalga oshirishda qanaqa maqsadlarni ko'zlashadi? Monitoring xarajatlarining miqdoriga qanaqa omillarta'sir ko'rsatadi?
80. Taraflar shartnomani tuzish xarajatlariniqanday qilib kamaytirishlari mumkin? Shartnomani tuzish xarajatlarini tejash shartnoma tuzilganidan keyingi transaksiya xarajatlarini ham kamaytirish imkonini beradimi? O'z javobingizni asoslang.
81. Tarmoqqa kirishni cheklash kabi transaksiyalarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi mexanizmi ta'riflang. Nima uchun mazkur mexanizm transaksiya xarajatlarining kamayishiga xizmat qiladi? Ushbu mexanizm qanaqa kamchiliklarga ega?

82. Transaksiya xarajatlarini empirik baholashning murakkabligi nima bilan shartlangan?
83. Transaksiya xarajatlarining transformatsiya xarajatlaridan farqi nimada? Misollar keltiring.
84. Transaksiyani ta'riflashga nisbatan Kommons yondashuvi. Kommonsning fikriga ko'ra, transaksiyaning asosida qaysi uchta tamoyil yotadi? Ular o'zaro qanday bog'liq? Ular neoklassik model bilan solishtirganda transaksiya haqidagi tasavvurni qanday o'zgartirishadi?
85. O'ziga xos aktivlarga investitsiya kiritgan tarafning muzokara kuchi to'liqsiz shartnomaning amalga oshirilishi jarayonida qanday o'zgarishini misol orqali ko'rsating.
86. Uzoq muddatli shartnomaning tuzilishi tovlamachilikdan ishonchli himoya hisoblanadimi? Javobingizni tasdiqlovchi misol keltiring.
87. Uilyamson va Kommons tomonidan taklif etilgan transaksiyalar ta'riflarining farqi nimada? Javobni misollar orqali izohlang. Nima uchun Uilyamsonning fikriga ko'ra transaksiyani boshqarish – huddi transaksiya kabi tahlil qilishning muhim predmeti?
88. Uilyamson transaksiyalarning qanaqa xillarini ajratdi? Transaksiyalarning tez-tez takrorlanishi va ularda ishtirok etuvchi aktivlarning o'ziga xoslik darajasi kabi parametrlar boshqaruv shaklini tanlashga qay tarzda ta'sir ko'rsatadi?
89. O'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi munosabatlarda ma'naviy tavakkalchilik nimada namoyon bo'ladi? Taraflardan qaysisi o'zini opportunistik tutishi mumkin? Nima uchun ularning munosabatlarida ma'naviy tavakkalchilik paydo bo'lishi mumkin? Ushbu vaziyatda o'zaro hamkorlik ishtirokchilari ma'naviy tavakkalchilik muammolarini hal etishning qaysi mexanizmlaridan foydalanishlari mumkin?
90. O'qituvchilar bilan talabalar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi rasmiy va norasmiy qoidalarga misollar keltiring. Rasmiy va norasmiy qoidalar ushbu vaziyatda bir-biriga qanday bog'lanishi mumkin?

91. Umumiy yo'nalishdagi aktivlar o'ziga xos aktivlardan nimasi bilan farq qiladi? Nima uchun o'ziga xos aktivlar ishtirok etadigan transaksiyalar boshqarning alohida shakllarini talab qiladi?
92. Uni amalga oshirishu chun klassik shartnomaning tuzilishi optimal hisoblanadigan bitimning tavsiflari qanaqa? O'z javobingizni asoslang va uni tasdiqlovchi misol keltiring.
93. Uning doirasida diskretlik va prezentativlik mezonlariga amal qilinadigan bitimga misol keltiring. Misolning tanlanishini asoslang. Nima uchun bunday bitimni amalga oshirish uchun klassik shartnoma tuziladi?
94. Faoliyatning qaysi sohalarida korxonalarining obro'si ularning asosiy aktivi hisoblanadi? Ushbu korxonalar faoliyat ko'rsatadigan tovarlar yoki xizmatlar bozorlarining asosiy tavsiflari qanaqa?
95. Xususiy lashtirish natijalarini qayta ko'rib chiqish qanaqa ijobiy va salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin?
96. Shartnomani tuzishdan oldingi va shartnoma tuzilganidan keyingi transaksiya xarajatlari o'zaro qanday bog'langan? O'z javobingizni asoslang. Ushbu bog'liqlikni tasdiqlovchi misollar keltiring.
97. Shartnomaning sub'ektiv va ob'ektiv o'lchamlari o'rtasidagi nisbatni izohlovchi misolni keltiring. Shartnomaning sub'ektiv va ob'ektiv o'lchamlari hech qachon mos kelmaydi deb ta'kidlash mumkinki?
98. Shartnomaning asosiy qismlarini sanang va tavsiflang. Ushbu qismlarni kvartira egasi bilan unda ta'mirlash ishlarini amalga oshirayotgan ishchilar o'rtasida tuzilgan shartnoma misolida ta'riflang.
99. Shartnomaning qaysi tarkibiy qismlari shartnoma muddatining uzayishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi? Nima uchun? Nuqtai nazaringizni tasdiqlovchi misollarni keltiring.
100. Elektron tijoratning tarqalishi transaksiya xarajatlarining tarkibiga qanday ta'sir ko'rsatadi? Xaridorlar uchun elektron tijoratning joriy etilishi Nort-Eggertssonning tasnifiga muvofiq transaksiya xarajatlarining qanaqa toifalariga ta'sir ko'rsatadi? Sotuvchilar uchun elektron tijoratning joriy etilishichi?

IV. MAVZULARGA OID STATISTIK MA'LUMOTLAR

1-ilova

O'zbekistonda mulk huquqining asosiy manbalari

I. O'zR Konstitutsiyasi; O'zR Fuqarolik kodeksi; O'zR Yer kodeksi.

II. "Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiy lashtirish to'g'risida"gi O'zR Qonuni; "Mulk to'g'risida"gi O'zR Qonuni; "Davlat uy-joy fondini xususiy lashtirish to'g'risida"gi O'zR Qonuni; "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi O'zR Qonuni; "Xususiy tadbirkorlik kafolatlari va erkinliklari to'g'risida"gi O'zR Qonuni.

III. "Xususiy korxonalar to'g'risida"gi O'zR Qonuni; "Nodavlat notijorat tashkilotlar to'g'risida"gi O'zR Qonuni; "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi O'zR Qonuni; "Dehqon xo'jaligi to'g'risida"gi O'zR Qonuni va boshqalar.

2-ilova

Mulk huquqi institutining asosiy tamoyillari

1) xususiy mulkning davlat mulki bilan bir qatorda konstitutsiyaviy tan olinishi va davlat mulkining ham, xususiy mulkning ham yuridik jihatdan teng himoyalaniishi;

2) har qanday ob'ektning xususiy mulk sifatida tan olinishi, qonunda ko'rsatib o'tilganlar bundan mustasno;

3) yakka tartibdagi shaxsning xususiy mulkida bo'lgan ob'ektlar sifati yoki qiymatiga cheklovlarining mavjud emasligi;

4) xususiy mulk uning mulkdori tomonidan istalgan vaqtda uchinchi tomonga mulkni topshirish usullarini tartibga soluvchi tegishli qoidalarga amal qilingan holda topshirilishi mumkinligi;

5) xususiy mulk ob'ekti ashyolarni ham, mulkiy huquqlarni ham o'z ichiga olishi;

6) xususiy mulk egasi bunday mulkni boshqa shaxsga mulkni, ishonchli mulkchilik asosida tasarruf etuvchi shaxsga mulkchilik huquqini o'tkazmagan holda, ishonchli boshqarishga topshirishi mumkinligi;

7) davlat mulkni, o'ziga tegishli korxonani xo'jalik yuritish yoki tezkor boshqarish huquqlarida topshirishi mumkinligi;

8) barcha yer va tabiiy resurslar mutlaq davlat mulki hisoblanishi;

9) davlat yer va mineral resurslardan foydalanish, ularga egalik qilish va ularni tasarruf etish huquqini xususiy (jismoniy yoki yuridik) shaxsga topshirishi mumkinligi;

10) jamiyat ehtiyojlari uchun xususiy mulk rekvizitsiya qilinishiga faqat qonunda ko'rsatilgan alohida holatlarda ruxsat etilishi va mulkdor uchun Fuqarolik kodeksining 203-moddasidagi rekvizitsiyalash to'g'risidagi qoidada aks etgan himoyalash choralarini nazarda tutadi.

O'zbekistonda xususiy mulkchilik shakllari:

- yakka tadbirkorlik;
- xususiy korxonalar;
- fermer xo'jaliklari;
- dehqon xo'jaliklari;
- xo'jalik jamiyatlari (AJ, MCHJ, QMJ);
- kichik korxonalar;
- mikrofirmalar.

Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda ruxsat berish jarayonlarining qisqartirilishi va to'lovlarning optimallashtirilishi

Ruxsat berish bilan bog'liq jarayonlar turlari	To'lov miqdori				To'lov miqdori qisqarishi, foizda
	Avval amalda bo'lgan		Yangi kiritilgan		
	eng kam ish haqi miqdori bo'yicha	so'mda*	eng kam ish haqi miqdori bo'yicha	so'mda*	
Tadbirkorlik sub'ektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish	5	140200	2	56080	- 60
Bankda hisob raqamini ochish	1	28040	0,5	14020	- 50
Arxitektura-rejalashtirish topshiriqlarini ishlab chiqish	40	1120000	10	280400	- 75
Er uchastkasini rasmiylashtirish	-	130000	-	58000	- 56
Ekologik ekspertiza	25	701400	1	28040	- 96
Loyiha-smeta hujjatlarini ekspertiza qilish	10	280400	3	84120	- 70
Qurilish davomida nazorat-ijro s'emkalari o'tkazish	5	140200	3	84120	- 40
Normativlar loyihalarining ekologik ekspertizasini o'tkazish	75	2103000	1	28040	- 98,7
Gigienik sertifikatlar olish	10	280 400	3	84 120	- 70
Jami to'lovlar qiymati (litsenziya va ruxsatnomalarsiz)	-	5037660	-	830960	- 83,5

Manba: Viloyat hokimlarining hududiy o'qishlaridagi tarqatma materiallari asosida tuzilgan.

V. TO'G'RI VA NOTO'G'RI FIKRLAR JAVOBI

To'g'ri/ noto'g'ri	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1-Mavzu	N	N	T	N	T	N	T	T	T	N
2-Mavzu	N	N	T	T	T	T	N	T	T	T
3-Mavzu	T	T	N	N	N	T	N	T	N	T
4-Mavzu	T	T	T	N	T	T	N	T	N	T
5-Mavzu	T	T	T	T	N	N	T	T	N	N
6-Mavzu	T	T	T	T	T	T	N	N	T	N
7-Mavzu	N	N	N	N	T	T	T	N	T	T
8-Mavzu	T	T	T	T	T	N	N	N	T	N
9-Mavzu	T	N	T	N	N	T	T	T	T	T
10-Mavzu	T	T	T	T	T	N	N	T	T	T
11-Mavzu	T	T	N	N	T	T	T	T	T	T
12-Mavzu	T	T	T	T	N	T	N	T	T	T
13-Mavzu	T	T	T	N	N	T	T	T	N	N
14-Mavzu	T	T	T	T	T	T	N	N	N	T

VI. TEST SAVOLLARIGA JAVOBLAR

Javoblar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1-Mavzu	A	A	A	A	A	A	V	A	A	V
2-Mavzu	A	V	V	A	D	D	V	D	D	V
3-Mavzu	V	V	A	A	A	D	A	A	B	B
4-Mavzu	A	V	A	A	V	S	A	A	S	A
5-Mavzu	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
6-Mavzu	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
7-Mavzu	A	A	A	A	S	V	V	A	A	V
8-Mavzu	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
9-Mavzu	A	A	A	A	A	V	A	V	S	A
10-Mavzu	A	A	A	A	V	S	D	D	A	A
11-Mavzu	A	A	A	A	A	V	S	D	A	A
12-Mavzu	A	V	S	A	V	A	A	A	A	S
13-Mavzu	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
14-Mavzu	A	A	V	S	D	A	A	A	A	A

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

I. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–T: “O'zbekiston”, 2018.-76b.
2. O'zbekiston Respublikasining “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida” Qonuni./Yangi tahriri. – T.: “Adolat”, 2017 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining 2018 yil 25 yanvarda qabul qilingan “Davlat xaridlari to'g'risida”gi Qonun.lex.uz Senat tomonidan 2018 yil 29 martda ma'qullangan
4. O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 15 noyabrda qabul qilingan “Jamoatchilik nazorati to'g'risida”gi Qonun. www.lex.uz

II. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va Qarorlari

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida” 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947- sonli Farmoni
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 2018 yil 7 maydagi PQ-3698-sonli Qarori
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Faol tadbirkorlik va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 2018 yil 5 maydagi PQ-3697-sonli Qarori
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ish haqi, pensiyalar, stipendiyalar va nafaqalar miqdorini oshirish to'g'risida” 2017 yil 20 noyabrdagi PF-5245-sonli farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida” gi 2017 yil 29 dekabrda PQ-3454 sonli qarori
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Bandlik sohasida davlat siyosatini yanada takomillashtirish va mehnat organlari faoliyati samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2017 yil 24 maydagi PF-5052-son Farmoni

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018 yil 2 fevraldagi PF-5325-son farmoni
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to'g'risida” 2017 yil 8 avgustdagi PQ-3182-son qarori
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 14 dekabrda qabul qilingan “To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” gi Farmon.

III. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining

Qarorlari

14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ilmiy-innovatsion ishlanma va texnologiyalarni ishlab chiqarishga tadbir etishning samarali mexanizmlarini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida” 2018 yil 12 yanvardagi 24-son Qarori
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy qilishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha “Mirzo Ulugbek innovation center” innovatsiya markazi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida 2017 yil 15 avgustdagi 631-son Qarori
16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni takomillashtirish chora-tadbirlarini amalga oshirish to'g'risida” 2017 yil 19 maydagi 302-son Qarori
17. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar bo'yicha davlat qo'mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida” 04.04.2017 yildagi PQ-2868-son Qarori.

IV. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

asarlari va nutqlari

18. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017.
19. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'mindash – yurt

taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. www.press-service.uz.

20. Mirziyoev Sh.M. Millatlararo do'stlik va hamjihatlik – xalqimiz tinchligi va farovonligining hayotbaxsh manbai//Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T: "O'zbekiston" NMIU, 2017.

21. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017.

22. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'i tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T: O'zbekiston, 2017.

23. Mirziyoev Sh.M. Erkin va obod, demokratik jamiyatni barchamiz birgalikda barpo etamiz.//Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017.

24. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: "O'zbekiston", 2016.

25. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.: "O'zbekiston", 2018.

V. Darsliklar va o'quv qo'llanmalar

26. Umarov B. Globalashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlari. – T.: "Ma'naviyat", 2006.

27. Институциональная экономика: учебник/ Е.А. Бренделева. — Москва КНОРУС, 2017. — 344 с.

28. Институциональная экономика: учебное пособие/ С.С. Винокуров [и др.]; по ред. д-ра экон. наук, проф. В.А. Грошева, д-ра экон. наук, проф. Л.А. Миэрин. – СПб. : Изд-во СПбГЭУ, 2014. – 125 с.

29. Институциональная экономика: Учебник для бакалавров/ Под ред. докт. экон. наук, проф., засл. деят. науки РФ И.К. Ларионова: Дашков и К; Москва; 2017. - 155 с.

30. Институциональная экономика: Учебное пособие/ Малкина М.Ю., Логинова Т.П., Лядова Е.В. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2015. – 258 с.

31. Институциональная экономика: учебное пособие/ Марина Игоревна Одинцова М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. С.-294 с.

32. Институциональная экономика. Погудаева М.Ю., Гладилина И.П., Половова Т.А., Сулдина Г.А., Панкова Л.Н., Сергеева С.А., Брюханов Д.Ю. – Чехов: Центр образования и научного консалтинга, 2017. – 172с.

33. Беркинов Б.Б. Институциональ иктисодиёт: Дарслик. 3-нашр, қайта ишланган. – Т.: Иқтисодиёт, 2018. – 226 б.

34. Hakimov R. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. Darslik. – T.: TDIU, 2012, - 246b.

35. Nabiev E., Qayumov A. O'zbekistonning iqtisodiy salohiyati.-T., 2013, -23b.

36. X.Abulkasimov. Приоритетq реформирования и модернизации экономики Республики Узбекистан. Т.: Молия, 2010 – 84 С.

37. Рубин Ю.Б. Конкуренция: Упорядоченное взаимодействие в профессиональном бизнесе. – М.: Маркет ДС, 2010. – 464 с.

38. Горбунов А. Национальная конкурентоспособность. – М.: «Анkil», 2010. – 256 с.

39. Qobilov Sh. R. Iqtisodiyot nazariyasi:Darslik. – T.: O'zbekiston Respublikasi IV Akademiyasi, 2013. 158 b.

40. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями/ Под. ред. Б.З. Мильнера. – ИНФРА-М, 2010. – 624 с.

41. Пушкарев Б.С. Государство и экономика. Введение для неэкономистов. М.: Посев, 2010. – 104с.

42. Национальная экономика. Учебник. Под общей редакцией Р.Н.Нуреева. Москва.: Инфра- М, 2010. – 655стр

43. Вечканов Т.С., Вечканова Г.Р. Макроекономика. Учебник. : Питер, 2010.– 288стр

44. Гончаренко Л.П., Арутюнов Ю.А. Инновационная политика. Учебник. – М.: КНОРУС, 2009.

45. Бабаскин С.Я. Инновационный проект: методы отбора и инструмента анализа рисков: Издательство «Дело» АНХ, 2009. – 240 с. (Сер. «Образовательные инновации»)
46. O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish muammolari: nazariya va amaliyot. Akademik S.S.G'ulomov taxriri ostida. T., Konsauditinform, Nashr, 2006y.
47. Бренделева Е.А. Неинституциональная теория. Учебное пособие / Под.ред. проф. М.Н.Чепурина. – М.: ТЭИС, 2003. – 253 с.
48. В.В. Бочаров Инвестиции. Учебник для вузов. ИИ- е издание. – Спб.: Питер, 2009, - 384стр.
49. Введение в институциональную экономику: Учебное пособие/ Под.ред. Д.С.Лвова. – М.: Из-во “Экономика”, 2005. – 636 с.
50. Виноградова А.В. Институциональная экономика: теория и практика Учебно-методическое пособие. -Нижний Новгород: Нижегородской госуниверситет, 2012. -226 С.
51. Дроздов Н.Д. Институциональная экономика: Учеб. Пособие -Твер: Твер. гос. ун-т, 2006. 279 С.,
52. Зинов В.Г. Лебедева Т.Я., Цыганов С.А. Инновационное развитие компании: управление интеллектуальными ресурсами: учеб.пособие. Под ред. В.Г. Зинова. – М.: Издательство «Дело» АНХ, 2009. – 248 с. (Сер. «Образовательные инновации»)
53. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория: Учебник /Под общей ред. д.э.н., проф. А.А. Аузана. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 416 с.
54. Институциональная экономика: Учебник / Под общ. ред. А. Олейника. – М.:ИНФРА-М,2009.704 с.
55. Кузминов Я.И. Курс институциональной экономики: институты, сети, транзакционные издержки, контракты: учебник для студентов вузов. – М.: Изд.дом ГУ ВШЭ, 2006. – 442с.

56. Кундиус В.А. Экономика агропромышленного комплекса. Учеб. пособ. – М.: КНОРУС, 2010. – 544 с.
57. Лемещенко П. С. Институциональная экономика: Учеб.пособие. – Мн.: ООО «ФУАинформ», 2003. – 228 С.
58. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебно-методическое пособие. М., 2008. -С 225.
59. Пахомова Н.В., Рихтер К.К. Экономика отраслевых рынков. Учебное пособие. Москва.: «Юрайт», 2010.- 355стр.
60. Razzoqov A., Toshmatov Sh., O'rmonov N. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. -T.: “Moliya”. 2002. -247 b.
61. Tadjixanov B. U. Jamiyatni yanada demokratlashtirish va moder-nizatsiyalash –xavfsizlikni ta'minlash shartidir: O'quv qo'llanma / B. U. Tadjixanov, D. S. Muxamadaliyev. –T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2010. –248b.
62. Тарушкин А.Б. Институциональная экономика. Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2004. – 368 с.
63. Шаститко А.Э. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: МГУ, ТЭИС, 2002. – 591 с.
64. Karabaeva G.SH., Yuldasheva Sh.M. Sanoat korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. O'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2012. -212b.
65. A. Ortiqov. Sanoat iqtisodiyoti. Darslik. –T.: TDIU, 2009, 225b.
66. Mahmudov.E.X. Korxonona iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. -T.: TDIU, 2009. - 208b
67. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A. A. – Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti - (darslik) - T.: TDIU, 2010 – 228b.
68. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisga Murojaatnomasini keng jamoatchilik o'rtasida targ'ib etishga bag'ishlangan ilmiy-ommabop qo'llanma. – T: TDIU, 2018y. 263b.
69. Yusupov M.S. Qishloq xo'jaligi korxonolari faoliyatini boshqarish. O'quv qo'llanma. - T.: Adib, 2009. - 227b.

70. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства. С основами аграрных рынков. Курс лекций.2-изд. –М.: «Экмос», 2007. -264с.
71. Xodiev B.Yu., M.S. Qosimova, A.N. Samadov “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik” O’quv qo’llanma. –T.TDIU, 2010 y.-223bet
72. Salimov B.T., Yusupov M.S., Yusupov A.S. O’zbekiston agrosanoat majmuasining jahon agrar va oziq-ovqat bozorlariga integratsiyalashuvi. Monografiya. –T.: Iqtisodiyot, 2013. -255b.

VI. Statistika ma’lumotlar to’plami

73. Yillik statistik to’plam 2008. O’zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo’mitasi. Toshkent. 2009. O’zbekiston Almanaxi. Iqtisodiy tadqiqotlar markazi. Toshkent. 2010.
74. O’zbekiston iqtisodiyoti. Axborot - tahliliy byulleten. Iqtisodiy tadqiqotlar markazi. Toshkent. 2019.
75. O’zbekiston Respublikasi iqtisodiy - ijtimoiy taraqqiyotining mustaqillik yillaridagi (1990 - 2010 yillar) asosiy tendentsiya va ko’rsatkichlari hamda 2011 - 2015 yillarga mo’ljallangan prognozlar: statistik to’plam. - T.: O’zbekiston. 2011.
76. Yillik statistik to’plam 2017. O’zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo’mitasi. Toshkent. 2018.

VII. Internet tarmog’i veb - saytlari va manzillari

77. www.lex.uz. O’zbekiston Respublikasi elektron qonun hujjatlari to’plami.
78. www.uza.uz. O’zbekiston Respublikasi Milliy Axborot Agentligining rasmiy veb - sayti.
79. www.mineconomy.uz. O’zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanot vazirligining rasmiy veb - sayti.
80. www.cbu.uz. O’zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy veb - sayti.
81. www.stat.uz. O’zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo’mitasining rasmiy veb - sayti.
82. www.toshstat.uz. - Toshkent shahar statistika boshqarmasining rasmiy sayti
83. www.ima.uz – O’zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligining rasmiy sayti

84. www.economy.gov.ru
85. www.uza.uz
86. www.uzland.uz
87. Ekonomiki Rossii. "http://www.imce.ru"
88. www.norma.uz.
89. www.gov.uz
90. <http://www.mf.uz>- O’zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi veb portali.
91. www.internetindicators.com – Iqtisodiy indikatorlar Internet veb-sayti.
92. <http://www.jstor.org/stable/2564954>
93. <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>.
94. <http://www.jstor.org/action/showPublisher?publisherCode=aea>.
95. <http://www.jstor.org>